Impact Factor – 7.367 ISSN-2349-638x

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal (AIIRJ)

PEER REVIEWED & INDEXED JOURNAL

Special Issue No.119

IMPLEMENTATION OF NATIONAL EDUCATION POLICY 2020

February, 2023

Chief Editor

Dr.Pramod P. Tandale

Editors

Dr. Amitkumar Gagare

Dr. Bhagwat Shinde

Assistant Professores
Swami Sahajanand Bharati College of Education,
Shrirampur, Dist. Ahmednagar 413709 (M.S.)

IMPACT FACTOR

SJIF 7.367

For details Visit our website

www.aiirjournal.com

No part of this Special Issue shall be copied, reproduced or transmitted in any form or any means, such as Printed material, CD – DVD / Audio / Video Cassettes or Electronic / Mechanical, including photo, copying, recording or by any information storage and retrieval system, at any portal, website etc; Without prior permission.

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal
ISSN 2349-638x
Special Issue No.119
Date : Feb. 2023

Disclaimer

Research papers published in this Special Issue are the intellectual contribution done by the authors. Authors are solely responsible for their published work in this special Issue and the Editor of this special Issue are not responsible in any form.

Sr. No.	Name of the Author	Title of Paper	Page No.
1.	Dr. Mahadeo Sadashiv Disale	New Education Policy 2020 India Becomes an Education Hub in the World a Vital Step to Nationalism	1
2.	Dr. Ajit S. Gagare	'NEP in the News': A Comparative Study of Coverage by Indian English newspapers.	4
3.	Dr. Sharad Balasaheb Ingawale	Role of Higher Education and Teachers in Implementing New Education Policy-2020	9
4.	Dr. Jameer Ilahimomin	Pragmatic Approach in Education and Life Skills Orientation Enshrined in National Education Policy	11
5.	Dr.Suvarna Gorakshnath Shikare	Multilingualism and NEP 2020	15
6.	Kawane Asha Diwakar Dr.Chobhe Ravindra Maruti	NEP And Entrepreneurship in Teacher Education	18
7.	Prof. Dr. Avinash O. Bhandarkar	National Education Policy and Inclusive Education	21
8.	Prof. Dr. Anil Kisan Karwar	Higher Education in National Education Policy 2020	24
9.	Dr. Babasaheb Kangune	Developing Employable Skills Among the Graduates through Soft Skills	27
10.	Dr. Pondhe M.S.	Revamping Teacher Education in the light of NEP 2020	31
11.	श्री. चंद्रकांत मुरलीधर भोये	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० व उच्च शिक्षण	33
12.	प्रा. अशोक सटवा माहुरे	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२०: अध्यापन आणि मूल्यमापनातील बदल	36
13.	प्रा. डॉ. रविराज फुरडे	नवीन शैक्षणिक धोरण 2020 मध्ये माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांमध्ये भाषिक कौशल्याच्या विकासात प्रसार माध्यमांची भूमिका	38
14.	डॉ. वर्षा कुलकर्णी	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२०: अध्ययन - अध्यापन पद्धती	41
15.	डॉ.वंदना लावंड प्राचार्या डॉ. वंदना नलावडे	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० – तत्वे आणि शालेय शिक्षणाची वैशिष्ट्ये	43

Sr. No.	Name of the Author	Title of Paper	Page No.
16.	श्री. विजय संतू पाटोळे	२१ व्या शतकातील नवीन शैक्षणिक धोरण आणि भारतीय व परकीय भाषा यांना असलेले महत्व —एक दृष्टीक्षेप	47
17.	श्री संदीप वाकचौरे	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोऱण 2020 व मूल्यमापन पद्धती	51
18.	डॉ. अमितकुमार शंकरराव गागरे	सर्वसमावेशक शिक्षणाबाबतच्या नवीन शैक्षणिक धोरण २०२० मधील शिफारशी	56
19.	डॉ.जाधव अंकुश नाथा	नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020	60
20.	प्रा.डॉ.अनिल किसन करवर	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मधील शालेय शिक्षणासाठीच्या तरतुदी	64
21.	श्री. विजय संतू पाटोळे	नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० : ज्ञानसंपन्न भारत घडविण्याची क्षमता असणारा शैक्षणिक जाहीरनामा आणि आव्हाने	67
22.	प्रो. नान्नर आर. के.	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मधील बदल व कमतरता	70
23.	नांगरे नूतन कृष्णराव	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२०- उच्चशिक्षण	75
24.	डॉ. शिंदे भागवत असाराम	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२०: शिक्षक विचार	78
25.	प्रो. नान्नर आर. के.	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० अंमलबजावणी संदर्भातील आव्हाने	81

New Education Policy 2020 India Becomes an Education Hub in the World a Vital Step to Nationalism.

Dr. Mahadeo Sadashiv Disale
Associate professor,
College of Education, Barshi.

Abstract:-

New Education Policy NEP 2020 brings significant changes in the education system of India. This paper focus on the role of higher education for sustainable development of India with revamping education structure in the country. The study based on the secondary data and review of some existing literature and computer generated data is also used to understand the core idea of this policy. The new education policy 2020 data is collected from Ministry of human resource development website. This describes in detail the implications of this policy bring the positive changes in the education system of India. The new education policy 2020 is constructed to revamp the education system and overcoming the demerits of the previous policies for making India education system new and updates. NEP 2020 resolves the existing problems and issues of the students and also transforming them in a positive way. It aims to bring out the best from the student to contribute in the overall sustainable development of the nation. This new education policy brings fruitful result by 2030 to deal with the social political and economical and other forthcoming challenges. It is said that with the change in time everything should be updated in such a manner that core idea of the previous remains same and new ideas formulated meets the current challenges. This futuristic and result oriented attempt is being made in education system of India after 34 years that will surely prove boon for Indian education system if properly implemented.

***(Keywords:** -New Education Policy (NEP 2020), Nationalism, Education Hub, World Leader, Sustainable Development. Development.)*

Introduction:-

The new education policy NEP2020 is declared by government of India is positive and welcoming step in the development of education system in India. This is the third education policy that is being announced by government of India the first national education policy was announced by India in 1968 and the second education policy was announced in 1986 and this is the hird education policy declared by the government of India under the leadership of Prime Minister Narendra Modi in 2020.This policy focuses on the overall improvement of education system from the elementary school education to the higher education in the college level. This policy also focuses on the both grounds urban and also in the rural areas. This new education policy is not only beneficiary for India but also it will spread to foreign countries. This will develop education system of India in such a manner that makes India a knowledge village in the world. This policy has a serious positive impact on the students of about 900 universities and approximately 2,000 higher education institutions running currently in India and these students will be transformed internally and externally to contribute themselves for the challenges that India will be facing in the future and these students will prove them self I said in the overall development of the entire nation.

Research Methodology:-

This paper is purely based on secondary data collected from various newspapers, magazines, journals and authentic government websites. This paper contains discussion of the various education policies and conceptual clarity over New Education Policy 2020. It also consist a married and demerits of the new education policy and a practical comparison between the previous education policies with that of new education policy.

Objectives of the study: -

The new education policy 2020 has a broader prospect with the aim of Instituting space good quality of education to the students so that they would contribute themselves for their overall development which leads to the development of entire nation. This is the mean objective to introducing but we have some more objectives attached with it.

The objectives of the study is to highlight all the future prospects of this policy brief study is being made on new education policy 2020 To provides the overview of new education policy 2020 To detailed study of all the aspects of this policy To notify all the merits and demerits and other Features of this policy to compare in detail the previous education policies with that of new Education policy 2020. To mark out the challenges and the issues of education as well as the impact of the policy on the students. To identify the impact of the policy on the teachers and education institutions to compare our existing education system with that of the education system of the different countries.

Attributes of new education policy 2020:-

After the first education policy in 1968 and the second in 1986, the government of India Launched its third education policy on July 29, 2020, in accordance with t This educational approach offers both formal and informal learning methods. Formal learning occurs in the classroom in the conventional manner through the into Learning from books and informal learning, which comes from doing numerous practical tasks and obtaining new experiences, are two separate learning methods The conventional 10+2 curriculum structure is being replaced by the structure 5+3+3+4 Ages 3-8, 8-11, 11-14, and 14-18 years have corresponding spaces. Respectively. Twelve years will be spent in preschool and school overall. A new education strategy Twenty20 has the goal of providing 25 Cr by 2035, as well as increasing the gross enrolment ratio in higher education, including vocational education, from 26% to 50% New seeds for institutes of higher learning It seeks to enable mother tongue instruction up to grade 5 (Preferably till Grade 8 and beyond). For children aged three to six, there will be free access to Early Childhood Care and Education (ECCE) at *Anganwadis,* Pre-schools, or *Balvatika*.

A Advantages and Disadvantages of the NEP 2020 :-

Advantages:-

The integrated development of the students the main objective of the new education policy, The 5+3+3+4 structure, which stipulates 12 years of schooling and 3 years grade 3 through 5 or the Preparatory Stage. Pupils, the new policy encourages activity. based, interactive learning in the classroom through play and discovery The NEP suggests experiential learning in the sciences, mathematics, arts, social sciences, and humanities for students in Grades 6 through 8 or the Middle Stage.

The NEP strives to introduce transdisciplinary learning, more critical thinking, and flexibility for students in Grades 9 through 12 or the Secondary Stage. Students can choose any subjects at this point. Ten days without bags are recommended for school pupils under the policy. During those ten days, students will be given the opportunity to learn about a chosen profession in a non-formal internship setting. In the future, all disciplines will be provided at two levels, as demonstrated in the case of mathematics. All undergraduate education will be liberal, integrating the humanities, sciences, math, and professional and vocational courses while giving students options. As The NEP includes programs to encourage pupils to read and to use libraries. Additionally, it intends to develop a National Book Promotion Policy that will take additional steps to guarantee that books are available, easily accessible, of high According to the policy, year integrated B.Ed. degree is the minimum requirement for teaching in schools. By 2030, this will be put into practice. The NEP wants t According to the new policy; there won't be a strict division between academic, co-curricular, and extracurricular learning activities. Sports, music, art, and all other areas will be Included as part of the core curriculum. The National Educational Technology Forum is Proposed independent organization under the NEP (NETF).Teachers and students will have a platform to freely exchange views through this forum. It tries to use technology to improve learning, assessment, planning. and administration of education. for pre-school, replaces the 10+2 system and gives children experience in learning at a younger age. Only students in grades 3, 5, and 8 will take the exams; all other students will take their usual exams. Board exams will also be simplified and given twice a year, giving each student two chances to pass. The policy calls for a multidisciplinary and integrated approach to undergrad programs with more latitude for course withdrawal Greater public investment NEP enables children's growth and learning through social contact, group debates, and deductive thinking the option for the students to choose the course they work.

Disadvantages:-

The biggest issue with language: implementation, or continuing to teach regional languages up to fifth grade Due to the regional language of instruction, the child will approach learning English, which is necessary after the fifth grade, less Structured learning has been applied to children, which could put more strain on their already underdeveloped brains

Conclusion:-

The National Education Policy of the year 2020, replaces the education policy of India which came into force in the year 1986. While the old policy has not been totally discarded. but the experts have brought a major shift in the new education policy towards nation building, promoting education in Indian languages, promoting inter-disciplinary studies, and accommodating 3 language formula to promote scientific temper among the masses of India. The intent of the new education policy towards developing the spirit of nationalism and nation-building India will emerge as a Education hub in the world and becomes a world leader by its year of Independence, for which new education policy will play a vital role "India will not just develop but also lead the world by the centenary year of Independence The new education policy will play a vital role in it as it aims at the overall development of students, society and the nation. Every child has talent, which need to be recognized and for the first time an education policy has been made that has provisions keeping in mind 2.5 lakh villages in India. The new education policy, students can learn in their mother tongue "Students will study through games stories and after Class 6, the education policy stresses on skill development. There is also a focus on the responsibilities of teacher New education policy 2020 is basically long prospect to inculcate the true knowledge and right education in the young minds So that they could Developed internally externally with the spirit of nationalism and contribute themselves for India Becoming a world leader.

References: -

1. Development, ministry of human resource. "Final education policy 2020" 2020 "Draft new education policy" 2019.
2. Jebraj, Rithika "Explained reading the new national education policy 2020 The Indian express" 2 August 2020.
3. Kumar, k "quality of education at the beginning of the 21st century" (2005).
4. Nandini "New education policy 2020 highlights school and higher education to see major changes Hindustan times." (29july2020)
5. Priscilla, Jebaraj. The Hindu explain ISSN 0971-751" (29July 2020)
6. https://www.education.gov.in
7. https://pib.gov.in
8. https://www.business-standard.com
9. https://www.education.com

'NEP in the News': A Comparative Study of Coverage by Indian English newspapers.

Dr. Ajit S. Gagare,
Assistant Professor,
Department of Media and Communication Studies,
Savitribai Phule Pune University.

Abstract:

The New Education Policy (NEP) 2020 is a significant reform in India's education system, aimed at transforming the country's education landscape. The media has a crucial role in shaping public understanding and opinion of the policy. This qualitative study examines the media coverage of the NEP in select English newspapers like The Hindu, Times of India, Indian Express and Financial Express. Articles were selected using a non-probability purposive sampling method. Textual analysis was employed to identify the key themes and narratives in the media coverage of the policy, and to understand the media's role in shaping public perception and policy implementation. The study utilizes a combination of thematic coding, categorizing, and interpreting the data to reveal the underlying values, assumptions, and power relations that are implicit or explicit in the text. The findings of this study provided insights into the media's role in shaping public perception of education policy and its implications for policy implementation.

Keywords: *New Education Policy, media coverage, textual analysis*

Introduction

The New Education Policy (NEP) in India, which was announced in 2020, aims to transform the country's education system by emphasizing a holistic and flexible approach to learning (Government of India, 2020). The NEP focuses on improving the quality of education, reducing the burden of exams, and providing universal access to education for all children. One of the key features of the policy is the introduction of a multidisciplinary approach, which allows students to choose from a wide range of subjects, including vocational training, to enhance their skills and prepare them for the workforce (Chatterjee, 2020). The NEP also aims to promote digital and online learning to bridge the gap between rural and urban students and make education more accessible to all (Government of India, 2020). Overall, the New Education Policy has the potential to revolutionize the education system in India and equip students with the necessary skills and knowledge to excel in the 21st century.

Contextualising the need for NEP:

India's education system has long been criticized for its outdated curricula, lack of funding, and insufficient infrastructure. The need for a new education policy in India has been widely recognized by educators, policymakers, and the general public. The current education system has failed to provide students with the necessary skills and knowledge to succeed in the modern world (Khera, 2019). The education policy of 1986, which has been in place for over three decades, is no longer relevant to the changing needs of society. Furthermore, the existing education system has not been able to address issues of inequality, access, and quality, especially for marginalized communities (Kumar, 2020). Therefore, the New Education Policy (NEP) introduced in 2020 is a step in the right direction towards a more comprehensive and equitable education system in India. The NEP has been designed to provide universal access to quality education and promote innovation, research, and critical thinking, which are essential skills for the 21st century (Government of India, 2020).

Research questions and methodology:

- What is the overall tone and sentiment of the articles covering the NEP in these publications? Are they positive, negative, or neutral, and how do they compare to each other?
- What are the key themes and topics that are covered in the articles on the NEP in these publications, and how do they differ from each other?
- To what extent have these publications been able to inform their readers about the key features, benefits, and challenges of the NEP, and how has this impacted public perceptions of the policy?

Textual analysis is a widely used research methodology that involves analyzing text-based data to understand patterns, themes, and meanings. In the context of newspaper coverage, textual analysis was used to examine the content of news articles to identify the themes that were used to shape public opinion (Entman, 1993). Textual analysis allows researchers to systematically analyze the language used in media coverage to reveal underlying values, assumptions, and power relations that may be implicit or explicit in the text (Krippendorff, 2013).To conduct textual analysis of newspaper coverage, researchers typically use coding, categorizing, and interpreting the data to identify key themes and patterns. There are several software tools available for conducting textual analysis, such as NVivo and ATLAS.ti, which enable researchers to analyze large volumes of text data quickly and efficiently. However, for this research paper researcher used manual coding. Many media scholars support manual analysis of themes for example, Manuel analysis of the text is also can provide a deeper understanding of the nuances and complexities of the text (Neuendorf, 2016).

Brief overview of newspapers selected for this study

1) The Indian Express is one of India's leading English language newspapers, known for its independent and investigative journalism. It was founded in 1932 by Ramnath Goenka, a prominent businessman and freedom fighter, and has been known for its coverage of major national and international events. The paper played a critical role in the exposure of the Watergate scandal in the 1970s, and was also instrumental in exposing the Bofors scandal in the late 1980s. The Indian Express has won numerous awards for its journalism, including the International Press Institute's award for excellence in investigative journalism.
2) The Times of India is the largest selling English language daily newspaper in India. It was first published in 1838, making it one of the oldest newspapers in the country. The paper has undergone many changes in ownership and management over the years, and is currently owned by Bennett, Coleman & Co. Ltd. (BCCL). The Times of India is known for its extensive coverage of national and international news, as well as entertainment and lifestyle content. It also publishes a range of supplements, including education, careers, and real estate.
3) The Hindu is one of India's oldest and most respected newspapers, known for its high-quality journalism and editorial independence. It was founded in 1878 by G. SubramaniaIyer, a prominent lawyer and journalist. The paper has a reputation for its in-depth analysis and coverage of national and international news, as well as for its cultural and literary coverage. The Hindu is published in English, and also has editions in Tamil and other regional languages.
4) The Financial Express is a business and financial newspaper that was founded in 1961. It is published by the Indian Express Group, which also publishes the Indian Express newspaper. The Financial Express has a daily circulation of around 220,000 copies and is available in several major Indian cities, as well as online. In its early years, the Financial Express focused primarily on financial news and analysis, but it has since expanded its coverage to include a wider range of business and economic topics, as well as politics and international affairs. The newspaper is known for its in-depth coverage of business and economic issues, and is widely read by professionals in the financial and corporate sectors.

Coverage of NEP in English dailies

The National Education Policy (NEP) 2020 in India has received extensive coverage in English newspapers. The coverage has been quite extensive and varied, with different newspapers taking different perspectives on the policy. Here are a few examples:

a) Coverage by The Hindu:

The Hindu, a leading English daily, has published several articles on the NEP. They have covered the policy in-depth, with a particular focus on the changes it proposes for higher education. For example, they published an article titled "NEP 2020 proposes multidisciplinary universities, end to M.Phil. programmes" which highlighted the changes in the higher education landscape that the policy would bring.The article discusses the new National Education Policy (NEP) 2020 in India, which proposes several changes to the higher education

system. One of the key changes is the establishment of multidisciplinary universities, which will offer a range of courses across different disciplines, rather than focusing on one particular subject. The aim is to encourage interdisciplinary learning and research, and provide more opportunities for students to pursue their interests. Another major change proposed by the NEP is the phasing out of M.Phil. programmes. According to the policy, M.Phil. programmes will be discontinued and students who wish to pursue research will be required to enroll in Ph.D. programmes directly. This change is intended to simplify the research process and make it more streamlined.

The article also discusses other proposals in the NEP, such as the establishment of a National Research Foundation to fund research projects, the introduction of online degree programmes, and the promotion of vocational education. Overall, the NEP 2020 represents a significant overhaul of India's higher education system, with the aim of making it more inclusive, flexible, and responsive to the needs of students and the economy.

b) Coverage by The Times of India

The Times of India, a leading English daily, has reported on the NEP. The newspaper has focused on the policy's impact on primary and secondary education. For example, they published an article titled "New Education Policy: Focus on foundation, flexibility and future skills" which focused on the policy's emphasis on developing foundational skills and preparing students for the future.The article talks about the new National Education Policy (NEP) 2020 that was recently introduced in India. The policy has been described as a "landmark" and a "game-changer" by education experts, as it seeks to transform the country's education system and make it more relevant to the needs of the 21st century.One of the key features of the NEP is its focus on building a strong foundation in the early years of education. The policy proposes the introduction of a new curriculum for pre-school children, which will focus on play-based learning, developing cognitive and socio-emotional skills, and laying a strong foundation in language and numeracy. The aim is to ensure that children are better prepared for formal schooling and have the skills they need to succeed in the future.

Another important aspect of the NEP is its emphasis on flexibility and choice in education. The policy proposes a new 5+3+3+4 system of education, which will cover the foundational, preparatory, middle, and secondary stages of education. This new system will allow students to choose their subjects of interest and pursue a wide range of subjects across different streams, including vocational education. The policy also allows for multiple entry and exit points, which means that students can leave and rejoin the education system at different stages, depending on their needs and preferences.The NEP also seeks to equip students with the skills they need to succeed in the 21st century. This includes a greater emphasis on critical thinking, problem-solving, creativity, and collaboration. The policy proposes the introduction of new subjects such as coding, data science, artificial intelligence, and vocational education, which will help students develop the skills they need to thrive in a rapidly changing world.

Overall, the article highlights the key features of the new National Education Policy and its potential to transform the education system in India. The policy is expected to have far-reaching implications for students, teachers, and the education sector as a whole, and is seen as a major step towards building a more inclusive, flexible, and future-ready education system.

c) Coverage by Indian Express:

Indian Express, a leading English newspaper, has reported on the NEP as well. They have covered the policy in-depth, with a focus on the implementation challenges. For example, they published an article titled "New Education Policy will be hard to implement, harder to fix" which highlighted the potential difficulties in implementing the policy and the need for careful planning.The article suggests that the NEP, which proposes significant changes to India's education system, will be difficult to implement due to its ambitious goals and the need for extensive planning, coordination, and resources. The article notes that the NEP calls for the creation of new institutions and the overhaul of existing ones, and that this will require significant investment and infrastructure development. The article also highlights the challenge of training and retraining teachers, who will need to adapt to the new system and adopt new pedagogical approaches.

The article further argues that the NEP will be even harder to fix if it does not meet its goals or leads to unintended consequences. The article notes that the NEP is a complex document, and that there may be

disagreements or misunderstandings around its implementation. The article also suggests that the NEP may face resistance from vested interests or political opposition, which could hinder its progress. Moreover, the article notes that if the NEP fails to achieve its intended outcomes or leads to unintended consequences, it may be difficult to modify or undo due to the scope and complexity of the changes proposed.

Overall, the article highlights the challenges that lie ahead in implementing and modifying the NEP, and suggests that careful planning, coordination, and political will may be required to ensure its success. The article calls for an open and transparent process of implementation, and for stakeholders to work together to address the challenges that may arise.

d) Coverage by Financial Express:

Financial Express, a leading business newspaper, has also reported on the NEP. They have focused on the policy's potential impact on the economy and the business landscape. For example, they published an article titled "NEP 2020: Education policy can be a game-changer for Indian economy" which highlighted the potential of the policy to drive economic growth and development.The article argues that the NEP has the potential to be a game-changer for the Indian economy by equipping the country's youth with the skills and knowledge needed to drive growth and innovation. The article notes that the NEP aims to promote a more holistic and interdisciplinary approach to education, and to focus on developing critical thinking, creativity, and problem-solving skills. The article suggests that these skills will be in high demand in the future job market and will help to foster entrepreneurship and innovation.

The article also highlights the potential benefits of the NEP in terms of attracting foreign investment and boosting the Indian education sector. The article notes that the NEP proposes a more liberalized and flexible education system, which could attract more foreign universities and investors to India. The article suggests that this could lead to greater collaboration, knowledge sharing, and innovation, and could help to position India as a global hub for education and research.Moreover, the article highlights the potential of the NEP to address social and economic inequalities in India. The article notes that the NEP proposes greater inclusion of underprivileged groups, such as women, minorities, and people with disabilities, and aims to promote a more equitable and accessible education system. The article suggests that this could help to reduce poverty, improve social mobility, and drive economic growth.

Overall, the article suggests that the NEP has the potential to be a game-changer for the Indian economy, and highlights the importance of implementing the policy effectively to realize its potential benefits. The article calls for greater investment in education and infrastructure, as well as stronger partnerships between government, private sector, and civil society stakeholders to support the implementation of the NEP.

Summary:

English newspapers in India have covered the NEP extensively and from various perspectives. They have provided in-depth analysis and opinions on the policy and its potential impact on education and the economy.The four articles discuss the new National Education Policy (NEP) 2020 in India, which is seen as a landmark policy that seeks to transform the country's education system. The NEP focuses on building a strong foundation in the early years of education, providing flexibility and choice in education, and equipping students with the skills they need to succeed in the 21st century. The policy proposes a new 5+3+3+4 system of education that covers the foundational, preparatory, middle, and secondary stages of education, and allows for multiple entry and exit points for students. The NEP also emphasizes the importance of digital and vocational education, and proposes the establishment of a National Education Technology Forum and a National Research Foundation to promote innovation and research in the education sector. Overall, the articles highlight the potential of the NEP to transform the education system in India and provide students with a more inclusive, flexible, and future-ready education.

References:

1. Chatterjee, R. (2020). New education policy 2020: What does it mean for India? World Economic Forum. https://www.weforum.org/agenda/2020/08/new-education-policy-2020-india/

2. Entman, R. M. (1993). Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. Journal of Communication, 43(4), 51-58.
3. Financial Express. (2020, August 5). NEP 2020: Education policy can be a game-changer for Indian economy. https://www.financialexpress.com/education-2/nep-2020-education-policy-can-be-a-game-changer-for-indian-economy/2047169/
4. Government of India. (2020). National education policy 2020. https://www.mhrd.gov.in/sites/upload_files/mhrd/files/NEP_Final_English_0.pdf
5. Khera, J. (2019). What is wrong with Indian education? The Wire. https://thewire.in/education/what-is-wrong-with-indian-education
6. Krippendorff, K. (2013). Content analysis: An introduction to its methodology (3rd ed.). Sage Publications.
7. Kumar, R. (2020). India's new education policy must bridge the gap between policy and implementation. Brookings India. https://www.brookings.edu/blog/education-plus-development/2020/08/03/indias-new-education-policy-must-bridge-the-gap-between-policy-and-implementation/
8. Neuendorf, K. A. (2016). The content analysis guidebook. Sage Publications.
9. Richardson, J. E. (2007). Analysing newspapers: An approach from critical discourse analysis. Palgrave Macmillan.
10. The Hindu. (2020, July 30). A multidisciplinary approach to education. https://www.thehindu.com/opinion/editorial/a-multidisciplinary-approach-to-education-the-hindu-editorial-on-new-education-policy/article32241098.ece
11. The Indian Express. (2020, August 3). New Education Policy will be hard to implement, harder to fix. https://indianexpress.com/article/opinion/columns/new-education-policy-6526011/
12. The Times of India. (2020, July 30). New Education Policy 2020: Key Highlights. https://timesofindia.indiatimes.com/home/education/news/new-education-policy-2020-key-highlights/articleshow/77255044.cms

Role of Higher Education and Teachers in Implementing New Education Policy-2020

-Dr. Sharad Balasaheb Ingawale
Assistant Professor, Azad College of Education, Satara ,
Affiliated to Shivaji University, Kolhapur

Abstract

The Higher Education means the education at the degree level and above education. It also includes Professional Schools in the field of Medicine, Engineering, Business, Law, Music and Art and other institutions like Teachers Training School, Pure Science and Technological Institutions. Teachers actually shape the future of students, so they also build the future of our nation. Is there Because of this good contribution of them, teachers in India are now the most respected members of society and only the most gifted and knowledgeable persons are teachers. In order to provide students with the prescribed knowledge, skills and moral values, society provided all they needed by teachers or gurus. The spirit of higher status for teachers and respect for them and respect for teachers must be revived so that teachers are encouraged to include better people in their profession.

There should be proper planning and effective implementations of policies and different programmes of government of India regarding women empowerment through the higher education..

Keywords: *Higher Education, Empowerment, Rights, Implementation*

Introduction

Recruitment of additional teachers in some areas of school education should be easy, some examples of these special needs include teaching the subjects for the students with disabilities in middle and secondary levels and students who have difficulty in learning. Teacher have the knowledge as well as skills. National residential summer programmes for secondary school students must included in various disciplines.

These teachers should be able not only to understand the aims of subject – learning and subject – related teaching, but also to understand the special needs of the children and also progressive to their knowledge. It is also the areas, therefore, the subject teachers and the general teachers in their early years or after the pre – service teacher preparation can be made on secondary expertise. Wide synergy between the syllabus of NCTE and RCI is a better option for adequate availability of qualified specialized teachers. Teachers for education should be provided with full – time or part – time or blended courses in a service and service mode in multi – disciplinary colleges and universities

Environment and Work Efficiency during Service Time : The primary goal of making good changes in the work environment and cultures in schools is to raise the abilities of teachers to the maximum level so that they can do their job effectively and ensure that teachers become a part of an inclusive community of students, parents, principal teachers and other supporting staff, with the only goal of being a learner.

Effective school administration, partnership of resources and building a community, state or union territory governments can adopt a progressive model without working on the building of a school complex or school – building.

Placement and Recruitment Policy : In order to ensure adequate number of teachers in subjects, particularly in arts, physical education, vocational education and languages, teachers can be admitted to a school or school complex, the participation of teachers in schools can be done in accordance with the grouping of school system adopted by the state or ut governments. It will be a good initiative to ensure that the task of measuring the vacant positions of subject – wise teachers in the next few decades should be conducted by each state government.

Progress and Career Management : The mobility of teachers based on competency would also be the best, including outstanding teachers who have demonstrated the skills of leadership and management and trained them over time so that they can lead academic leadership in the school.

Teachers performing well should be identified and given step up and pay hike to encourage all teachers to do their best. The policy should have a fair career in terms of which is intended to result in permanent employment

after assessment for performance and contribution and build up wage arrangements on the basis of strong merit of teachers.

Sustainable Professional Development : Teachers should develop online platforms, especially so that teachers can share their ideas and best things from time to time. Every teacher should be expected to perform timely orientation programs or faculty development programmes, as these programmes promote the latest pedagogy and competency based learning.

The school principal and the head of the school complex need to provide opportunities for a uniform modular leadership workshop, management program and online development programme to continuously develop their leadership and management skills.

Professional Standards for Teachers : Teachers has already been prepared by the national council of teacher education, SCERT, in consultation with teachers of all levels and regions, institutions for teacher preparation and development, and institutions of higher learning as set up in its new form as a committee for professional standards setting under the general standards council in consultation with general standards setting up and institutions of higher learning.

NPST can only be adopted by the state government when it is informed of pre – teacher education programmes and teachers can be managed on the basis of these standards and would involve career management of teachers on the basis of tenure, professional development efforts, salary enhancement, post promotion and other identification.

Approach of Teacher Education : Recognising this that teachers will need to undergo training in pedagogy, as well as teaching materials, which will have to be gradually integrated into multi – disciplinary colleges and universities. As all colleges and universities begin to move towards becoming multi – disciplinary, they aim at establishing a department of quality education that will provide a B.Ed., M.Ed. and Ph. D degree in education.

The recently – introduced training in most new techniques with the prospectively tested techniques of teaching in all bod programmes can be a reform process involving the knowledge of basic literacy and numeration of education, multi – level education and assessment, teaching disabled children, teaching children with special interest, talents, using educational technology and teaching child centric and collaborative learning.

Conclusion :

The comprehensive teacher education framework based on the principles of the new and comprehensive teacher education. The requirements of the teacher education curriculum for vocational education should also be taken into account in NCFTE 2021. Thereafter, it is advisable to revise the NCF every year, reflecting the change in the revised NCFTE and the emerging requirements of teacher education.

Finally, in order to fully maintain the authenticity of the teacher's education system, strong action must be taken against standards institutions such as stand alone teachers education institutions in the country, including closure, if necessary.

Reference :

1. MHRD. (1974). Ministry of Human Resource Development. Integrated education for disabled children (IEDC) programme. Department of higher education.
2. MHRD. (1997). Ministry of human resource development. District primary education programme (DPEP). Progress overview.
3. MHRD. (1998). Ministry of human resource development. National policy on education 1986: as modified in 1998 with national policy on education 1968. Government of India, department of education, MHRD, New Delhi.
4. MHRD. (2004). Ministry of human resource development. Sarva shiksha abhiyan: a programme for universal elementary education: manual for planning and appraisal. GOI, Department of elementary education and literacy.
5. MHRD. (2005). Ministry of human resource development. Inclusive education: action plan for inclusive education of children and youth with disabilities. GOI, department of higher education.
6. Sharma, A.K. 1986 Teacher preparation for the plus 2 stage M.Sc.Ed. courses: an analysis, Mysore: regional college of education.
7. Singh, R.P. 1983 The nature of teaching, New Delhi: national publishing house.
8. Aggarwal, J.C. (1986). National police on education 1986 and main recommendations of national commissions on teachers, New Delhi: doabs house.

Pragmatic Approach in Education and Life Skills Orientation Enshrined in National Education Policy

Dr. Jameer Ilahimomin
M.A., M.Ed., Ph.D., Net, Set, Ll.B., G.D.C.&A
Assistant Professor Of Education
Arts And Commerce College, Satara
(117- Shukrawar Peth, Satara -415002
Email- jameermomin55@gmail.com

Abstract:

All educational endeavours should be aimed at making a student "a complete human being". Education is an effective and outstanding process of behaviourial modification among children especially adolescents as well as youth. Education is a change in behaviour, thoughts, conduct and knowledge in desired direction.The aim of education is always to turn the individual into a good human being with robust health, sound intellectual and mental growth, fine sensibilities, moral and spiritual development so that he or she will have harmonious relations with the other members in the society and will be useful to the society.

The prime aim of any educational endeavour is to accomplish the noble task of 'Man Making' and 'Nation Building. New National Education Policy has certainly considered this particular aim of education by adopting Pragmatic Approach and by giving more emphasis on Skill Generation, Skill Acquisition and Skill orientation at every stage of Academic Development. National Education Policy – 2020 has emphasized Multi-disciplinary, Multi-Dimensional and Multi-Tasking perspectives and probe especially in Higher Education so as to create "Productive Citizens' for our Nation.

Key Words and Concepts: *Pragmatic Approach, Multi-disciplinary Education, Youth capable of Multi- Tasking, Man Making, Nation Building, Productive- Skill based Man Power, Holistic Development of Students.*

Education is fundamental for achieving full human potential, developing an equitable and just society, and promoting national development. It has been clearly stated in the document of 'National Education Policy -2020' that 'Universal high-quality education is the best way forward for developing and maximizing our country's rich talents and resources for the good of the individual, the society, the country, and the world'. The world is undergoing rapid changes in the knowledge landscape. With various dramatic scientific and technological advances, such as the rise of big data, machine learning, and artificial intelligence, many unskilled jobs worldwide may be taken over by machines, while the need for a skilled workforce, particularly involving mathematics, computer science, and data science, in conjunction with multidisciplinary abilities across the sciences, social sciences, and humanities, will be increasingly in greater demand.

As per well- known Psychologist Gordon Willard Allport, 'Personality' is a dynamic organization within an individual of those Psycho- Physical traits which determine its characteristic behaviour, thought, knowledge, conduct and the unique adjustment with the surrounding environment. Hence if we need to create effective and efficient future responsible and able citizens, we must develop the personality of them first. But mere theoretical and passive Education cannot develop the Holistic Personality of our Students.

Education which will beget an Action on the part of student is necessary. Hence it is of utmost necessity that through Domain based Education we must inculcate Skills, Life- Skills and Soft Skills among our Youth so as to make them able to face the Challenges of Novel World. Also with the enhancement of Life Skills, 'Value-based education' has been given importance in National Education Policy which is going to include development of humanistic, ethical, oral and universal human values of truth, peace, non-violence, righteous conduct and love, citizenship values etc.

Though not mentioned in detail and with specification, National Education Policy promotes the life-skills through its Multi-disciplinary, Multi-Dimensional and Multi-Tasking aspects. These Life Skills are to be developed through novel curriculum. We can develop Life Skills namely, Decision Making,

Courtesy,Presentation skills, Auto- Suggestion Skill, Adjustment, Public speaking, Analytical Thinking, Integrity Teamwork, Conflict management, Positive Attitude, Professionalism, Creative Thinking, Enthusiasm,Verbal communication Skills, Prioritization, Apologizing Skill, Effective Body Language, Time Management, Assertiveness, Effective Communication Skills, Critical Thinking, Empathy, Collective Intelligence, Multitasking, Coping with Emotions, Interpersonal Relationships' Skills, Collective Intelligence, Coping with Stress, Accepting New things, Problem solving, Confidence Building, Service Orientation, Judgment, Self-Awareness, Coordination, Numeral Skill,Mindfulness,Persuasion, Ability to Plan, Respecting other Persons Opinions, Intra-Personal Relationships Skills, Goal Setting Ability,Willingness to learn,Leadership Skills, Learning Ability,Self-Control,Giving and receiving feedback, Logical Thinking,Responsibility Taking, Social Etiquettes, Reasoning Ability, Resilience, Social Manners, Enhancing Productivity, Self- Esteem, Handling criticism etc.

'Enhancement of Psycho-Social Competencies' should be an integral part of the educational process at each and every step of Academic Hierarchy. This National Education Policy aims at building a global best education system rooted in Indian ethos, and aligned with the principles of Skill Development enunciated above, thereby transforming India into a global knowledge superpower. It has been given prime importance in National Education Policy to make Holistic enrichment of the Students by imparting the'knowledge of many arts' - what in modern times is called the 'liberal arts'. Even engineering schools, such as the IITs, will move towards more holistic education with the instruction of more subjects of arts and humanities. While the students of arts and humanities will aim to learn more subjects of science faculty. Simultaneously all will make an effort to learn more vocational subjects also. For this noble purpose Imaginative and flexible curricular structures have been adopted and they would offer multiple choice based facilities for our Young Generation. Large multidisciplinary universities and colleges will facilitate the move towards high-quality arts education. Flexibility in curriculum and novel and engaging course options will be on offer to students.

In the Document of National Education Policy, at the outsetin introductory part, it has been clearly stated that, "Indeed, with the quickly changing employment landscape and global ecosystem, it is becoming increasingly critical that children not only learn, but more importantly learn how to learn. Education thus, must move towards less content, and more towards learning about how to think critically and solve problems, how to be creative and multidisciplinary, and how to innovate, adapt and absorb new material in novel and changing fields. Pedagogy must evolve to make education more experiential, holistic, integrated, inquiry-driven, discovery-oriented, learner-centred, discussion-based, flexible, and of course, enjoyable. The curriculum must include basic arts, crafts, humanities, games, sports and fitness, languages, literature, culture, and values, in addition to science and mathematics, to develop all aspects and capabilities of learners; and make education more well-rounded, useful, and fulfilling to the learner. Education must build character, enable learners to be ethical, rational, compassionate, and caring, while at the same time prepare them for gainful, fulfilling employment."

Through diversified Curriculum and Innovative Pedagogical Methodologies, we must inculcate Life Skills among our students so that they should be well-equipped with Global Competencies. We need to develop Psycho-S0cial Competencies also. In the present paper the investigator goes through the importance of life skills, various life skills, life skill education and the benefits imparting life skill education in our curriculum. Life skills in the form of some Psycho-Social Competencies have been defined by the World Health Organization as abilities for adaptive and positive behaviour that enable individuals to deal effectively with the demands and the challenges of everyday life.

Every education policy and Education system, thus, has a duty to support the development of life skills among its clients in order to enable them function effectively in society. Life Skills are a set of abilities that let oneself form good relationships with others in everyday life and at work as well as these skills help to reduce unwanted stress on an individual. The people with good Life Skills are more likely to respond to situations appropriately and in a socially accepted manner. Life skills determine an individual's response to any situation. These skills are helpful for the people as far as their social adjustment is concerned. Life skills certainly reduce stress and promote psycho – social competencies because they make person know how to control emotions in a better way and to react in proper way. Psycho-social competencies based on Life skills need to be Well Developed

among the students in order to be successful, because students, teachers and parents as well as all of us rely on social interactions in everything we do. (Sharma, Yogendra K.(2007); Textbook Of Educational Psychology,Kanishka Publishers,Distributors New Delhi.).

The National Education Policy-2020 envisages that while students must have a large amount of flexibility in choosing their individual curricula, certain subjects, skills, and capacities should be learned by all students to become good, successful, innovative, adaptable, and productive human beings in today's rapidly changing world. In addition to proficiency in languages, these skills include: scientific temper and evidence-based thinking; creativity and innovativeness; sense of aesthetics and art; oral and written communication; health and nutrition; physical education, fitness, wellness, and sports; collaboration and teamwork; problem solving and logical reasoning; vocational exposure and skills; digital literacy, coding, and computational thinking; ethical and moral reasoning; knowledge and practice of human and Constitutional values; gender sensitivity; Fundamental Duties; citizenship skills and values; knowledge of India; environmental awareness including water and resource conservation, sanitation and hygiene; and current affairs and knowledge of critical issues facing local communities, States, the country, and the world. Thus National Education Policy promotes Holistic Development aim of education by adopting Pragmatic Approach and by giving more emphasis on Skill Generation, Skill Acquisition and Skill orientation at every stage of Academic Development. National Education Policy – 2020 has emphasized Multi-disciplinary, Multi-Dimensional and Multi-Tasking perspectives and probes especially in Higher Education so as to create "Productive Citizens' for our Nation.

Review and References:

BOOKS

1. Arora, G.L. *and Panda (1998)*Teacher Education at the cross Roads : Issues and Emerging Trends, *University News*,36, 25th June.
2. Buch, M.B. (Ed.) (2000), Fifth survey of education research,Vol – II, New Delhi : Publication Department N.C.E.R.T.
3. Charlswoth, E.A., Murphy, S. and Bentler, L.E. (1978) ,Stress management skill for nursing students. Journal of clinical psychology published online in Wiley Inter Science.
4. Dandekar, W. N. (1986) Evaluation in Schools, Pune 30, Shri.VidyaPrakashan
5. Dharunkar, V.L. (1992)Educational broadcast research trends: Potentials and Priorities. *Indian* Educational Review, 27(2), 124-128.
6. Ellis, A. (1962) ,Reason and emotion in psychotheraphy, New York : Lyle Stuart.
7. Gill, TijinderKaur (1990)The effect of training strategies on creative problem solving skills and intelligence, personality and cognitive style, Unpublished thesis of Ph.D.; Punjab University, Chandigarh.
8. Ganguli, H. and Kapoor, S. (Editor) (1979) "Indian Journal of Psychology", Delhi : Indian Psychological Association
9. Gardner, H. (1983) ,Frames of Mind, New York : Basis Books.
10. Jaloto, S. and Joshi, M. (Editor) (1979, 82, 83, 85, 93) Indian Psychological Review, Agra : Indian Psychological Society.
11. Khandelwal, B.P., Shrivastava, H.S., Sharma D.V. *School based Evaluation in India*(1997) New Delhi : S. Chand and Company
12. Pareek, Agrawal, and Rao (Editor) (1974) "Indian Psychological Abstracts", Bombay :Somaiya Publication Pvt. Ltd.
13. Reddy, S.R. and Rao K. V. (2005) Perspective in Educational Evaluation.Common Wealth Publishers, New Delhi.
14. Springer and Deutsch (1998) "Left Brain – Right Brain : Perspective from cognitive Neuroscience" New York : Freeman and company.
15. Walter, S. M. (2006), Encyclopedia of Educational Research. New Delhi : Cosmo Publications, S. Chand and Company.

Journals

16. **Patron** (July, 2011)
17. **Umang- JeevanachyaVatewar,** Second Year Edition- 2012
(Published By Nihar Sanstha , Satara. Parivartan Sanstha Satara. And Secondary Education Department Zillha Parishad ,Satara.)
18. **Guidance Handbook of Life Skills** For The Teachers (Published By Nihar Sanstha , Satara. Parivartan Sanstha Satara. And Secondary Education Department ZillhaParishad ,Satara.)

19. **Jeevanachya Vatewar- Swapnanchya Dishene**
(Published By NiharSanstha , Satara. Parivartan Sanstha Satara. And Secondary Education Department ZillhaParishad ,Satara.)Satatyapurna Sarvankash Mulyamapan Shikshak Margadarshaka Part-3Published by M.S.C.R.T. PUNE.
20. **Kendra Sammelan Margadarshika**(under Sarva Shiksha Abhiyan) For in- Service Trainin of Primary And Secondary School Teachers.)
21. **JeevanKoushalya,- Guide and information Booklet** (Published by Mahila Vabal VikasVibhag , Maharashtra State)
22. **Lava Deep Dyanacha- GhalavaAndhar Adnyanacha.- Guide and information Booklet** (Published by MahilaVabalVikasVibhag , Maharashtra State)

Newspaper Articles

1. BelsareArun***'Collective words worth' Education*** Times
2. BelsareArun, ***'Speak Right, Write Right'*** educational Times
3. BelsareArun, ***Countless words That Counts Educational*** Times
4. The Times of India, Pune (15^{th} January, 2010)
5. The Times of India, Pune (Thursday, October 29, 2009)

Internet Sources :
WEBSITES

1. www.maharashtraeducation,net/educationprofile/
2. www.puneeducation.net/educationprofile
3. www.eduqna.com/primary-secondaryeducation/index-75htm,
4. www.education.nic.in
5. www.C.B.S.E..nic.in
6. http://www.lifecho.com/Emotional Skills/types
7. www.cacdp.com/centers/com.througheng. Html.
8. www.ielts.org.
9. www.englishlanguage.com

Multilingualism and NEP 2020

Dr.Suvarna Gorakshnath Shikare
Tilak College of Education, Pune-30
Suvarna16shikare@gmail.com

Abstract-

Education Policy 2020 lays particular emphasis on the development of the creative potential of each individual. The rich heritage of ancient and eternal Indian knowledge and thought has been a guiding light for this Policy.The new National Education Policy (NEP) has a segment called 'multilingualism, and power of language'. In this segment the policy has emphasized mother tongue/local language/regional language as the medium of instruction at least till Grade 5, but preferably till Grade 8 and beyond. Sanskrit to be offered at all levels of school and higher education as an option for students, including in the three-language formula. Other classical languages and literatures of India also to be available as options. No language will be imposed on any student. Present paper focuses on the multilingualism and power of language considering the NEP 2020.

Key Words- National Education Policy, multilingualism, education, language.

Introduction-

Education has always been accorded an honoured place in Indian Society. The great leaders of the Indian freedom movements realised the instrumental role of Education and emphasised its unique significance for national development. In the post-independence Indira Gandhi government announced first National Policy based on recommendations of the Educationcommission. (1964-66). Rajiv Gandhi government launched New Education Policy (1986) focusing on adult education and empowerment of minorities.1992 is the modification of 1986 National Education Policy under PV.Narsingh Rao government adding a common entrance examination for professional and technical programmes.

The National Education Policy 2020 aims at building a global best education system rooted in Indian ethos. It is drafted by the committee lead by Former ISRO chairman K. Kasturirangan. It is the first education policy of the 21st century and replaces the thirty-four-year-old National Policy on Education (NPE), 1986. Built on the foundational pillars of Access, Equity, Quality, Affordability and Accountability, this policy is aligned to the 2030 Agenda for Sustainable Development and aims to transform India into a vibrant knowledge societyand global knowledge superpower by making both school and college education more holistic, flexible, multidisciplinary, suited to 21st century needs and aimed at bringing out the unique capabilities of each student. The new National Education Policy (NEP) has a segment called 'multilingualism, and power of language'. It is substantially a repetition of the NEPs of 1968 and 1986 (revised 1992) so far as the issues of mother tongue, three-language formula, regional languages, and such languages of power as Hindi and English are concerned.

Objective-

1) To give information about multilingualism and power of language related to NEP 2020.

India's lingual richness- NEP 2020 lays great emphasis on promoting multilingualism so that children know and learn about the rich and vast array of languages of their country.

- **Medium of instruction-**

Focus on mother tongue/home language/local language

The medium of instruction until at least Grade 5, but preferably till Grade 8 and beyond, will be the home language/ mother tongue /local language/regional language.

- **One India, supreme India (the *Ek Bharat shreshtha Bharat*)**

A substantial part of NEP 2020 is a celebration of the *Ek Bharat shreshtha Bharat* [One India, supreme India] programme and the Sanskrit language. Every student of the country is to participate in this meta-narrative of 'glorious India' with a 'fun project/activity' so that a 'common spirit of understanding develops throughout the country'.

• **Sanskrit and other classical language-**

Sanskrit will be offered at all levels of school and higher education as an important, enriching option for students, including as an option in the three-language formula. Other classical languages and literatures of India, including Tamil, Telugu, Kannada, Malayalam, Odia, Pali, Persian, and Prakrit, will also be widely available in schools as options for students. Foreign languages, such as Korean, Japanese, Thai, French, German, Spanish, Portuguese, and Russian, will also be offered at the secondary level.

• **Focus on Indian Sign Language and local language**

Indian Sign language (ISL) will be standardized across the country, and National and State curriculum materials developed, for use by students with hearing impairment.

It is well understood that young children learn and grasp nontrivial concepts more quickly in their home language/mother tongue. Home language is usually the same language as the mother tongue or that which is spoken by local communities. However, at times in multi-lingual families, there can be a home language spoken by other family members which may sometimes be different from mother tongue or local language. Wherever possible, the medium of instruction until at least Grade 5, but preferably till Grade 8 and beyond, will be the home language/mother tongue/local language/regional language. Thereafter, the home/local language shall continue to be taught as a language wherever possible. This will be followed by both public and private schools.

• **High-quality textbooks-**

High and standard quality textbooks including in science, will be made available in-home languages/mother tongue. All efforts will be made early on to ensure that any gaps that exist between the language spoken by the child and the medium of teaching are bridged. In cases where home language/mother tongue textbook material is not available, the language of transaction between teachers and students will still remain the home language/mother tongue wherever possible.

• **Bilingual approach-**

Teachers will be encouraged to use a bilingual approach, including bilingual teaching-learning materials, with those students whose home language may be different from the medium of instruction. All languages will be taught with high quality to all students; a language does not need to be the medium of instruction for it to be taught and learned well. As research clearly shows that children pick up languages extremely quickly between the ages of 2 and 8 and that multilingualism has great cognitive benefits to young students, children will be exposed to different languages early on (but with a particular emphasis on the mother tongue), starting from the Foundational Stage onwards. All languages will be taught in an enjoyable and interactive style, with plenty of interactive conversation, and with early reading and subsequently writing in the mother tongue in the early years, and with skills developed for reading and writing in other languages in Grade 3 and beyond.

• **Need of skilful teachers-**

There will be a major effort from both the Central and State governments to invest in large numbers of language teachers in all regional languages around the country, and, in particular, for all languages mentioned in the Eighth Schedule of the Constitution of India. States, especially States from different regions of India, may enter into bilateral agreements to hire teachers in large numbers from each other, to satisfy the three-language formula in their respective States, and also to encourage the study of Indian languages across the country.

• **Extensive use of technology**–

Extensive use of technology will be made for teaching and learning of different languages and to popularize language learning.

• **The three-language formula-**

It will continue to be implemented while keeping in mind the Constitutional provisions, aspirations of the people, regions, and the Union, and the need to promote multilingualism as well as promote national unity. However, there will be a greater flexibility in the three-language formula, and no language will be imposed on any State. The three languages learned by children will be the choices of States, regions, and of course the students themselves, so long as at least two of the three languages are native to India. In particular, students who wish to change one or more of the three languages they are studying may do so in Grade 6 or 7, as long as they are able

to demonstrate basic proficiency in three languages (including one language of India at the literature level) by the end of secondary school.

- **Cultural enrichment –**

For cultural enrichment as well as national integration, all young Indians should be aware of the rich and vast array of languages of their country, and the treasures that they and their literatures contain.

An activity would give them both a sense of the unity and the beautiful cultural heritage and diversity of India and would be a wonderful icebreaker their whole lives as they meet people from other parts of India.

To sum up,all languages in India, and their associated arts and culture will be documented through a web-based platform/portal/wiki, in order to preserve endangered and all Indian languages and their associated rich local arts and culture. Scholarships for people of all ages to study Indian Languages, Arts, and Culture with local masters and/or within the higher education system will be established. In such a way there will be a major effort from both the Central and State governments to invest in large numbers of language teachers in all regional languages around the country, and in particular all Schedule 8 languages. States, especially states from different regions of India, may enter bilateral agreements to hire teachers in large numbers from each other, to satisfy the three-language formula in their respective states, and also to encourage the study of Indian languages across the country.

References-

1. www.educationworld.in>nep2020-school-edu
2. www.education.gov.in>mhrd
3. www.ugc.ac.in

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal ISSN 2349-638X www aiirjournal.com

NEP And Entrepreneurship in Teacher Education

Kawane Asha Diwakar
Ph.D Resarch Scholar,SPPU,Pune
Research centre-Vp's College Of Education,A'Nagar

Dr.Chobhe Ravindra Maruti
Principal, Vidya Pratishthan's College
Of Educationand Research Centre,
Kedgaon Devi Rd, Ahmednagar

Abstract

Teacher education is vital in creating a pool of school teachers that will shape the next generation. Teacher preparation is an activity requires multidisciplinary perspective and knowledge ,formation of dispositions and values and development of practices under the best mentors. Teacher must be grounded in Indian values,languages, knowledge ,ethons and traditions.According to justice J.s.Verma Commission (2012) constituted by supreme Court,a majority of stand alone over ten thousands of teachers not attempting serious teacher education but are essentially selling degrees for price.

Key Words- *NEP , Teacher education ,Entrepreneurship*

Introduction

As teacher education requires multidisciplinary inputs and education in high quality content as well as pedagogy, all teacher education programmes must be conducted within compost multidisciplinary institution. To this end, all multidisciplinary universities and college will aim to establish education departments which, beside carrying out cutting – edge research in various aspect of education will also run B.Ed programs , in collaboration with other departments such as psychology , philosophy, sociology, neuroscience, Indian languages , arts, music, history, literature, physical education, science and mathematics, moreover , all stand- alone , teacher education will be required to convert multidisciplinary institutions by 2030 , since they will have to offer the four years integrated teacher preparation program. In order to maintain uniform standards form teacher education, the admission to pre service teacher preparation programs shall be through suitable subjects and aptitude tests conducted by national testing agency and shall be standardized keeping in view the linguistic and cultural diversity of the country .

Expectations of NEP for teacher education

1) **Pass on knowledge to the students :-**According to the today's generation teachers should pass on the content knowledge as well as sufficient and updated knowledge to the students .
2) **Development of different skills :-** teachers required different skills for the teaching and as today's era is technological era so teacher should grasp different skills related to technology for effective teaching learning as well as for evaluation also.
3) **Ethics and value education :-** As our Indian culture is well known for ethics for value education so teacher should pass on ethics and values through education to the students nothing but next generation.
4) **Quality of teacher education :-** The high respect for teachers and the high status of teaching profession must be restored so as to inspire the based to enter the teaching profession. Quality of teacher education must be maintain to informant of teachers. As well as the best possible future for our children and our nation.
5) **Recruitment and Deployment**: - To insure that outstanding students enter the teaching profession- especially from ruler areas large number of merit bested scholarships shall be instituted across the country for studying quality 4-year integrated Bed programs.

   Such a scholarships will provide local job opportunities to local students, epically female students, so that the students survey as local – area role models and as highly qualified teachers who speak the local language. Incentives will be provided for teachers to take a teaching jobs in ruler area, currently facing shortage of quality teachers.

6) **Service conditions: -** Teacher eligibility Tests will be strengthened to inculcate better test material , both in terms of content and pedagogy . For subject teacher's suitable TET or NTA test course in the corresponding subjects will also be taken into account for recruitment.
7) **A technology based compressive teacher requirement**: - The planning of this will be conducted by each state to asses inspected subject wise teacher vacancy over the next two decades.
8) **Restore teaching profession:-** To prevent large amounts of time spent currently by teachers or non teaching actives , teachers will not be engaged any longer in work that is not directly related to teaching , teachers will not be convert in administrative task and more than a rationalized minimum time for mid day meal related work , so that they may fully contrite on their teaching learning to teaching.
9) **Empowerment of teachers: -** Teachers will be given continuous opportunities for self improvement and to learn the latest innovations and advances in their professions. Platforms will be provided to improve themselves.
10) **Motivation** :- In service continuous professional development for college and university teachers will continue though the existing institutional arrangements and ongoing initiatives . Such a programs should be included in teacher education programmed also.

    According to NEP 2020 teacher must be at the centre of the fundamental reform in the education system. Substandard and dysfunctional teacher education programme that do not meet basic education criteria will be closed.

Entrepreneurship Concept-

Oxford English Dictionary in the 1933.The word entrepreneur means one who undertakes an enterprise especially a contractor acting as intermediary between capital and labor since then the concept entrepreneur is being used in various ways and various sensor. e. g. Manager is referred to as an entrepreneur sometimes as an innovative or a capitalist.

Entrepreneurship development could be made in all walks of the society and in all fields of activities. The scope of entrepreneurship development encompasses the following:

1.To Identify Entrepreneurial Activities

The entrepreneurial activities 'and opportunities could be identified bythe planner of the Government. The Government through various economic policies and programmes like 'Globalisation', 'Privatisation', 'Liberalisation',.

2.To liberalise the existing licensing policies and offer incentives and Therebyattract multinational companies of various countries to develop newindustries in the backward regions.

3.To encourage the researchers of entrepreneurship development to find newopportunities for the business and industrial development.

4.To identify the existing and the emerging economic, social and political crisisand find out a suitable remedial measure to overcome the crisis.

5.To offer training to the first generation entrepreneurs and encourage them to enter into new business ventures.

6.To find out the entrepreneurial activities of the neighboring countries and the international financial institutions and other associated activities like bilateral agreements, SAARC countries Agreement, Common Wealth Countries agreements and Non-Aligned Nations agreements and the like.

7.To encourage the institutions engaged in the industrial development to find avenues for entrepreneurship development.

Need of Entrepreneurship Development

Entrepreneurship development is the outcome of the entrepreneurs. In other words, the entrepreneurs give birth to entrepreneurship. This statement is partially true because certain activities of the entrepreneurs are due to the existing policies and programmes of the Central as well as the state governments and not only by the entrepreneurs themselves. Under such circumstances, it is not the entrepreneurs who give birth to

entrepreneurship. Instead, it is the existing entrepreneurship development programmes that give birth to entrepreneurs. The emergence of entrepreneurs and the level of entrepreneurship development are also the far reaching changes that are taking place in the social and political activities rather than changes taking place in the economic activities. Entrepreneur can not emerge from the vacuum. Entrepreneurship development depends upon the environment (both external and internal) within which the entrepreneurs have to do their business Thus the term entrepreneur and entrepreneurship are different and complementary with each other..

Teacher Education And Entrepreneurship

The overarching goal of the entrepreneurial revolution has been woven in NEP 2020,In the sense that it aspires to make generation more imaginative,innovative,ingenious,productive,pioneering, prospect oriented.

Teacher education program should acquire the motto of NEP and construct various programs for the development of entrepreneurship.

1.Development of entrepreneurial mind set.
2.Multiple oriented skill education.
3.Development of personality and potential.
4.Innovative And creative thinking.
5. Domain in getting Automated and artificial intelligence.

Role of Stakeholders in Teacher Education

School administrators, such as superintendent and Principal,support the goal of the school board by developing a plan of action to meet the board's expectations.

Administrators,school board member and teachers all want their work to have a positive impact on children,and their jobs are directly affected by the success of the school system.Parents desire a successful educational system for their children's,while students themselves have an interest in receiving a good education. In fact,the community as awhole is a stakeholder in its education system.This is because local schools educate future employees, business owner and community leaders.

A solid education program builds a stronger community by better preparing its students to be successful community members.

Every stakeholder plays a important role on education system.So Teacher education program is the platform to provide teachers to education system.Teacher education programs gives tomorrows teacher as well as entrepreneurs to society.

References-

A.Books-

1.Anil Kumar,Entreprenurship Development
2. John W. Best, Research In Education (Third Edition) PrenticIndia Pvt. Ltd, New Delhi, 1978
3.Fundamentals of Entreprenurship,S.Y.B.Com

B.websites

1.http://en.m.wikipedia.org
2.http://www.msde.gov.in >lie
3. http://yourstudy.com>2015/06/vision-india-entrepreneurial-magic
4.http://timesofindia.indiatimes.com/blogs/voice/higher-education-for-indias-enterprenrial-economy-vision/
5.http://getpropfel.com.au.researchhttp://learn.saylor.org
6.http://online.wharton.upenn.edu
7.http://www.entreprenuers.com
8.http://www.csun.edu>define
9.http://dictionary.apa.org>achievehttp://emerald.com
10.http://yourstory.com.tech
11.http://www.futurepreneurhub.com

National Education Policy and Inclusive Education

Prof. Dr. Avinash O. Bhandarkar,
Vidya Pratishthan's College of Education,
Ahmednagar.
Email – avinash.bhandarkar@rediffmail.com

Education implies all round development of an individual. India being a diverse country with respect to religions, cultures and lifestyles, it is difficult to have a similar education system for every individual. Multiple intelligence and diversity are characteristics of the human race. Inclusive Education (IE) is a new approach towards educating the children with disability and learning difficulties with that of normal ones within the same roof. It brings all students together in one classroom and community, regardless of their strengths or weaknesses in any area, and seeks to maximize the potential of all students.

The National Educational Policy 2020 is the first education policy of the 21st century and aims to address the many growing developmental imperatives of our country. It is based on the principle that education must develop cognitive as well as foundation capacities of literacy and numeracy and higher order cognitive capabilities such as critical thinking and problem solving.

The new education policy must provide to all students, irrespective of their place of residence, a quality education system, with particular focus on historically marginalized, disadvantaged and underrepresented groups. Education is a great leveler and is the best tool for achieving economic and social mobility, inclusion and equality. Initiatives must be in place to ensure that all students from such groups, despite inherent obstacles, are provided various targeted opportunities to enter and excel in the educational system.

The idea that a person with a disability is "useless" has been imbibed within the fabric of human societies. Therefore, the concept of accepting disabled person within the society and treating them as normal is considered absurd. The segregation starts within the family and relations, who are not able to accept a child with impairments. An infant, born disabled is not cherished by his or her own parents, family, and then school and society. This negative mental attitude needs transformation. It is crucial that the present society views the disabled person as normal and not as abnormal. As disability is a social number and inclusive education involves the preparation of students to become members of the society. Inclusive education is a global movement in the world of education. The introduction of inclusive education brings with it a shift in the paradigm of thinking within the education system and the social world.

Definitions

1. According to UNESCO, inclusive education is seen as "a process of addressing and responding to the diversity of needs of all learners through increasing participation in learning, cultures and communities, and reducing exclusion from education and from within education**.**
2. Inclusion in education refers to a model wherein students with special needs spend most or all of their time with non-special (general education) needs students**.**
3. Inclusion is about the establishment and maintenance of a social world in which all people experience the realities of inclusive values and relationships. Inclusion is about enhancing social values and practices that influence the ecological aspects of human beings to support recognition of human rights" (Barton, 1977).
4. In an interview, the director of UNESCO-IBE, Clementina Acedo said that, the goal is that the whole education system will facilitate learning environments where teachers and learners embrace and welcome the challenge and benefits of diversity. Within an inclusive education approach, learning environments are fostered where individual needs are met and every student has an opportunity to succeed.

India Government Policies for Inclusive Education

The government of India is constitutionally committed to ensuring the right of every child to basic education. The Government of India has created numerous policies around special education since the country's independence in 1947. One of the earliest formal initiatives undertaken by the GOI was the Integrated Education for Disabled Children (IEDC) scheme of 1974 (NCERT, 2011). The Kothari Commission (1966) which highlighted the importance of educating children with disabilities during the post-independence period (Pandey 2006). In 1980s the then ministry of Welfare, Govt. of India, realized the crucial need of an institution to monitor and regulate the HRD programs in the field of disability rehabilitation. Till 1990s, ninety percent of India's estimated 40 million children in the age group- four-sixteen years with physical and mental disabilities are being excluded from mainstream education. The National Policy on Education, 1986 (NPE, 1986), and the Program of Action (1992) stresses the need for integrating children with special needs with other groups. The Government of India implemented the District Primary Education Project (DPEP) in 1994–95. In late 90s (i.e. in 1997) the philosophy of inclusive education was added in District Primary Education program (DPEP).

. National Curriculum Framework (NCF) 2005 has laid down a clear context of inclusive education. In 2005, the Ministry of Human Resource Development implemented a National Action Plan for the inclusion in education of children and youth with disabilities.

Principle of Inclusive Education

The important principles of inclusion are:

- Sharing of responsibilities of functionaries working at different levels;
- Providing additional support to children;
- Development of a collaborative framework to meet the additional needs and interests of children;
- Implications for various types of disabilities;
- Knowledge about family and social environment of children;
- Modifications in Teaching-Learning strategies/modalities;
- Improving professional competencies of teachers;
- Ensuring community support and support of other functionaries working at different levels;
- Flexible curriculum as per the needs of normal and specially abled children.

Characteristics of Inclusive Education

The main characteristics of inclusive education are as follows:

1) Acknowledges that all children can learn.
2) Acknowledges and respects differences in children on the basis of age, gender, ethnicity, language, disability.
3) Enables education structures, systems and methodologies to meet the needs of all children.
4) Is part of a wider strategy to promote an inclusive society.
5) Is a dynamic process that is constantly evolving.
6) Is a team activity, promotes social skills like teambuilding, leadership, participation, interaction.
7) Sensitizes normal children towards the needs of specially abled children.

Inclusive Education and Dynamic Society

India has seen diverse religions, cultures, sects, traditions and lifestyles settle over the time. This has resulted in an amalgamation of a unique society with distinct people living together in one place merrily. Various religious leaders and reformers have tried and held this society together for centuries which can be termed as the melting pot of all types of cultures around the world. Still, many sections of the Indian society have been excluded from the mainstream due to various socio-economic reasons like the religious enmity, caste system, economic disparity, gender discrimination and lack of empathy towards people with special needs. These factors led to the formation of inequalities across various sections of the Indian society.

In the backdrop of these inequalities, creation of a dynamic society can bring social transformation. To bring about this change, the instrument of Inclusive Education can be used effectively.

Differences between Normal School and Inclusive School

Normal Schools	Inclusive Schools
a. Pre-decided strategy of teaching learning process. b. Mass oriented teaching methods. c. Subject oriented teaching methods. d. Teachers that can teach students with no disabilities only. e. No special physical facilities. f. Environment may or may not be conducive for specially abled students. g. A rigid and traditional system of evaluation is used. h. Summative method of evaluation is used. i. A teacher here teaches the academic subjects traditionally.	a. Need based, flexible teaching learning strategy. b. Individual oriented teaching methods. c. Student oriented teaching methods. d. Specially skilled teachers who can teach all types of students. e. Special physical facilities, eg. Ramps, Wheelchairs, Braille based books and technical assistance. f. Conducive environment for specially abled students. g. Evaluation tools are used as per the psycho-physical progress of the student. h. Formative and comprehensive continuous methods of evaluation are used. i. A teacher here should be a guide, a facilitator, and a friend.

Strategies for Inclusive Education

1. Use a variety of instructional tools and methods.
2. Use universal design principles to create accessible classrooms.
3. The teachers should learn about the competencies, abilities, attitudes and aptitudes of their students.
4. Include diverse content, materials and ideas.
5. Create an inclusive environment.
6. Show respect for all ideas and encourage students to think out of the box and ask questions.
7. Create behavior management plan for teaching learning process.
8. Promote fairness and transparency by sharing the criteria used for evaluation.
9. Gather and use feedback to refine and improve your strategies.

References

1. J.D. Singh INCLUSIVE EDUCATION IN INDIA – CONCEPT, NEED AND CHALLENGES, https://www.researchgate.net/publication/301675529_INCLUSIVE_EDUCATION_IN_INDIA_-_CONCEPT_NEED_AND_CHALLENGES
2. https://en.wikipedia.org/wiki/Inclusion_(education)
3. https://inclusiveeducation.ca/about/what-is-ie/
4. Gathoo & Others, Towards Inclusive Education, Mumbai, 2014.
5. Roa, Usha, Inclusive Education, Mumbai, 2012.
6. सोहोनी-शिरोडे, समावेशक शिक्षण, पुणे, २०१६.
7. National Education Policy 2020

Higher Education in National Education Policy 2020

- Prof. Dr. Anil Kisan Karwar
(Associate Professor, S.S.B. College of Education, Srirampur Dist. Ahmednagar)

Summary-

The National Education Policy has a broad based, multi-disciplinary, flexible curriculum, comprehensive degree, creative, combination, professional education for various subjects, 3/4 years degree education and many distance change options have been kept during this period.

Establishment of Academic Bank of Credit for transfer of student admissions, study migration, establishment of multidisciplinary teaching and research universities, establishment of National Research Foundation for research culture and enhancement of research capacity in higher education, establishment of Higher Education Commission of India, sole higher education related to higher education except medical and legal education.A number of features of the National Education Policy are that public and private higher education institutions will be maintained through regulation, assessment and academic accreditation.

Key words - National Education Policy, Higher Education

Introduction-

Education is very important for developing and realizing the full human potential as well as for holistic development with justice and equity. Student Enrollment and Criticism in Higher Education, Vocational Education as a Mandatory and Integral Part of Higher Education System, Internationalization of Education, Multi-disciplinary, Flexible Curriculum, Comprehensive Graduate Courses, Multidisciplinary Education and Research University, National Research Foundation, Regulation of Higher Education Institutions, Education- Centered universities, making competent teachers, Mentoring campaigns, teacher training, financial assistance to students, free online courses, vocational education facilities - dissemination of Indian languages, adult education, financing for education are many features you will find.

<u>Features of Higher Education in National Education Policy 2020-</u>

1. Increasing GER to 50 percent by 2035-

The NEP 2020 aims to increase student enrollment and concentration i.e. enrollment ratio in higher education including vocational education from 26.3% (2018) to 50% upto 2035. 3.5 crore new seats will be created in higher education institutions.

2. Holistic Multidisciplinary Education-

The policy envisages broad-based, multi-disciplinary, comprehensive graduate education curriculum with flexible curriculum, creative combination of subjects, integration of vocational education and multiple entry and exit stages with appropriate certification. Degree studies are of 3/4 years. During this period there may be several exit options and proper authentication. For example, Certificate after 1 year, Advanced Diploma after 2 years, Bachelor Degree after 3 years and Bachelor with Research after 4 years.

3. Establishment of Academic Bank of Credit –

An Academic Bank of Credit will be set up to digitally archive academic achievements from various higher education institutions. so that the information can be transferred and calculated upon obtaining the final degree.

4.Establishment of Multidisciplinary Education and Research Universities (MERU)-

These IITs and IIMs will be established as models for the best multidisciplinary education in the country.

5.Establishment of National Research Foundation-

A National Research Foundation will be established, through this apex body, a strong research culture and research capacity building in higher education will be promoted.

6. Regulating Institutions of Higher Education –

By establishing the Higher Education Commission of India (HECI), it will be the sole higher institution concerned with higher education, except for medical and legal education. HECI will have 4 separate components- National Higher Education Regulatory Council (NHERC) for regulation, General Education Council (GEC) for quality control, Higher Education Grants Council (HEGC) for funding and National Assessment Council (NAAC) for assessment. Intervention (Faceless Intervention) will be done with the help of HEIC technology. The HEIC will have powers to penalize higher education institutions that do not comply with rules and norms. Public and private higher education institutions will be governed by the same rules, evaluation and academic standards.

7. Rational organizational structure-

Institutions of higher education will be transformed into large, well-resourced, multidisciplinary institutions. It will have high quality teaching, research and community engagement. The definition of a university will encompass multiple institutions, ranging from research-oriented universities to teaching-oriented universities and autonomous degree-granting colleges.

Affiliation of colleges will be phased out over 15 years and colleges will be given graded autonomy through a tier-based system. Over time each college will develop as either an autonomous degree-granting college or a constituent college of the university.

8. To create motivated, energetic and competent teachers -

NEP recommends a clearly defined, independent, transparent recruitment process for the recruitment of motivated, enthusiastic and capacity building teachers. Curriculum/teaching independence, encouragement of excellence, institutional leadership will be supported. Teachers who do not perform as per the basic norms will be held accountable.

9. Teacher Training -

NCTE will prepare a new and comprehensive National Curriculum Framework for Teacher Education, NCFTE 2021 in consultation with NCERT. By 2030, the minimum degree qualification for education will be a 4-year integrated B.Ed. Strict action will be taken against non-regulated educational institutions (TEIs) that compromise quality.

10. Guidance Campaign-

A National Mission for Mentoring will be established which will consist of senior/retired teachers with outstanding performance. It will also have teachers teaching in Indian languages who will assist university/college teachers as short and long term mentors.

11. Financial assistance to students -

Efforts will be made to promote the quality of SC, ST, OBC and SEDG students. The progress of scholarship recipients will be tracked by expanding the National Scholarship Portal. Private institutions will also be encouraged to provide scholarships on a large scale.

12. Open and Distance Education System -

It will be expanded to play a significant role in increasing enrolment. Implementation of measures such as online courses and digital fund, funding for research, improved student services, accreditation of vast open online courses, etc., will be ensured along with high standards of quality in classrooms.

13. Online learning and digital learning methods -

In view of the spread of Covid-19 across the country, alternative education methods have been widely considered while formulating the education policy. Therefore, educational preparedness will be ensured by taking into consideration the recommendations made to promote universal online education and digital education.In the time of current pandemic, it is not possible to impart education in a personalized manner in the traditional way, so alternatives have been explored for quality education. Digital infrastructure for school and higher education classes, departments for creating educational materials and dedicated departments for digital

education will be created in the Ministry of Human Resource Development to meet the requirements of e-learning.

14. Use of technology in education -

'National Educational Technology Forum' (NETF) i.e. 'National Educational Technology Forum' will be created as an autonomous organization and through this a platform will be provided for the exchange of ideas. Through this forum, ideas will be exchanged separately on how technology can be used for educational value addition, assessment, planning, administration. Technology will be integrated into the education program at all levels to improve classroom learning, provide professional training to teachers, maximize access to educational facilities for the disadvantaged, and streamline educational planning, administration and management.

15. Propagation of Indian Languages -

It will be ensured that all Indian languages are preserved, propagated and in some way revitalized. For this, as per the recommendations given by 'NEP' it was suggested to establish Indian Institute of Translation and Interpretation (IITI) i.e. National Institute of Translation and Commentary and National Institute (or Institutes) for Pali, Persian and Prakrit i.e. National Institute for Pali, Persian and Prakrit. Is Strengthening of Sanskrit and other language departments is recommended. It is also suggested that more mother tongue or local language should be used as medium of instruction in higher education institutions.

Internationalization of education can be done through institutional cooperation. It can also be done by considering the exchange of students and teachers. Therefore, the top ranked universities in the world will be allowed admission in our country. Best foreign universities will be able to open campuses in our country.

16. Vocational Education Facility –

Vocational education shall be a mandatory and integral part of the higher education system. Those which are Universities of Technology, Universities of Health Sciences, Universities of Law and Agriculture, will now aim to become multi-purpose institutions.

17. Adult Education Facility -

The policy aims to achieve 100% youth and adult literacy.

18. Financing of education-

Central and state governments will work together to increase public investment in the education sector. The aim is that this investment should reach 6 percent of GDP as soon as possible.

19. Establishment of Higher Education for All (HECI).

Higher Education Commission of India (HECI) will be constituted for all higher education except medical and legal education. Both public and private higher education institutions will be governed by the same norms. There will be four separate sections-1) National Higher Education Regulatory Council (NHERC) to maintain regulatory framework. 2) General Education Council (GEC) to maintain standard settings. 3) Higher Education Grants Council ((HEGC).4) National Credit Council (NAC) for obtaining official recognition.

Conclusion –

Looking at the National Education Policy 2020 holistic Multidisciplinary Education, Academic Bank of Credit, Establishment of Multidisciplinary Education and Research Universities, Regulation of National Research Foundation, Rational Institutional Structure, Motivated, Enthusiastic and Competent Teachers, Teacher Education, Mentoring Campaign, Financial assistance to students, open and distance education, online education and digital education, technology in education, dissemination of Indian languages, vocational education, adult education, financing for education are many features you can see.

Reference-

1. https://mr.vikaspedia.in/education/policies-and-schemes
2. https://mr.quora.com
3. https://www.nitinsir.in/new-national-education-policy-2020
4. https://mr.quora.com (Author- Shri. Shivaji Shinde - Former Deputy Education Officer, Government of Maharashtra (1995–2019))

Developing Employable Skills Among the Graduates through Soft Skills

Dr. Babasaheb Kangune
Assistant Professor of English,
Department of English,ChhatrapatiShivaji College, Satara (Autonomous) Maharashtra (India)
E-mail:brkangune2013@gmail.com

Abstract:

21st century is essentially an era of information, communication and technology. New economic policy opened up thousands of career opportunities to the aspiring youth. NEP- 2020 has highlighted different skill sets which are essential for maximizing the employability through education. Education is the major platform for socio-economic transformation. Because of globalization and privatization, there is no place for any kind of compromise as far as qualitative metrics are concerned. Students have to prove their potentialities in order to create their own position in the career market. The students of languages and social sciences have good career opportunities in marketing, BPO/ KPO industry, banking, finance, insurance, management, HR sections of MNCs, business administration, counseling, media, entertainment and journalism, editing and translation, event management, compering, hoteling and tourism, public relations departments etc. For the present study major focus is given on the students of languages and social sciences.

Key Words:*NEP- 2020, employable skills, soft skills*

Introduction:

Higher education institutes create eligible bachelors for different positions in government and private sector. However, the changing scenario at national and international level, new economic policy, globalization, privatization and ICT-enabled workplaces have added different expectations in job market in 21st century. NEP-2020 has focused on developing employable skills among the graduates. Emotional intelligence, leadership qualities, team-spirit, communication skill, positive attitude etc. play an important role in one's success in the globalized society. The soft skills identified as important in the workplace include communications, teamwork, motivation, problem-solving, enthusiasm, and trust (Chute, 2012; Ellis, Kisling, & Hackworth, 2014; Rasul, Rauf, &Mansor, 2013; Robles, 2012; Wahl et al., 2012).

Hard skills are the reflection of one's technical knowledge, expertise in a specific domain area, content knowledge etc. These skills can be acquired through academic programmes, diplomas, certificate courses, professional experiences, internships, on the job trainings, hands-on-training etc. No doubt, hard skills are the basic requirement for getting any job. That is one's identity in a specific branch/ area; that is one's specialization. Even then, as far as the selection procedure and one's progress in career are concerned, soft skills are equally important. Soft skills are supplementary and complementary in making one's position in rapidly changing world scenario. In the globalized economy, effective teamwork, interpersonal skills, positive thinking, leadership qualities, assertiveness, decision-making abilities etc. play an important role in one's promotion and future career profile.

Another important factor in the business today is that companies are focusing on 'listening skills' and 'empathy'. Here, priorities are given to listening skills and developing a sense of empathy. This skill is very important for leaders who need to understand their team members' views which could be different from their own. If hard skills could take one to success in the past, it is not so today. It is the complementary soft skills that are not just a vital add-on to hard skills for career success, but are the most important traits to reach the higher rungs of management. (BarunMitra-*Personality Development and Soft Skills*- p. 35-36).The World Economic Forum (2016) made a report of overall scale of demand for various skills in 2020. According to that report, 36 per cent of all jobs across all industries are expected to require complex problem-solving as a core skill.

Objectives: The objectives of the present research can be stated as below:

1. To emphasis the need of soft skills in the curriculum in developing employable skills among the graduates.
2. To highlight the importance of skill development with reference to NEP- 2020.
3. To make a comprehensive statement on 'employability' and 'soft skills'.

Soft Skills/ Life Skills:

Soft skills are referred to as life skills or people's skills which play pivotal role in the job market in 21st century. It is not a single skill. It comprises so many skills which one has to acquire and develop. Soft skills development (SSD) has become one of the parameters of successful personal and professional life for last few decades. Soft skills development (SSD) at individual and professional level play significant role in managing human relations and developing interpersonal skills. In order to have healthy human relations in personal and professional life, soft skills are very important. Soft skills strengthen human relations at different levels. Soft skills enrich one's understanding of the world, attitude towards various happenings around us and finally transform an individual into a good human being.

Soft skill development can be defined as a process of development of the human psyche and personality so that a person becomes more social and acceptable to the society at large, including the corporate world (Ghosh, 2012). Soft skills vary from person to person as it depends on his/ her inborn qualities also. For example, in effective oral communication, one can achieve language proficiency, appropriate body language etc. But voice quality, pitch modulation, coordination of speech organs etc. will depend upon individual's inborn qualities. Apart from individual variations, collectively, one can develop and enrich soft skills at individual level to manage human relations at different levels.

According to the research conducted in Harvard and Stanford Universities only 15% of your career success depends on your hard skills, whilst remaining 85% on your soft skills. "Soft skills get little respect but will make or break your career" (Peggy Klaus).

"Soft Skills" correlates with some terms of a very close meaning: "Life Skills", "Emotional Intelligence Quotients", "Social Skills", and "Interpersonal Skills".Soft skills is a term often associated with a person's Emotional Intelligence Quotient, the cluster of personality traits, social graces, communication, language, personal habits, friendliness, managing people, leadership, etc. that characterize relationships with other people. Soft skills, also known as people skills, complement hard skills to enhance an individual's relationships, job performance and career prospects. It is often said that hard skills will get you an interview but you need soft skills to get – and keep – the job.

i) In the 'Preamble' of the Curriculum for Soft Skills/ Life Skills (*JeevanKaushal*) designed by the UGC, Soft Skills/ Life Skills are defined as 'the behaviors used appropriately and responsibly in the management of personal and professional affairs. They are also set of human skills acquired via learning or direct experience that are used to handle problems and questions commonly encountered in day to-day personal and professional life'.

ii) World Health Organization (WHO) defined Soft Skills/ Life Skills as "abilities for adaptive and positive behavior that enable individuals to deal effectively with the demands and challenges of everyday life".

iii) The term 'Soft Skills' is defined in the Collins English Dictionary as "desirable qualities for certain forms of employment that do not depend on acquired knowledge: they include common sense, the ability to deal with people, and a positive flexible attitude".

Soft skills development (SSD) is an umbrella term which comprises so many topics related to our day-to-day life. For example, in the book, *Managing Soft Skills for Personality Development*, following topics are included under the soft skills development programme.

Communication	Self-discovery	Duty consciousness
Internalization of criticism	Eagerness to learn	Conflict resolution
Etiquette and manners	Accountability	Fairness in dealings
Adorable behavior traits	Fellow-feeling	Alertness
General knowledge and understanding	Amiability	Goal-setting
Assertiveness	Good attitude	Awareness
Good conversational skills	Body language	Good humour
Catholicity of character	Good level of intelligence	Commitment
Grasping ability	Common sense	Group discussion

Compassion	Honesty and integrity	Courtesy
Humility	Creativity	Idealism
Critical thinking	Impartiality in dealing	Decision making
Innovative spirit	Interpersonal relations	Psychological stability
Interview techniques	Public speaking	Justice
Punctuality	Being considerate and reasonable	Leadership quality
Reliability	Reasonable and realistic beliefs	Morality
Respect for others	Motivation	Simplicity
Objectivity	Sincerity	Organizational skills
Smartness	Perception levels	Sociability
Personality development	Straightforwardness	Stress management
Positive attitude and thinking	Positive reaction to outward stimulus	Team work
Presence of mind	Time management	Presentable personality
Trustworthiness	Presentation	Truthfulness

Conclusion:

To sum up, soft skills training programme can develop certain qualities among the under-graduate students and make them eligible to accept new challenges in business or corporate sector. This programme enhances positive attitude, confidence, problem solving approach, lateral thinking, communication skill etc. qualities among under-graduate students. In order to make our graduates employable, soft skills development training programme provides necessary professional background and inculcates certain skills among the promising youth. Such trainingsmake students capable enough to bring together different skills in order to solve problems by using their imagination. In other words this training strengthens lateral thinking among the under-graduate students. Therefore, apart from traditional courses and programmes, soft skills development programme should be introduced in conventional degree colleges. In order to boost the morale of the students and make them self-confident, the soft skills development workshops will play crucial role. The process of rethinking in terms of creativity, innovation, novelty, invention will be initiated and that will give birth to the smart leaders of 21st century. Soft skills development workshops will become the centre for the development of creative mind; and the creative mind will never face the problem of 'unemployment'. Therefore, soft skills development workshop is the platform for enhancing employable skills among the under-graduate students. The New National Education Policy- 2020 (NEP-2020) states the need of skill development courses, vocational courses, soft skills and multidisciplinary courses in order to enrich employable and professional skills among the graduates.

References:

1. Alex, K. (2009). *Soft Skills- Know Yourself and Know the World.* New Delhi: S. Chand.
2. Butterfield, J. (2019). *Soft Skills for Everyone* (2nd Ed.). Delhi: Cengage Learning India Pvt. Ltd.
3. Carnegie, Dale. (2017). *Develop Self-Confidence, Improve Public Speaking*. Mumbai: India Book Distributors (Bombay) Limited.
4. Charantimath, Poornima M. (2020). *Entrepreneurship Development and Small Business Enterprises*. (3rd Ed). Noida: Pearson India Education Services Pvt. Ltd.
5. Dean, Susan A. and Julia I. East. (2019) *Soft Skills Needed for the 21st-Century Workforce*. International Journal of Applied Management and Technology 18.1 (2019): 17-32.
6. Dhanavel, S. P. (2010). *English and Soft Skills.* Hyderabad: Orient Blackswan Pvt. Ltd.
7. Dweck, Carol S. (2017). *Mindset*. Manipal: Manipal Technologies Limited.
8. Fernando, A. C. (2020). *Business Ethics and Corporate Governance* (2nd Ed). Chennai: Pearson.
9. Fernando, A. C. (2020). *Business Ethics and Corporate Governance*. (2nd Ed). Noida: Pearson India Education Services Pvt. Ltd.
10. Gangal, J. K. (August 2014). *A Practical Course in Effective English Speaking Skills*. Delhi: PHI Learning Private Limited.
11. Ghosh, B. N. (Ed.). (2012). *Managing Soft Skills for Personality Development.* New Delhi: McGraw Hill Education (India) Private Limited.

12. Gladding, Samuel T. and Promila Batra. (2018). *Counseling: A Comprehensive Profession*. (8th Ed). Noida: Pearson Indian Education Services Pvt. Ltd.
13. Khera, Shiv. (2012). *Living With Honour*. Gurgaon: Macmillan Publishers India Limited.
14. Khera, Shiv. (2018). *You Can Achieve More*. New Delhi: Bloomsbury Publishing India Pvt. Ltd.
15. Ling, Jonathan and Jonathan Catling. (2013). *Cognitive Psychology*. Noida: Pearson.
16. Lyonette, Clare, Wil Hunt and Beate Baldauf. (2017) *Occupations and skills of Arts, Humanities and Social Sciences Graduates and Postgraduates*. A report . University of Warwick: Warwick Institute for Employment Research.
17. Martin, Thomas N. *Review of Student Soft Skills Development Using the 5Ws/H Approach Resulting in a Realistic, Experiential, Applied, Active Learning and Teaching Pedagogical Classroom*. n.d.
18. Mitra, B. K. (2011). *Personality Development and Soft Skills.* Chennai: Oxford University Press.
19. Mohan, Krishna and Meera Banerji. (2019). *Developing Communication Skills*. (2nd Ed). New Delhi: Trinity Press.
20. Murphy, Joseph. *Power of Your Subconscious Mind*. Mumbai: India Book Distributors (Bombay) Limited, n.d.
21. S. Vasanthakumari. (2019). *Soft Skills and Its Application in Workplace*. World Journal of Advanced Research and Reviews, 3(2), 66-72.
22. Succi, Chiara. (2015). *Soft Skills for the Next Generation: Toward a comparison between Employers and Graduate Students' Perceptions*. Sociologia Del Lavoro. 244-256. 10.3280/SL2015-137015.
23. University Grants Commission. *Curriculum for Life Skills (Jeevan Kaushal)2019*. New Delhi: University Grants Commission, August 2019.
24. University Grants Commission. *Curriculum and Credit Framework for Undergraduate Programmes*. New Delhi: University Grants Commission, December 2022.
25. Wats, Meenu and Rakesh Kumar Wats. *Developing Soft Skills in Students*. THE INTERNATIONAL JOURNAL OF LEARNING (2009): 1-10.

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal
ISSN 2349-638X
www.aiirjournal.com

Revamping Teacher Education in the light of NEP 2020

Dr. Pondhe M.S.
Principal,
S.S.B. College of Education,
Shrirampur, Dist- Ahmednagar
mspondhe11@gmail.com

Abstract

A cursory comparison of the National Education Policy 2020 and the iconic Kothari Commission report that was majorly adopted as the first National Policy on Education, 1968 reveals a lot of similarities in the challenges, concerns and even the proposed solutions, except for the current focus on 21st century skills. Does it imply that Indian education has not progressed since then or that our socio-economic challenges are totally insurmountable or even may be that we are poor implementers of plan and policies? The current ***'concern of the nation'*** *is effective implementation of NEP 2020 across the wide spectrum of educational institutions in India.Purpose of the present paper is an attempt to highlight some of the reforms, challenges and opportunities for teacher education in light of NEP2020.*

Keywords: *Teacher Education, Reforms, Policy issues*

Introduction

One of the few matters in Indian education on which there is substantial consensus is the urgent need for a complete overhaul of pre-service teacher education—that is, the B.Ed (bachelor of education) and D.Ed (diploma in education) college system. The Union government has agreed to implement the recommendations of the Supreme Court-appointed Verma Commission on teacher education. While some of the envisioned changes are inadequate, many fundamental changes are to be made; for example, institutional, curricular and regulatory.

The committed changes are happening at a glacial pace, constrained by inadequate financial resources and human capacity, and resisted by entrenched players with direct commercial and political interests. Be that as it may, the importance of the matter and the directions are set. This should immediately make it clear that developing the capacity of the existing eight million teachers is critical, since they have all gone through the same woefully inadequate teacher education system. But there is no consensus and agreement on this matter.

The estimated average teaching tenure left before retirement for the existing population of teachers is between 20-25 years. So, even if pre-service teacher education were to miraculously improve immediately, unless the average capacity of the existing teachers pool goes up, we will not see clear improvement in education for 20-25 years. Other efforts to improve the existing situation in schools are like tinkering at the edges or are limited by the capacity of the teacher.

Opportunities for Teachers

During 2015 to 2019 a lot of emphasis was given on the use of technology in education and at the nucleus was the teacher. The Government of India established its own massive open online platform by the name of SWAYAM and also launched its bouquet of thirty two educational television channels by the name of SwayamPrabha. Any teacher from anywhere can design his/her own course and place it on the SWAYAM, and learners from anywhere in the country or abroad can take the course. This initiative was a precursor of the Pandemic which hit the world in 2020. Geographical boundaries have been removed and the teacher has the freedom to become a global teacher. On the one hand it brought a great opportunity to the teachers but it also has brought great challenge. The competition for teachers has increased manifold. The competition is no more with the teachers in the school or the town but from any or all teachers of the world. Now every teacher has the opportunity to teach to a real global classroom but the challenge is to be the best otherwise the student can exit anytime. The opportunity to perform and be recognised is unlimited but the competition is also equally unlimited.

The Policy has committed to provide opportunity to students with aptitude for teaching through a nationwide test to enter teaching profession and also provide scholarships, especially to women who want to enter the teaching profession. Section 5.2.of NEP says "*To ensure that outstanding students enter the teaching*

profession – especially from rural areas – a large number of merit based scholarships shall be instituted across the country for studying quality 4-year integrated B.Ed. programmes." The teacher education program may be long, of four year duration but all would be supported to pursue the training. Conjoined with the pre-service training will be continuous professional development. Ours is the only profession where individual excellence counts. NEP provides the opportunity to continuously grow and become better teachers. Coordination between Boards has been poor. To fill that gap a central agency will be established to coordinate between Boards. The Central Cabinet has approved the formation of a body by the name of PARAKh on the 14th of October 2020.

Major Challenges

The major challenges would be to:

- Become lifelong learners;
- Keep in touch with the disciplinary knowledge as learners will have access to the latest information online;
- Learn new technologies regularly as every machine is updated every few months;
- Degrees won't matter much but the performance will count;
- Compete with global teaching community to remain relevant.

The Ministries - Central and States; have been regulating and deciding on issues related to schooling whereas it should be done by the experts and professionals. Section 8.2.of the NEP says "*At present, all main functions of governance and regulation of the school education system … are handled by a single body, i.e., the Department of School Education or its arms. This leads to conflict of interest and excessive centralised concentration of power*." The NEP it is clear intends to take school education out of the Ministry of Education and put it in the hands of the professionals. The school leaders, who have had little say in school administration will hopefully have more say, rather will be in control of the schools. The policy commits to have the teachers and school leaders centre-stage. Section 5.1 says "*Teachers truly shape the future of our children – and, therefore, the future of our nation. … The high respect for teachers and the high status of the teaching profession must be restored so as inspire the best to enter the teaching profession.*" It's time for the teachers to express themselves. What should change? Teachers must have their disciplinary as well as professional associations, which NEP also desires to establish. Indian teachers have not been able to form vibrant associations. The teachers and the school leaders must become opinion leaders as well and put forth their views on what should change in schooling. There is very little publication from the school leaders.

In Conclusion

Teachers and especially school leaders should think and express on various platforms verbally and in print, their opinion about revamping school education. All must together demand for an independent regulatory body for school education which should be independent of the Central as well as the State governments on the lines of the University Grants Commission. This may be called the School Education Commission.

References

1) National Education Policy 2020.
2) Report of the education commission (1964-66) Education and National Development, Ministry of Education, GOI
3) National policy on Education (1992) MHRD, GOI
4) Learning without Burden, Yashpal Committee Report (1993), MHRD, GOI
5) National curriculum framework for Teacher education (2009), Towards preparing professional and humane teacher NCTE, New Delhi
6) National Professional Standards for Teachers (2021), Draft, National council for Teacher education, New Delhi
7) Web Links
https://dsert.kar.nic.in/nep/18_Teacher_Education/
https://www.educationworld.in/nep-2020-implementation-challenges/

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० व उच्च शिक्षण

श्री. चंद्रकांत मुरलीधर भोये
स्वामी सहजानंद भारती कॉलेज ऑफ एज्युकेशन, श्रीरामपूर

सारांश:

शिक्षण प्रक्रिया हि स्थिर नसून काळानुसार ज्ञानामध्ये- माहितीमध्ये ज्या प्रमाणे बदल घडत जातात त्याप्रमाणे शिक्षण प्रक्रिया हि बदलत असते. यामध्ये अगदी गुरुकुल शिक्षण पद्धतीपासून ते २० वे शतक आणि आता २१ व्या शतकापर्यंत अनेक बदल व स्थित्यंतरे शिक्षण क्षेत्रात झालेले आहेत. खर म्हणजे बदल्या काळानुसार समाजरचना व समाजाच्या गरजा बदलत असतात. या समाजाच्या बदलत्या गरजा लक्षात घेऊन शिक्षण रचनेमध्ये सातत्याने बदल झाले आहेत आणि भविष्यात होत राहतील. भारतातच्या स्वातंत्र्यानंतरचा कालखंड विचारात घेतला तर वेगवेगळे आयोग गठीत होऊन त्यांनी प्राप्त परस्थितीनुसार शिक्षणात वेगवेगळे बदल सुचविले आहेत हे आपल्या लक्षात येते. यामध्ये प्रामुख्याने विदयापीठ शिक्षण आयोग-१९४८, मुदलियार आयोग-१९५२, कोठारी आयोग-१९६४- ६६, राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण -१९८६ अशा काही आयोगाचा उल्लेख करता येईल. भविष्यातील विज्ञान व तंत्रज्ञांचा विकास, कौशल्याला प्राप्त झालेले महत्व लक्षात घेऊन २१ व्या शतकातील पहिल्या नवीन शैक्षणिक धोरण २०२० ला मान्यता देऊन त्याचा स्वीकार केला आहे. कोठारी आयोगाने सुचविलेल्या १०+२+३ हा शिक्षणाचा आकृतिबंध सद्यस्थितीपर्यंत शिक्षण पद्धतीत स्वीकारलेला आहे. नवीन शैक्षणिक धोरणात जुन्या शैक्षणिक आकृतीबंधात बदल करून ५+३+३+४ हा नवा आकृतिबंध स्वीकारला आहे.

सूचक शब्द: *नवीन शैक्षणिक धोरण २०२०, विज्ञान व तंत्रज्ञान, ५+३+३+४ आकृतिबंध, जागतिक ज्ञान महासत्ता, बहु-शाखीय, समग्र शिक्षण,बहु-भाषिकत्व, नैतिकता, मानवी घटनात्मक मुल्ये, जीवन कौशल्य, समानता आणि सर्व समावेशकता.*

प्रस्तावना:

१९८६ च्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणानंतर भारतात नवीन शैक्षणिक धोरण आले नव्हते. १९९२ मध्ये याच धोरणात काही बदल सुचविले गेले. सध्याचे २१ वे शतक हे माहिती व संप्रेषण तंत्रज्ञानाचे शतक आहे. २१ व्या शतकात कौशल्याला अधिक महत्व प्राप्त झाले असून माहितीचा विस्फोट झालेला आपल्याला दिसून येतो. जगामध्ये ज्ञानाच्या बाबतीत सातत्याने बदल होत आहेत. बिगडेटा, कृत्रिम बुद्धिमत्ता, मशीन लर्निंग यासारख्या बदलांमुळे व विज्ञान व तंत्रज्ञानातील बदलांमुळे भविष्यात बहुतेक कामे माणसांऐवजी यंत्रे करू लागतील.या सर्व परस्थितीचा विचार करता २१ व्या शतकातील या पहिल्या शैक्षणिक धोरणाला आपोआपच महत्व प्राप्त होते. भारताला जागतिक ज्ञान महासत्ता बनविण्याचे उद्दिष्ट डोळ्यांसमोर ठेऊन विद्यमान शिक्षण मंत्रालयाने २९ जुलै २०२० ला नवीन शैक्षणिक धोरणाला मान्यता दिली. के.कस्तुरीरंगनयांच्यानेतृत्वाखाली नऊ समितीयसदस्यांनीयानव्या शैक्षणिक धोरण २०२० चा मसुदातयारकेलाआहे. या धोरणामध्ये महाविद्यालयीन शिक्षणाचा विचार करता बहुशाखीय एकात्मिक शिक्षण व कौशल्य शिक्षणाचा विचार करता पदवी शिक्षणाचा कालावधी ४ वर्षांचा केला आहे.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० व उच्च शिक्षण :

भारतामध्ये २९ जुलै २०२० रोजी नवीन शैक्षणिक धोरण संमत करण्यात आले. या धोरणामध्ये उच्च शिक्षणामध्ये अमुलाग्र बदल करून भारतात ज्ञानाधारित समाज आणि अर्थव्यवस्था उभी करण्याच्या अनुषंगाने उच्च शिक्षणात विविध तरतुदी मान्य केल्या आहेत. यामध्ये प्रामुख्याने दर्जेदार महाविद्यालये व विद्यापीठांची उभारणी, संस्थांची पुनर्रचना आणि बळकटीकरण, सर्वांगीण आणि बहुशाखीय शिक्षण, उच्च शिक्षणातील समता व समावेशकता, शिक्षक शिक्षणातील बदल, शैक्षणिक संशोधनाला चालना, प्रभावी व्यवस्थापन आणि नेतृत्व, व्यावसायिक शिक्षणाची पुनर्रचना व कौशल्य आधारित शिक्षणाचा स्वीकार अशा काही बाबींचा उल्लेख करता येईल.

अ) दर्जेदार महाविद्यालये व विद्यापीठे:

एकविसाव्या शतकाच्या गरजा लक्षात घेता सध्याच्या उच्च शिक्षणात अनेक मर्यादा असल्याचे दिसून येते. यामध्ये प्रामुख्याने विखुरलेली शैक्षणिक व्यवस्था, आकलन आणि कौशल्यावर कमी भर, शैक्षणिक शाखांची साचेबंध पद्धती,स्थानिक भाषेत अभ्यासक्रम व अध्यापनाचा अभाव, शैक्षणिक संस्था व शिक्षकांना मर्यादित असलेली स्वायत्तता, नेतृत्वाचा अभाव, पदवी शिक्षणाचा खालावलेला दर्जा अशा काही मर्यादा सांगता येतील.

उच्च शिक्षणातील वरील मर्यादा विचारात घेता कल्पक व दर्जेदार व्यक्ती उच्च शिक्षणातून घडविण्यासाठी उच्च शिक्षणाला योग्य उर्जा प्राप्त करून देऊन त्याद्वारे समता व समावेशक शिक्षण प्रदान करण्यासाठी प्रत्येक जिल्ह्यात किंवा जवळपास किमान एक बहुशाखीय विद्यापीठ व बहुशाखीय महाविद्यालय यांचा समवेश करण्याचे निश्चित केले आहे. तसेच भारतामध्ये अशा बहुसंख्य उच्च शैक्षणिक संस्था असतील कि ज्याच्यामाध्यमातून स्थानिक किंवा भारतीय भाषांमधून अध्यापनाचे काम केले जाईल. त्याचप्रमाणे बहुशाखीय पदविपूर्ण शिक्षणाचा स्वीकार, संस्थात्मक स्वयत्ततेला प्रोत्साहन, विद्यार्थांना चांगले अध्ययन अनुभव मिळवून देण्यासाठी अभ्यासक्रम, अध्यापन, मुल्यांकन व विद्यार्थी सहाय्यतामध्ये सुधारणा करणे. अध्यापन, संशोधन आणि सेवा याच्यावर आधारित नेमणूक आणि संस्थात्मक नेतृत्वाची पुष्टी केली जाईल. त्याचबरोबर संशोधनाला चालना, पायाभूत सुविधा,ऑनलाईन व मुक्त शिक्षण, दिव्यांग विद्यार्थ्यांसाठी पायाभूत सुविधा व शिक्षणावर विशेष भर अशा बाबींचा समावेश केला आहे. तसेच नवीन शैक्षणिक धोरणाच्या अंमलबजावणीनंतर उच्चशैक्षणिक संस्थांचे शासन शैक्षणिक व प्रशासकीय स्वायत्तता असलेल्या मंडळामार्फत केले जाईल. उच्च शिक्षणातील सुयोग्य नियमनासाठी एकाच नियामकाद्वारे सुलभ पण परिणामकारक नियमन केले जाईल.

ब) संस्थांची पुनर्रचना आणि बळकटीकरण:

नवीन शैक्षणिक धोरणात उच्च शिक्षणातील विभक्तीकरण समाप्त करून ज्या संस्थेमध्ये, महाविद्यालयामध्ये ३००० किंवा त्यापेक्षा जास्त विद्यार्थी शिक्षण घेत असतील त्यांचे रुपांतर बहुविद्याशाखीय महाविद्यालय, बहुशाखीय विद्यापीठ, क्लस्टर विद्यापीठे व नॉलेज हब मध्ये रुपांतरीत करणे हे उद्दिष्ट निश्चित केले आहे. बहुविद्याशाखीय विद्यापीठे, महाविद्यालयांमधून शिक्षण दिल्यास सहअध्यायींचे उत्साही व विद्वान समूह तयार होतील व त्यातून गटबाजी समाप्त होऊन विद्यार्थ्यांचा कलात्मक, सर्जनशील व क्रिडाविषयक विकास होण्यास मदत होईल. शिवाय मनुष्यबळ व भौतिक सुविधांची कार्यक्षमता वाढून संशोधनास चालना मिळेल व आंतरशाखीय संशोधनास प्रोत्साहन मिळून संशोधन समुदाय तयार होतील. नविन शैक्षणिक धोरणात बहुशाखीय महाविद्यालये, विद्यापीठे तयार करण्यासाठी २०३० पर्यत नियोजन केले जाणार असून २०४० पर्यत उच्च शिक्षण संस्था बहुशाखीय बनविण्याचे उद्दिष्ट निश्चित केले आहे.

क) संपूर्ण शिक्षणाची उपलब्धता, समानता व सर्वसमावेशकता:

नवीन शैक्षणिक धोरणात शिक्षणाची संपूर्ण शिक्षणाची उपलब्धता, समानता व सर्वसमावेशकता आणण्यासाठी व सुनिश्चितता करण्यासाठी ज्या क्षेत्रामध्ये/ भागामध्ये उच्च शिक्षणसंस्था कमी असतील त्या क्षेत्रात नवीन उच्च शैक्षणिक विकसित केल्या जातील व प्रत्येक जिल्ह्यात किंवा जवळपास एक मोठी बहुविद्याशाखीय उच्च शिक्षण संस्था असेल. तसेच सरकारी व खाजगी क्षेत्रात उच्च गुणवत्तेच्या उच्च शिक्षण संस्था विकसित करून व्यावसायिक शिक्षणासह नोंदणी गुणोत्तर २६.३ % वरून २०३५ पर्यंत ५०% पर्यंत नेण्याचे उद्दिष्ट निश्चित केले आहे.त्याचप्रमाणे शिक्षणात समानता व सर्वसमावेशकता येण्यासाठी बहुविद्याशाखीय उच्च शिक्षण संस्था, विद्यापीठांत शिक्षण भारतीय भाषा/ स्थानिक भाषांमधून दिले जाईल.

ड) सर्वांगीण आणि बहुशाखीय शिक्षण :

प्राचीन भारतीय शिक्षण पद्धतीचा विचार केला तर पूर्वी भारतात तक्षशिला, नालंदा, विक्रमशीला विद्यापीठांमधून बहुशाखीय शिक्षण दिले जायचे. व्यावसायिक शिक्षण, व्यवहार कौशल्य यासह विविध विषयांचे शिक्षण एकत्रित देण्याच्या दृष्टीकोनातून 'अनेक कलांचे एकत्रित ज्ञान'/ 'लिबरल आर्ट' कल्पना भारतीय शिक्षणात आणण्याची आवश्यकता आहे. याकरिता बहुशाखीय शिक्षणाचा स्वीकार केला असून बहुशाखीय शिक्षणाला चालना देण्यासाठी बहुशाखीय उच्च शिक्षण संस्थांमध्ये भाषा. वांग्मय, संगीत, तत्वज्ञान, भारतविद्या, कला, नृत्य, नाट्य,गणित, संख्याशास्त्र, उपयोजित विज्ञान, समाजशास्त्र, अर्थशास्त्र, क्रीडा, भाषांतर आणि दुभाषिक व इतर सर्व विषयांचे विभाग स्थापन करून त्यांचे मजबुतीकरण केले जाईल.

इ) शिक्षणासाठी अनुकूल वातावरण व विद्यार्थ्यांना सहयोग:

I) उच्च शैक्षणिक पात्रतेच्या विस्तृत चौकटीत अभ्यासक्रम, अध्यापनशास्त्र आणि मूल्यांकन या विषयांवर नवनवीन शोध घेण्याची स्वायत्तता संस्था आणि प्राध्यापकांना असेल.

II) सर्व मुल्यांकन प्रणाली देखील HEI द्वारे निश्चित केल्या जातील, ज्यात अंतिम प्रमाणन होते. नवोन्मेष आणि लवचिकता निर्माण करण्यासाठी चॉईस बेस्ड क्रेडिट सिस्टम (CBCS) मध्ये सुधारणा केली जाईल.

III)HEI निकषांवर आधारित ग्रेडिंग प्रणालीकडे जातील जे प्रत्येक कार्यक्रमासाठी अध्ययन ध्येयांवर आधारित विद्यार्थ्यांच्या यशाचे मूल्यांकन करतील.

IV) प्रत्येक संस्था,संस्थात्मक विकास अभ्यासक्रम सुधारणांपासून(IDP) वर्गातील शैक्षणिक/ व्यावहारिक दर्जापर्यंतच्या सर्व शैक्षणिक योजनांचे एकात्मीकरण करती.

V) सर्व विद्यार्थ्यांना उच्च दर्जाची सहाय्यककेंद्रे, व्यावसायिक शैक्षणिक आणि करिअर समुपदेशन उपलब्ध करून दिले जाईल.

VI) ODL चे पद्धतशीर विकास, नियमन आणि मान्यता यासाठी मानदंड, मानके आणि मार्गदर्शक तत्त्वे तयार केली जातील आणि ODL च्या गुणवत्तेसाठी एक आराखडा विकसित केला जाईल आणि सर्व शिक्षण संस्थांसाठीशिफारस करता येईल असा ODL चा आराखडा विकसित करण्यात येईल.

VII) सर्व कार्यक्रम, कोर्सेस, अभ्यासक्रम आणि अध्यापनशास्त्र या सर्व विषयांसह, वर्गातील, ऑनलाइन आणि ODL मोडमध्ये असलेले कार्य व स्टुडंट सपोर्ट यांचे लक्ष्य गुणवत्तेचे जागतिक मानक साध्य करणे हे असेल.

ई) विद्यार्थी उपक्रम आणि सहभाग:

विद्यार्थीहा शिक्षण व्यवस्थेतील प्रमुख घटक आहे. उच्च-गुणवत्तेच्या अध्यापन-अध्ययन प्रक्रीयेकरिताउत्साही कॅम्पस असणेआवश्यक आहे. याबाबतीत, विद्यार्थ्यांनाक्रीडा, सांस्कृतिक /कला क्लब, पर्यावरण-क्लब, उपक्रमक्लब, समाज सेवा प्रकल्प इ.मध्येसहभागी होण्याच्या भरपूर संधी दिल्या जातील. ताणतणाव व भावनिक मुद्देहाताळण्यासाठी प्रत्येक शिक्षण संस्थेत समुपदेशन यंत्रणा असतील. याव्यतिरिक्तग्रामीण भागातीलविद्यार्थ्यांना वसतिगृहांसारख्या आवश्यक सेवा सुविधा पुरविण्याकरीता पद्धतशीर व्यवस्था निर्माण केली जाईल.

उ) समारोप :

भारतामध्ये ३४ वर्षानंतर नवीन शैक्षणिक धोरण २०२० हे येऊ घातले आहे. बदलत्या समाजिक गरजांनुसार शिक्षणव्यवस्थेत काळानुसार चालण्यासाठी बदल करणे गरजेचे आहे. तसेच २१ वे शतक हे माहिती व संप्रेषण तंत्रज्ञानाचे असल्याने प्राप्त परीस्थितीनुसार शैक्षणिक धोरण २०२० ची अंमलबजावणी केली जाणार आहे.

या धोरणात शालेय शिक्षणापासून ते उच्च शिक्षणापर्यंत अनेक बदल सुचविले असून, फक्त उच्च शिक्षणाचा विचार करता, प्रस्तुत शैक्षणिक धोरणात बहुविद्याशाखीय शिक्षणाला महत्व दिले असून भारतीय भाषांना यामध्ये प्राधान्य दिले आहे. उच्च शिक्षण हे कौशल्याधारित असावे या अनुषंगाने उच्च शिक्षणात बदल सुचविले आहेत व पदवी शिक्षणाचा कालावधी ४ वर्षांचा केला आहे. त्याचबरोबर या धोरणात संशोधनाला महत्व दिले असून, उच्च शिक्षण संस्थाना पुरेशी स्वायता देण्यात आली आहे. भारताचे हे शैक्षणिक धोरण भविष्याचा वेध घेणारे असून त्याचे यशापयश त्या धोरणाच्या अंमलबजावणीवर अवलंबून आहे.

ऊ) संदर्भ:

१.https://www.ugc.ac.in/pdfnews/5294663_Salient-Featuresofnep-Eng-merged.pdf

२. https://www.education.gov.in/sites/upload_files/mhrd/files/NEP_Final_English_0.pdf

३. https://pib.gov.in/PressReleaseIframePage.aspx?PRID=1847066

४. https://iimranchi.ac.in/p/nep-2020-impact-on-higher-education.html

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२०: अध्यापन आणि मूल्यमापनातील बदल

प्रा. अशोक सटवा माहुरे
प्रमुख, शिक्षणशास्त्र विभाग
रा. ब. नारायणराव बोरावके कॉलेज, श्रीरामपूर जि.अहमदनगर
ईमेल –ashok.poetry@gmail.com

सारांश

शिक्षण हे मानवी विकासाचा केंद्रबिंदू आहे. शिक्षणाने संस्कृतीसंवर्धन आणि राष्ट्र विकसित होते. समाजाच्या बदलत्या गरजा आणि भविष्यातील आव्हाने यांना सामोरे जाण्याची क्षमता ही शिक्षणाच्या माध्यमातूनच निर्माण होऊ शकते. त्यामुळे काळानुरूप शिक्षण प्रक्रियेत बदल करणे गरजेचे असते. १९८६ च्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणात भारतीय संविधानाच्या स्वीकृत तत्त्वानुसार राष्ट्रीय शिक्षण पद्धती निर्माण करण्यावर भार देण्यात आला आहे. तर राष्ट्रीय शिक्षण धोरण २०२० मध्ये २१ व्या शतकातील गरजा आणि आव्हाने पेलणारा नागरिक निर्माण करणे याला जास्त महत्त्व दिले आहे. त्याचबरोबर शिक्षण प्रक्रियेतील सर्वात महत्त्वाची प्रक्रिया म्हणजे अध्यापन आणि मूल्यमापन होय. कोणत्याही शिक्षण प्रक्रियेचे स्थान अध्यापन आणि मूल्यमापन पद्धतीवर अवलंबून असते. शिक्षकाने अध्यापनाचे उद्दिष्ट केवळ आकलनापुरतेच मर्यादित न ठेवता विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचा सर्वांगीण विकास, २१ व्या शतकातील प्रमुख कौशल्य विद्यार्थी कसा आत्मसात करेल, यावर भार देणारे अध्यापन असावे. मूल्यमापनात स्वयं मूल्यमापन, सहाध्यायी मूल्यमापन, पालक मूल्यमापन आणि शिक्षकांचे मूल्यमापन अशा सर्व बाजूंनी विद्यार्थ्याचे मूल्यमापन केले जावे.

महत्त्वाचे शब्द: *राष्ट्रीय शिक्षण धोरण २०२०, अध्यापन आणि मूल्यमापन*

प्रस्तावना

भारतीय शिक्षण प्रणालीचा इतिहास हा फार पुरातन आहे. प्राचीन भारतात शिक्षणाच्या संदर्भात आजही तक्षशीला, नालंदा यासारख्या विद्यापीठांचा नामोउल्लेख केल्याशिवाय आपणास पुढे जाता येत नाही. परंतु मध्ययुगीन भारतात शिक्षण हे धार्मिकतेकडे झुकल्याचे आपणास दिसून येते. ब्रिटीश कालावधीत शिक्षणाच्या बाबतीत विविध आयोग किंवा समित्या नेमल्याचे दिसून येते. सन १८८२ मध्ये हंटर यांच्या अध्यक्षतेखाली हंटर कमिशन भारतीय शिक्षण पद्धतीच्या बाबतीत नेमले होते. हंटर आयोगाला महात्मा जोतीबा फुले यांनी भारतीय शिक्षण पद्धतीच्या संदर्भात महत्त्वाच्या शिफारशी केलेल्या होत्या. समाजाच्या बदलत्या गरजा आणि देशासमोरील आव्हाने यशस्वीपणे पार पाडण्यासाठी विविध आयोग नेमण्यात आले.

भारताला स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर सर्वात प्रथम विद्यापीठीय शिक्षणाच्या संदर्भात डॉ.सर्वपल्ली राधाकृष्णन यांच्या अध्यक्षतेखाली सन १९४८ मध्ये विद्यापीठ आयोगाची स्थापना करण्यात आली. विद्यापीठ आयोगात फक्त विद्यापीठीय शिक्षणाच्या संदर्भात शिफारशी केल्याचे दिसून येते. त्यानंतर सन १९५२-५३ मध्ये डॉ. ए.एल. मुदलियार यांच्या अध्यक्षतेखाली माध्यमिक शिक्षण आयोगाची स्थापना करण्यात आलेली होती. परंतु माध्यमिक शिक्षण आयोगात माध्यमिक शिक्षणाच्या बाबतीतच चर्चा करण्यात आलेली होती. शिक्षणाच्या सर्व स्तराचा अभ्यास करण्यासाठी डॉ. डी. एस. कोठारी यांच्या अध्यक्षतेखाली भारतीय शिक्षण आयोगाची स्थापना केली. भारतीय शिक्षण आयोगात प्राथमिक शिक्षणापासून ते उच्च शिक्षणापर्यंत, अध्यापनापासून ते मूल्यमापनापर्यंत अशा सर्वच घटकांची चर्चा करण्यात आलेली होती. प्रचलित शिक्षणाचे स्वरूप बदलणे गरजेचे आहे हे लक्षात घेऊन त्याचबरोबर समाजाच्या गरजा आणि २० व्या शतकातील आव्हाने पेलणारा सक्षम नागरिक निर्माण करण्यासाठी भारत सरकारने १९८६ मध्ये पहिले राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण जाहीर केले. प्रचलित शिक्षण पद्धतीत आमुलाग्र बदल केले गेले. अभ्यासक्रमाची मांडणी दहा गाभाघटकानुसार केली गेली.

राष्ट्रीय शिक्षण धोरण २०२० हे २१व्या शतकातील पहिले शैक्षणिक धोरण आहे. सदरील धोरणाचे ध्येय हे आपल्या देशातील वाढत्या विकासात्मक आवश्यकतावर उपाययोजना करणे हे आहे. राष्ट्रीय शिक्षण धोरण २०२० मध्ये शिक्षण पद्धतीत आमुलाग्र बदल अपेक्षित आहे. शिक्षणाचा १०+२+३+ हा आकृतिबंध जाऊन त्या जागी ५+३+३+४ हा नवीन आकृतिबंध ठेवण्यात आला

आहे. त्याचबरोबर शिक्षक आणि विद्यार्थी यांच्या भूमिकाही स्पष्ट करण्यात आलेल्या आहेत. नवीन धोरणात अध्यापन आणि मूल्यमापन पद्धतीत अनेक बदल सुचविले आहेत.

राष्ट्रीय शिक्षण धोरण २०२० आणि अध्यापन पद्धती

नवीन राष्ट्रीय शिक्षण धोरणात शिक्षकांच्या भूमिकेविषयी सविस्तरपणे विवेचन केले आहे. कोणत्याही शिक्षण व्यवस्थेचा सर्वात महत्त्वाचा घटक म्हणजे शिक्षक होय. शिक्षणाची उद्दिष्टे साध्य करण्यात शिक्षकांची भूमिका महत्त्वाची आहे. सदरील धोरणात शिक्षकांना व्यवसायिक कौशल्य विकासाच्या संधी देण्यात आल्या आहेत. अध्यापन कर्तव्याच्या बाबतीत अतिरेक केला जाणार नाही. वर्गातील विद्यार्थी-शिक्षकाचे गुणोत्तर खूप जास्त असणार नाही. विद्यार्थ्यांशी संवाद साधण्यावर जास्त भर देण्यात आला आहे. अध्यापन प्रक्रियेत शिक्षकांची भूमिका मदतनीसाची असावी, अध्यापन प्रक्रियेत क्रियाशीलतेला जास्त प्राधान्य देण्यात यावे. अनुभवजन्य आणि भौगोलिक परिस्थितीचा विचार करून अध्यापन पद्धतीचा उपयोग करण्यात यावा. शोध आणि उपक्रमांचा जास्तीत जास्त उपयोग करण्यात यावा. नवीन धोरणात घोकंपट्टीच्या अध्ययनावर नाराजी व्यक्त केली आहे.

विद्यार्थ्यांची शिकण्याची प्रक्रिया आनंदी करण्यावर जास्त भार देण्यात आला आहे. शिक्षकाने कसे शिकवावे यापेक्षा विद्यार्थीनी कसे शिकावे या घटकाला प्राधान्य देण्यात आले आहे. शिक्षकांचे अध्यापन हे विद्यार्थ्यांना फक्त माहिती देणारे नसावे तर विद्यार्थी सृजनशील आणि कृतीशील व्हावा या हेतूने मार्गदर्शन करणारे असावे. शिक्षकाने अध्यापनाचे उद्दिष्ट केवळ आकलनापुरतेच मर्यादित न ठेवता विद्यार्थ्याच्या व्यक्तिमत्त्वाचा सर्वांगीण विकास, २१ व्या शतकातील प्रमुख कौशल्य विद्यार्थी कसा आत्मसात करेल, यावर भार देणारे अध्यापन असावे. विद्यार्थ्यांमध्ये जे आधीचेच अस्तित्वात आहे ते शिक्षण प्रक्रियेच्या माध्यमातून बाहेर काढणे हे शिक्षकांच्या अध्यापनाचे उद्दिष्ट असावे. सहकार्ययुक्त अध्यापन पद्धती, चिकित्सक अध्यापन पद्धती, समस्या निराकरण पद्धती, चर्चा पद्धती, संवाद पद्धती प्रायोगिक पद्धती यासारख्या अध्यापन पद्धतीचा शिक्षकाने अध्यापन करताना वापर करावा अशी अपेक्षा ठेवली आहे.

राष्ट्रीय शिक्षण धोरण २०२० आणि मूल्यमापन पद्धती

नवीन राष्ट्रीय शिक्षण धोरणात विद्यार्थ्याचे मूल्यमापन कसे करावे यासंदर्भात मार्गदर्शन केलेले आहे. विद्यार्थ्याचे मूल्यमापन हे वार्षिक परीक्षेवर न करता सतत केले पाहिजे. विद्यार्थ्यांचे क्षमताधिष्टीत मूल्यमापन केले पाहिजे. विद्यार्थ्यांचे मूल्यमापन हे शिकण्यासाठी असावे. मूल्यमापनात विश्लेषण, चिकित्सक विचार प्रक्रिया आणि संकल्पनात्मक विचार केला आहे. विद्यार्थ्यांचे मूल्यमापन हे सातत्यपूर्ण करावे. मूल्यमापनात स्वयं मूल्यमापन, सहाध्यायी मूल्यमापन, पालक मूल्यमापन आणि शिक्षकांचे मूल्यमापन अशा सर्व बाजूंनी विद्यार्थ्याचे मूल्यमापन केले जावे. विद्यार्थ्याचे रिपोर्ट कार्ड तयार करावे. रिपोर्ट कार्ड बहुआयामी असावे. विद्यार्थ्याचे मूल्यमापन करण्यासाठी राष्ट्रीय मूल्यमापन केंद्र 'पारख' ची निर्मिती करणे. NTA च्या माध्यमातून विद्यार्थ्याचे योग्य मूल्यमापन करणे यासारखे बदल नवीन शिक्षण धोरणात सांगितलेले आहेत.

संदर्भ ग्रंथ सूची

१. अहेर, डॉ. हिरा: **उदयोन्मुख भारतीय समाजातील शिक्षण व शिक्षक**, नागपूर: विद्या प्रकाशन
२. अकोलकर, ग.वि. (१९७४) **महाराष्ट्रातील शिक्षणाची वाटचाल**, पुणे: श्री विद्या प्रकाशन.
३. कायंदे-पाटील गंगाधर वि.(२००७) **भारतीयशिक्षण इतिहास आणि समस्या,** नाशिक:चैतन्य प्रकाशन.
४. राष्ट्रीय शिक्षण धोरण २०२० मसुदा
५. Ministry of Human Resource Development, Government of India. (2020). NationalEducationPolicy.Retrievedfromhttps://www.education.gov.in/sites/upload_files/mhrd/files/NEP_Final_English_0.pdf

नवीन शैक्षणिक धोरण 2020 मध्ये माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांमध्ये भाषिक कौशल्याच्या विकासात प्रसार माध्यमांची भूमिका

प्रा. डॉ. रविराज फुरडे
सहयोगी प्राध्यापक,
शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, बार्शी,
जिल्हा- सोलापूर

प्रास्ताविक:

देशाच्या विकासामध्ये शिक्षणाला अनन्यसाधारण महत्त्व आहे. स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर देशातील विविध क्षेत्रात विकासाच्या नवीन वाटा निर्माण करण्यामध्ये शिक्षणाची बदलती भूमिका निर्णायक ठरली. संरक्षण, आरोग्य, औद्योगिक, कृषी, पर्यावरण तसेच व्यापार, क्रीडा, मनोरंजन अशा अनेक क्षेत्रात बदल घडून आले. राजकीय, सामाजिक, सांस्कृतिक, साहित्यिक व धार्मिक क्षेत्रात ही सुधारणा घडून आल्या. या सर्वांच्या मुळाशी शिक्षण हेच केंद्रीय तत्त्व आहे. सन 1947 या वर्षी देशाला स्वातंत्र्य प्राप्त झाले. पंडित जवाहरलाल नेहरू देशाचे पंतप्रधान झाले. भारताचे पहिले शिक्षणमंत्री मौलाना आझाद यांनी शिक्षणात समानतेचा मूलमंत्र दिला.

शिक्षणाला योग्य दिशा व निश्चित अभ्यासक्रम निर्धारित करून सशक्त भारत निर्माण करण्यास्तव विविध शैक्षणिक आयोगांची रचना करण्यात आली. त्यामध्ये डॉ. राधाकृष्णन आयोग, मुदलियार आयोग, कोठारी आयोग इ. या विविध आयोगातून शिक्षण विषयक विविध शिफारशी सुचविण्यात आल्या. या शिफारशींची योग्य अंमलबजावणी करण्यासाठी तसेच शिक्षणात आमूलाग्र बदल घडवून आणण्यासाठी पहिले राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण सन 1968 ला पंतप्रधान श्रीमती इंदिरा गांधी यांनी अमलात आणले. त्यानुसार अभ्यासक्रम सुरू करण्यात आला. त्यानंतर पंतप्रधान राजीव गांधी यांनी 1986 मध्ये दुसरे राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण लागू केले. याद्वारे नवोदय विद्यालय, जिल्हा शिक्षण प्रशिक्षण संस्था, माहिती तंत्रज्ञानाचा प्रभाव अशा नवीन शैक्षणिक सुधारणा घडवून आणल्या. तरीही त्यातील काही त्रुटींची पूर्तता करण्यासाठी पंतप्रधान श्री पी. व्ही. नरसिंहराव यांनी 1992 मध्ये सुधारित शैक्षणिक धोरण 1992 अमलात आणले. परंतु हे स्वतंत्र शैक्षणिक धोरण म्हणून गणले गेले नाही. शैक्षणिक धोरणाचा प्रभाव व प्रसार हा ग्रामीण व शहरी भागात सम प्रमाणात झाला पाहिजे असा आग्रह होता. तरीही शिक्षणाचा प्रचार प्रसार स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर ५० वर्षे उलटून ही पाहिजे तेवढा झाला नाही. ग्रामीण भागात शिक्षणाची पाळेमुळे म्हणावी तेवढी रुजली नाहीत. म्हणून 2009 मध्ये पंतप्रधान श्री मनमोहन सिंग यांच्या कार्यकाळात मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा अधिकार अधिनियम RTE Act 2009 सर्वानुमते संमत करून या कायद्यानुसार प्रत्येक बालकाला प्राथमिक शिक्षणाचा अधिकार मिळाला. 6 ते 14 वयोगटातील सर्व विद्यार्थ्यांना सक्तीचे व मोफत शिक्षण घेणे शक्य झाले. शालेय शिक्षणाचा आकृतीबंध 10+2+3 असा होता. या संरचनेत बदल करून नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 मध्ये 3 ते 18 वयोगटातील विद्यार्थ्यांचा समावेशित करणारा 5+3+3+4 असा नवीन संशोधित्व सुधारित आकृतीबंध निश्चित करण्यात आला. अशाप्रकारे शिक्षणाच्या सर्वच आघाड्यावर आमूलाग्र सकारात्मक बदल घडवून आणला. या धोरणाचे मुख्य सूत्रधार के कस्तुरीरंगन यांनी आपल्या टीम बरोबर बारकाईने अभ्यास करून शिक्षणाची दिशा सुनिश्चित केली.

Key Words- 1. प्रसार माध्यमे, 2.भाषिक कौशल्ये, 3. सर्वसमावेशकता

उद्दिष्टे-

1. माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांच्या भाषिक कौशल्याच्या सद्यस्थितीचा अभ्यास करणे.
2. माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांच्या मौखिक कौशल्यांचा अभ्यास करणे.
3. माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांच्या लिखित कौशल्यांचा अभ्यास करणे.
4. माध्यमिक स्तरावर विद्यार्थ्यांच्या भाषिक कौशल्यासाठी उपाययोजना सुचविणे.

महत्व-

शिक्षण प्रक्रियेचा कणा म्हणजे अध्ययन व अध्यापनातील एकताणता होय. विद्यार्थ्यांना अधिक सक्रिय बनविण्यात प्रभावी भाषा व परस्पर सुसंवाद महत्वपूर्ण असतो. आपले म्हणणे परिणामकारकपणे पटवून देणे ही एक उत्तम कला असते. अभिव्यक्ती प्रभावी होण्यासाठी भाषेचे मूलभूत ज्ञान असणे आवश्यक असते. माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांमध्ये भाषेविषयी सकारात्मक जाणीव जागृती निर्माण करणे अत्यंत आवश्यक आहे. प्रमाणभाषा लिहिता येणे ही काळाची गरज आहे. व्याकरण विषयक सामान्य ज्ञान असणे क्रमप्राप्त असते. भाषा अभिव्यक्ती मध्ये भाषेचे चौरस ज्ञान आवश्यक असते यासाठी प्रसार माध्यमांचा कुशल उपयोग करून घेणे गरजेचे असते. त्यामध्ये इंटरनेटवरील प्रमाण साईटचा अवलंब करावा. तसेच माहिती अचूक असल्याची तज्ञांकडून खात्री करून घेणे गरजेचे आहे.

व्याप्ती व मर्यादा-

प्रस्तुत संशोधन बार्शी शहरातील दोन माध्यमिक शाळांशी निगडित आहे सदर शाळा मराठी व सेमी माध्यमाच्या आहेत. त्यापैकी मराठी माध्यमांच्या विद्यार्थ्यांचा यामध्ये सहभाग घेण्यात आलेला आहे. प्रस्तुत संशोधनासाठी इयत्ता नववीच्या विद्यार्थ्यांचा सहभाग घेण्यात आलेला आहे. त्यामध्ये विद्यार्थी व विद्यार्थिनी समप्रमाणात घेण्यात आलेले आहेत. सदर संशोधनात केवळ भाषिक कौशल्यांचा अभ्यास करण्यात आला आहे. भाषिक कौशल्य अंतर्गत मौखिक व लिखित कौशल्यांचाच विचार करण्यात आला आहे.

नमुना निवड-

प्रस्तुत संशोधनासाठी बार्शी शहरातील महाराष्ट्र विद्यालय व सुलाखे हायस्कूल या दोन शाळांची निवड करण्यात आली. येथील इयत्ता नववीच्या प्रत्येकी 50 विद्यार्थी व विद्यार्थिनींची यादृच्छिक नमुना निवड पद्धतीने निवड करण्यात आली. दोन्ही शाळेतील प्रत्येकी तीन भाषा शिक्षकांची निवड करण्यात आली तसेच दोन्ही शाळेतील मुख्याध्यापकांची निवड करण्यात आली.

संशोधनाची कार्यपद्धती-

प्रस्तुत संशोधनासाठी वर्णनात्मक सर्वेक्षण पद्धतीचा अवलंब करण्यात आला. यामध्ये विद्यार्थ्यांसाठी प्रश्नावली व शिक्षकांसाठी, मुख्याध्यापकांसाठी मुलाखत सूची देण्यात आली. मुलाखत घेण्यात आली. विद्यार्थी प्रश्नावली मध्ये वीस प्रश्नांचा समावेश करण्यात आला. त्यामध्ये प्रामुख्याने मुक्त प्रश्न दोन व अठरा बद्ध प्रश्नांचा समावेश करण्यात आला. तसेच विद्यार्थ्यांना व्याख्यानाद्वारे माहितीही देण्यात आली. प्रश्नावली, मुलाखत सुचिद्वारे प्राप्त माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्विचन करून सांख्यिकीय वर्गीकरण करण्यात आले.

संशोधनाचे निष्कर्ष-

1.माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांमध्ये मुलांपेक्षा मुलींची भाषिक कौशल्ये अधिक प्रभावी असल्याचे दिसून आले.
2. माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांमध्ये मुले व मुली दोघांमध्ये मौखिक अभिव्यक्तीमध्ये प्रगती कमी प्रमाणात आढळली.
3. माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांमध्ये लिखित अभिव्यक्तीमध्ये अत्यंत कमी प्रमाणात प्रतिसाद प्राप्त झाला.
4. माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांमध्ये भाषिक अशुद्धता मोठ्या प्रमाणात आढळली.
5. माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांमध्ये सहभागांमध्ये नकारात्मकता दिसून आली.

शिफारशी-

1. माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांना भाषिक कौशल्य विकासासाठी भाषा शिक्षकांनी स्वतंत्र मार्गदर्शन करणे गरजेचे आहे.
2. विद्यार्थ्यांसाठी लहान पुस्तिका देऊन प्रेरणा द्यावी.
3. भाषिक कौशल्यांचे छोटे छोटे कोर्सेस सुरू करावेत.
4. भाषिक कौशल्यांशी निगडित स्पर्धांचे आयोजन करण्यात यावे.

समारोप-

माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांना वर्गात उपस्थित राहण्यासाठी प्रोत्साहन देणे गरजेचे आहे. त्यांना वाचनाकडे आकृष्ट करावे. वक्तृत्वाबाबत जाणीव जागृती निर्माण करावी. लेखन विषयक उपक्रम राबविणे आवश्यक आहे. प्रमाण भाषा वापर

करण्याकडे त्यांचा कल वाढवावा. मुला मुलींमध्ये आंतरक्रिया वाढवण्याची गरज आहे. मुख्याध्यापक शिक्षक व विद्यार्थ्यांनी परस्पर सहकार्याने भाषिक कौशल्ये विकसित करणे गरजेचे आहे.

संदर्भ-

1.पाठक, डॉ. संदेश (2014) भाषिक क्षमता, मुंबई, प्राची प्रकाशन
2. शर्मा, डॉ. गोपाल, (2018) भाषाई शिष्टाचार, नई दिल्ली, साकेत प्रकाशन
3 पाटील, योगेश, (2009) सर्व समावेशक भाषा, नागपूर, रामनिवास प्रकाशन
4. Sndhu, Dr. Balveer,(2003), Language development skills, Delhi, Saket publications

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२०: अध्ययन - अध्यापन पद्धती

डॉ. वर्षा कुलकर्णी,
शिक्षक प्रशिक्षक,
कराड

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मधील 'शालेय शिक्षण' या विभागातील चौथे प्रकरण 'शाळांमधील अभ्यासक्रम आणि अध्यापनशास्त्र' हे आहे.

यामध्ये आपल्या शाळेतल्या शिकवण्याला आधार मिळेल अशी काही विधाने आली आहेत. ती खालीलप्रमाणे;

१. सर्व स्तरांवरील अभ्यासक्रम आणि अध्यापनातील सुधारणांचा एकंदर भर असेल तो म्हणजे खरोखर समज वाढवण्याच्या आणि कसे शिकायचे ते शिकण्याच्या दिशेने व मोठ्या प्रमाणावर अस्तित्वात असलेल्या पाठांतर संस्कृतीच्या शिक्षणापासून शिक्षण व्यवस्थेला दूर नेणे यांवर.

२. शिक्षणाचे उद्दिष्ट केवळ आकलनात्मक विकास करणे एवढेच नसून, चांगले व्यक्तिमत्त्व घडवणे हे आहे.

३. शिकवण्याच्या आणि शिकण्याच्या रंजक प्रक्रियांद्वारे ही कौशल्ये व मुल्ये आत्मसात केली जातील.

या तीन विधानांमध्ये तीन महत्त्वाच्या संकल्पना आल्या आहेत; 'समज वाढवणे', 'चांगले व्यक्तिमत्त्व घडवणे' आणि 'अध्यापन-अध्ययन रंजक करणे'. यावरून आपल्याला शाळेत का शिकवायचे आणि कसे शिकवायचे या दोन प्रश्नांची उत्तरे मिळतात. मुलांचे व्यक्तिमत्त्व घडवणे आणि त्यांची समज वाढवणे यासाठी शिकवायचे आणि त्यासाठी साधन म्हणजे आपली वर्गात शिकवण्याची पद्धत रंजक करणे. यापैकी शिकवण्याचा हेतू आपल्याला तत्वत: मान्य आहे. व्यावहारिक पातळीवर तो आपण स्वीकारला आहे का, याची चाचपणी आपणच करायला हवी. याचा अर्थ आपण भाषणात बोलतो किंवा ऐकतो कि, मुलांचे व्यक्तिमत्त्व घडवणे, चारित्र्य घडवणे यासाठी शिक्षण आहे. पण, प्रत्यक्षात मात्र मुलांना गुण अधिक मिळावेत यासाठीच बऱ्याचदा शिकवतो. भरपूर गुण मिळालेल्या मुलाचे व्यक्तिमत्त्व चांगले झाले का, याची पडताळणी करत नाही. नवीन शैक्षणिक धोरण दुहेरी अपेक्षा व्यक्त करते आहे; पहिली म्हणजे मुलाची समज वाढणे, ही अपेक्षा मुलांच्या परीक्षेतल्या गुणांशी सबंधित आहे. मुलांना एखादा विषय व्यवस्थित समजणे, यामुळे गुण आपोआपच वाढतील. पण, केवळ तेवढे पुरेसे नाही तर मुलाचे व्यक्तिमत्वही विकसित व्हावे, अशीही अपेक्षा आहे.

शिक्षकापुढे असा पेच येतो कि वर्गात शिकवायचे कधी आणि व्यक्तिमत्व विकासाला वेळ कधी काढायचा? यावर उपाय म्हणजे आपल्याला वर्गातला विषय शिकवण्याची पद्धतच अशी शोधावी लागेल कि ज्यामुळे मुलाला विषयही समजेल आणि व्यक्तिमत्त्व संपन्न होईल.असे प्रयोग जगभर झाले आहेत.

मॉंटेसरी बाईंनी त्यांची पहिली शाळा रोममधल्या झोपडपट्टीतल्या मुलांसाठी चालवली होती. त्यांनी अवलंब केलेल्या पद्धतीमुळे मुलांमध्ये लक्षणीय बदल घडून आला आणि मुलांचे जीवनमान उंचावले. पुढे त्या शाळेचे नाव जगभर गाजले.

युक्रेनमधील असामान्य शिक्षक वासिली सुखोम्लिन्स्की यांनीही त्यांचे प्रयोग तिथल्या एका खेडेगावात केले. परिस्थितीने गांजलेल्या मुलांच्या आयुष्यात सुखोम्लिन्स्की यांच्या शाळेने आनंद पेरला. या शाळेने शिकवण्याचे 'अध्यापन पद्धती'च्या अंगाने केलेले अनेक प्रयोग आंतरराष्ट्रीय पातळीवर प्रसिद्ध आहेत.

जपानमधील पारंपरिक पद्धतीच्या शाळेतून बाहेर काढलेली तोतोचान ही मुलगी. तिला सामावून घेणारी 'तोमोई' ही रेल्वेच्या डब्यात भरणारी विलक्षण शाळा. तोतोचानने मोठेपणी या शाळेविषयी लिहून तिथले प्रयोग जगभर पोचवले.

युरोपातील नीलची शाळा अशाच धाडसी प्रयोगांसाठी प्रसिद्ध आहे.महाराष्ट्रातही प्रयोगशील शिक्षणाच्या अंगाने अनेकांनी कार्य केले आहे.ही सर्व उदाहरणे 'प्रयोग' म्हणूनच आहेत, कारण याचे सार्वत्रिकीकरण झालेले नाही.अशा शाळांचे विशेष हे की, इथे मुले लिहायला-वाचायला, गणिते सोडवायला तर शिकलीच, पण, त्याहीपेक्षा महत्त्वाचे म्हणजे ती आनंदमय झाली होती. मुले जणू आनंदी राहण्यासाठीच शाळेत येत होती. बाकीचे औपचारिक शिक्षण हे ते त्या वातावरणात आपोआप, मुलांच्या नकळत घडत होते. म्हणजेच मुलांचे व्यक्तिमत्त्व घडत होते.

आता आपण २०२३ साली आपल्या वर्गांतून मुलांना शिकवतो आहोत, त्यावेळी या सर्व तज्ञांनी केलेले काम आहे तसे करून पाहू शकतो. म्हणजे त्या कामाची चक्क कॉपी करायची आणि आपल्यालाही तोच अनुभव येतो का ते पहायचे. किंवा दुसरा मार्ग म्हणजे शिक्षणाचे शास्त्र काय सांगते, आपल्या विषयची खोली आहे याच्या एकत्रित विचाराने आपली आपण अध्यापन पद्धती विकसित करणे.

आपण मुलांना भाषा, गणित, विज्ञान, इतिहास, भूगोल, संगीत, क्रीडा असे विषय शिकवतो. भाषा विषय शिकवणाऱ्या शिक्षकाने असा विचार करायला हवा, कि, भाषा शिकवताना म्हणजेच एखादा धडा, कविता किंवा व्याकरण शिकवताना मी मुलाचे व्यक्तिमत्व कसे विकसित करेन? गणित आणि अन्य विषय शिकवतानाही सतत मनात विचार करायला हवा कि यामुळे मुलाची समज कशी वाढेल आणि व्यक्तिमत्त्व बहरेल कसे? उदाहरणार्थ, मुलांना स्वतंत्र विचार कसा करता येईल, आपली मते निर्भीडपणे मांडता कशी येतील? सामुहिक हिताचा विचार कसा करता येईल? मुलांना प्रेरित कसे करता येईल? हा विचार करूनच पाठाचे नियोजन करायला हवे.

गणित विषयातले अपूर्णांकांचे उदाहरण घेऊ. 'अर्धा' ही अगदी प्राथमिक संकल्पना आहे. आपण पारंपरिक पद्धतीने एका भाकरीचे दोन भाग करून एक अभाग अर्धा आहे असे सांगतो. पण, मुलांपुढे एक वर्तुळ किंवा एक चौरस काढून ठेवला आणि याचे दोन समान भाग किती प्रकारे करता येतील, याचा विचार करायला सांगितला तर प्रत्येक मूल विचार करू लागेल. प्रत्येक जण वेगळे उत्तर घेऊन येईल. अशा कृतीमुळे मुलाला समज यायला मदत होईल. गणितामधल्या कोणत्याही संकल्पनेसाठी अशा सध्या कृतींचे आयोजन वर्गात करणे शक्य आहे.

अशाच प्रकारे, भूगोलातही साध्या साध्या कृती किंवा निरीक्षणे करायला सांगून त्या विषयाची समज मुलांमध्ये येणे शक्य आहे. सलग महिनाभर विशिष्ट ठिकाणी उभे राहून आकाशाच्या नोंदी करायला सांगितल्या तरी कितीतरी संकल्पना मुलांना समजणे सोपे होणार आहे. वर्गात मुलांपुढे उभे राहून धडा वाचून दाखवणे किंवा त्याचे साष्टीकरण करणे, यापेक्षा हे अधिक प्रभावी आहे. आपण जो विषय शिकवतो त्यानुसार अशा कोणत्या कृती मुलांना करायला देता येतील, याचा विचार हळूहळू मनात उमटायला लागतो. स्वत:ला नवे उपक्रम सुचण्याआधीची पायरी म्हणून अन्य तज्ञांनी किंवा शिक्षक मित्रांनी केलेले किंवा सुचवलेले उपाय आहेत तसे आचरणात आणून पाहणे, ही आहे.

आपला विषय मुलांना समजणे आणि त्याच वेळी त्यांचे व्यक्तिमत्त्व विकसित होणे, हे दोन्ही एका वेळी साध्य करण्यासाठी अनुभवांची आखणी करणे, हे कौशल्याचे काम आहे.

महाराष्ट्र शासनाच्या 'बालभारती' ने प्रकाशित केलेली पाठ्यपुस्तके ही अशा अनुभवांसाठी मार्गदर्शक आहेत. हे मार्गदर्शन दोन पातळ्यांवर शिक्षकांसाठी उपलब्ध आहे;

१. नक्की काय साध्य करायचे हे 'अध्ययन निष्पत्ती' मध्ये स्पष्टतेने सांगितले आहे.

२. अध्ययन निष्पत्ती साध्य करण्यासाठी कोणते अनुभव द्यावेत याचाही समावेश पुस्तकांतून केला आहे.

त्यामुळे पाठ्यपुस्तकात दिलेल्या गोष्टींची अंमलबजावणी प्रामाणिकपणे केली तरी नव्या धोरणाला अपेक्षित असलेली तत्त्वे प्रत्यक्षात आणता येतील.अर्थात, सृजनशील शिक्षक अध्ययन अनुभवांना वेगळ्या उंचीवर नेऊन ठेऊ शकतात. या अनुभावातून शिकणे तर घडतेच पण, मुलांना आयुष्यभर पुरेल अशी आनंदाची शिदोरी त्यांच्या सोबतीला राहते.

संदर्भ:

१.https://www.ugc.ac.in/pdfnews/5294663_Salient-Featuresofnep-Eng-merged.pdf

२. https://www.education.gov.in/sites/upload_files/mhrd/files/NEP_Final_English_0.pdf

३. https://pib.gov.in/PressReleaseIframePage.aspx?PRID=1847066

४. https://iimranchi.ac.in/p/nep-2020-impact-on-higher-education.html

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० – तत्वे आणि शालेय शिक्षणाची वैशिष्ट्ये

डॉ.वंदना लावंड
आझाद कॉलेज ऑफ एज्युकेशन सातारा
Emai–vandanalawand83@gmail.com

प्राचार्या डॉ. वंदना नलावडे
आझाद कॉलेज ऑफ एज्युकेशन सातारा
Email-vandanashivashine@gmail.com

सारांश –

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० आपल्या भारत देशाच्या विकासासाठी आवश्यक असणा-या गोष्टींची पुर्तता करण्याच्या हेतूने तयार केले आहे. भारताची समृध्द विविधता आणि संस्कृती यांचा विचार करुन देशाच्या स्थानिक आणि वैश्विक गरजा विचारात घेवून धोरणाची तत्वे ठरविण्यात आलेली आहेत. प्रत्येक व्यक्तीच्या सृजनात्मक क्षमता विकास करण्यावर विशेष भर आहे. साक्षरता व संख्या ज्ञान, चिकित्सक विचार व समस्या निराकरण या उच्च बौध्दीक क्षमतांचा विकास करणे तसेच सामाजिक आणि भावनिक क्षमतांचा विकास करणे ही तत्वे या धोरणात समाविष्ठ आहेत. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० विचारात घेवून शालेय शिक्षणामध्ये एक वैष्विक नागरीक बनवण्यासाठी वैशिष्ट्येपुर्ण तरतुदी करण्यात आल्या आहेत.

प्रस्तावना –

२१ व्या शतकातील पहिले शैक्षणीक धोरण हे राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० आहे. आपल्या भारत देशाच्या विकासासाठी आवश्यक असणा-या गोष्टींची पूर्तता करणे हा या शैक्षणिक धोरणाचा हेतू आहे. भारताच्या परंपरा आणि सांस्कृतिक मुल्यांवर आधारीत हे शैक्षणिक धोरण आहे. प्रत्येक व्यक्तीच्या सृजनात्मक क्षमता विकास करण्यावर विषेश भर आहे. साक्षरता व संख्याविषयी ज्ञानाबरोबर चिकित्सक विचार व समस्या निराकरण या उच्च बौध्दीक क्षमतांचा विकास करणे, सामाजिक, भावनिक क्षमतांचाही विकास करणे ही तत्वे धोरणात समाविष्ट आहेत.

धोरणाची तत्वे –

भारताची समृध्द विविधता आणि संस्कृती यांचा विचार करुन देशाच्या स्थानिक व वैश्विक संदर्भ गरजा लक्षात घेवून धोरणामध्ये सर्व गोष्टींचा समावेश केला आहे.

नव्या शिक्षण व्यवस्थेतून तांत्रिक विचार व कृती करण्यासाठी सक्षम असलेला, करुणा, सहानुभूती, धैर्य, चिकाटी, विज्ञानधिष्ठीत कला व रचनात्मक कल्पनाशक्ती, नैतिक बांधिलकी व मुल्ये असणा-या व्यक्ती विकसीत करणे हा हेतू विचारात घेतलेला आहे. अर्थात न्याय, सर्व समावेषक आणि बहुमतवादी समाज निर्मीतीत सहभागी होणारे, कार्यक्षम व चांगल्या प्रकारे योगदान देणारे सक्षम नागरीक तयार करणे हा उददेश आहे.

- विद्यार्थ्यांच्या वैशिष्ट्येपुर्ण क्षमता शोधुन त्या विकसीत करण्यासाठी प्रयत्न करणे. शिक्षक व पालकांना संवदेनशिल बनवून प्रत्येक विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी शैक्षणिक व अशैक्षणिक क्षेत्रांमध्ये चालना देणे.
- प्रत्येक विद्यार्थ्यांसाठी मुलभूत साक्षरता आणि संख्याज्ञान इयत्ता ३ री पर्यंत सर्वोच्च प्राधान्य देणे.
- विद्यार्थ्यांना त्यांच्या अध्ययनाचा मार्ग आणि कार्यक्रम निवडण्याची मुभा असेल. ते आपली प्रतिभा आणि आवडीनुसार जीवनात आपला मार्ग निवडू शकतील अशी लवचिकता देणे.
- कला आणि विज्ञान, अभ्यास आणि अभ्यासेतर उपक्रम, व्यावसायिक आणि शैक्षणिक प्रवाह यांच्यामध्ये कोणतेही स्पष्ट भेद नसावा, म्हणजेच ज्ञानाच्या क्षेत्रांमधील हानिकारक उच्च निचता आणि त्यातील निर्माण झालेले अंतर दूर होईल.
- सर्व ज्ञानाची एकता आणि एकात्मतेसाठी सुनिश्चित एक बहुआयामी जगासाठी विज्ञान, समाजशास्त्र, कला, मानण्यशास्त्रे आणि खेळ यांच्यामध्ये बहुशासकीय आणि समग्र शिक्षणाचा विकास करणे.
- परिक्षेसाठी शिकणे व घोकंपट्टी ऐवजी संकल्पना समजून घेण्यावर, आकलनावर भर देणे.

- तर्कशुध्द निर्णय घेण्यासाठी आणि नवनिर्मीतीस प्रोत्साहन देण्यासाठी सर्जनशील आणि तार्किक विचार.
- नैतिकता आणि मानवी व घटनात्मक मुल्ये-सहानुभूती, इतरांबद्दल आदर, स्वच्छता, सौजन्य, लोकशाहीची भावना, सेवेची भावना, सार्वजनिक मालमत्तेचा आदर, वैज्ञानिक दृष्टीकोन, स्वातंत्र्य, जबाबदारी, बहुविधता, समानता आणि न्याय.
- अध्ययन व अध्यापनात बहुभाषिकत्व आणि भाषा शक्ती यांना प्रोत्साहन देणे.
- संप्रेषण, सहकार्य, सामुहिक कार्य आणि लवचिकता अशी जीवनमुल्ये.
- वार्षिक परीक्षेला केंद्रस्थानी ठेवून होणा-या मुल्यांकनामुळे सध्याच्या कोचिंग संस्कृतीला महत्त्व प्राप्त झाले आहे. त्याऐवजी शिकण्यासाठी सातत्यपुर्ण, आकारिक मूल्यांकनावर भर देणे.
- अध्यापन व अध्यापनात तंत्रज्ञानाचा विस्तृत वापर, भाषेचे अडथळे काढून टाकणे, दिव्यांग विद्यार्थ्यांसाठी शिक्षण सुलभ करण्यासाठी शैक्षणिक नियोजन व व्यवस्थापन करणे.
- शिक्षण व्यवस्थेमध्ये सर्व विद्यार्थ्यांना प्रगती करता येण्यासाठी सुनिश्चीत करण्यासाठी सर्व शैक्षणिक निर्णयामध्ये पुर्ण समानता आणि सर्व समावेषकता ही पायाभूत गोष्ट असेल.
- सर्व स्तरावरील म्हणजेच प्रारंभीक बाल्यावस्थेतील संगोपन आणि शिक्षणापासून ते शालेय शिक्षण ते उच्च शिक्षणापर्यंतच्या शिक्षणाच्या अभ्यासक्रमात सुसूत्रता.
- शिक्षक आणि प्राध्यापक हे शिक्षण प्रक्रियेचे केंद्रस्थानी मागणे, त्यांची भरती आणि तयारीची उत्कृष्ट व्यवस्था, सातत्यपुर्ण व्यावसायिक विकास आणि कामाकाजाचे वातावरण व सेवेची स्थिती सकारात्मक असणे.
- गुणवत्तापुर्ण शिक्षण आणि विकासासाठी आवश्यकता म्हणून उत्कृष्ठ दर्जाचे संशोधन.
- शिक्षण प्रणालीची अखंडता, पारदर्शकता आणि संसाधनांची कार्यक्षमता ऑर्डर आणि सार्वजनिक प्रकटीकरणाच्या माध्यमातून सुनिश्चित करण्यासाठी एक सुलभ पण परिणामात्मक नियमांची चौकट देणे. स्वायत्तता, सुशासन आणि सशक्तीकरणाच्या माध्यमातून नाविन्यपुर्णता आणि चौकट बाहेरील विचारांना प्रोत्साहित करणे.
- सातत्यपुर्ण संशोधन व नियमित मुल्यांकनाद्वारे प्रगतीचा नियमित आढावा शिक्षणतज्ञांव्दारे घ्यावा.
- भारत देश, भारताची समृध्दी, वैविध्यपुर्ण प्राचीन व आधुनिक संस्कृती, ज्ञानपध्दती आणि परंपरा यांचा अभिमान असणे.
- शिक्षण ही एक सार्वजनिक सेवा आहे. गुणवत्तापुर्ण, दर्जेदार शिक्षण मिळणे हा प्रत्येक बालकाचा मुलभूत अधिकार मानला जाणे अत्यावश्यक आहे.
- एक बळकट आणि चैतन्यमय सार्वजनिक शिक्षण प्रणालीमध्ये लक्षणीय गुंतवणूक तसेच देणगीदार, खाजगी आणि सामुदायिक संस्थांच्या भागीदारीला प्रोत्साहन आणि सुविधा.

शालेय शिक्षणाची ठळक वैशिष्ट्ये –

शालेय शिक्षण – १९८६ च्या शैक्षणिक धोरणात १० + २ असा शालेय शिक्षणाचा आकृतिबंध स्विकारला होता. त्यात बदल करुन २०२० च्या शिक्षण धोरणाने ५ + ३ + ३ + ४ असा नवीन आकृतिक स्विकारला आहे. त्याची विभागणी खालीलप्रमाणे

- पायाभूत स्तर – (वय ३ ते ८) अंगणवाडी / पुर्वप्राथमिक शाळा /बालवाडी ;वय ३ ते ६) आणि प्राथमिक शाळेतील इयत्ता १ ली आणि २ री (वय ७ ते ८)
- पुर्वाध्ययन स्तर (वय ८ ते ११) इयत्ता ३ री ते ८ वी.
- पूर्वामाध्यमिक स्तर – (वय ११ ते १४) इयत्ता ६ वी ते ८ वी
- माध्यमिक स्तर – (वय १४ ते १८) इयत्ता ९ वी ते १२

या धोरणात वर्ष तिनपासून प्रारंभिक बाल्यावस्था संगोपन आणि शिक्षणाचा मजबुत पाया देखील समाविष्ट केला आहे, ज्याचा उद्देश अधिक चांगले सर्वांगीण शिक्षण, विकास आणि हित यांना चालना देणे हा आहे.

अभ्यासक्रम –

शालेय शिक्षणाच्या या चारही स्तरांवरील अभ्यासक्रमांची आखणी / मांडणी करण्याची जबाबदारी राष्ट्रीय शैक्षणिक संशोधन आणि प्रशिक्षण परिषद यांना सोपविलेली आहे. देश पातळीवरील ही संस्था आणि राज्य पातळीवरील राज्य शैक्षणिक, संशोधन आणि प्रशिक्षण परिषद यांच्या सहकार्याने अभ्यासक्रमांची रचना करतील. ते विकसीत करतील. हे अभ्यासक्रम विकसीत करीत असताना विद्यार्थ्यांना कोणत्या स्तरावर कोणती कौशल्ये प्राप्त करता येतील याबाबतचे मार्गदर्शन २०२० च्या शिक्षण धोरणात परिच्छेद क्रमांक १.२ मध्ये प्रारंभिक बाल्यावस्था संगोपन आणि शिक्षण आणि ४.२ (पूर्वाध्यन स्तरापासून (इयत्ता १ ली व २ री) माध्यमिक स्तरापर्यंत (इयत्ता ९ वी ते १२ वी) मध्ये केले आहे.

विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास –

- शाळा सोडणा-या विद्यार्थ्यांचे प्रमाण कमी करणे आणि शिक्षण सर्वत्र आणि सगळया स्तरांवर पोहचेल हे सुनिश्चीत करणे.
- शालेय शिक्षणाची व्याप्ती विस्तृत केली जाईल. यामध्ये औपचारीक आणि अनौपचारीक अशा दोन्ही पध्दतींचा समावेश असलेल्या शिक्षणाच्या अनेक मार्गांची सोय असेल.
- अभ्यासक्रमातील मजकुर कमी करुन संबंधित विषयातील फक्त आवश्यक घटक राखले जातील.
- अनुभवात्मक शिक्षणावर भर दिला जाईल.
- अभ्यासक्रम निवडीमध्ये लवचिकता असेल. १९८६ च्या धोरणामधील अभ्यासक्रम, अभ्यासक्रमेतर आणि सह अभ्यासक्रम हे विभाजन बंद करुन सर्व घटक अभ्यासक्रमात घेतले जातील.
- ५ व्या इयत्तेपर्यंत आणि ८ व्या इयत्तेपर्यंत शिक्षणाचे माध्यम मातृभाषा, प्रादेशिक भाषा, घरातील बोली भाषा असेल व त्या संबंधीत घटक राज्ये निर्णय घेण्यास स्वतंत्र राहतील.
- त्रिभाषा सुत्राची अंमलबजावणी केली जाईल. त्या त्रिभाषांपैकी २ भाषा भारतीय असतील संस्कृत भाषा शालेय शिक्षणाच्या सर्व स्तरावर आणि उच्च शिक्षणाचा एक पर्याय म्हणून उपलब्ध असेल. विद्यार्थ्यांच्या प्रगतीसाठी आवश्यक विषय कौशल्ये आणि क्षमता त्यामध्ये असतील. अभ्यासक्रमात २१ व्या शतकाची कौशल्ये, घटनात्मक मुल्ये, संगणकीय कौशल्ये, स्थानिक कौशल्ये, गरजांवर आधारीत अभ्यासक्रम तयार करुन 'भारतविषयक ज्ञान' याकडे लक्ष विषेश लक्ष दिले जाईल.
- राष्ट्रीय पुस्तकांमध्ये स्थानिक आशय आणि वैशिष्टये पुर्णता समाविष्टीत असेल.
- विद्यार्थ्यांना आपल्या आवडीनुसार विषयांची निवड करता येईल. परीक्षांची पुर्नरचना केली जाईल. अर्थातच मूल्यमापन पध्दतीत परिवर्तन केले जाईल.
- इयत्ता ३ री, ५ वी आणि ८ वी तसेच इयत्ता १० वी आणि १२ वी मधील विद्यार्थ्यांच्या संपूर्ण शालेय शिक्षणाच्या प्रगतीचा आढावा घेण्यासाठी योग्य प्रकारे परीक्षा घेतली जाईल.
- कुशाग्र बुध्दीच्या विशेष प्रतिभासंपन्न विद्यार्थ्यांना अभ्यासा व्यतिरीक्त त्यांच्या आवडीच्या क्षेत्रात अभ्यास करण्यासाठी प्रेरित केले जाईल.
- सामाजिकदृष्टया वंचित घटकातील मुले, दिव्यांग मुले, आर्थिक दुर्बल घटकातील मुले यांच्या सक्षमीकरणासाठी आवश्यक असे दर्जेदार शिक्षण देणेवर भर दिला जावून त्यासाठी आवश्यक शैक्षणिक आणि भौतिक सुविधा पुरवल्या जातील.
- अभ्यास पध्दतीमध्ये चर्चा, प्रश्नउत्तरे यांना प्राधान्य देवून विद्यार्थ्यांचा सहभाग वाढवून त्यांच्या सर्जनशिलतेस वाव दिला जाईल. अनुभव जन्य ज्ञानावर आधारीत अध्यापन आणि अध्ययन पध्दती विकसीत करण्यावर भर देण्यात येईल.

शिक्षक –

- गुणवत्तापुर्ण शिक्षकांना ग्रामीण शाळांमध्ये शिक्षक म्हणून काम करण्यासाठी प्रेरित केले जाईल.
- वारंवार होणा-या शिक्षकांच्या बदल्यांची प्रथा थांबवली जाईल.
- शाळेमध्ये पुरेशा व सुरक्षित पायाभूत सुविधा उपलब्ध करुन दिल्या जातील.
- शिक्षकांना स्वसुधारणा करण्यासाठी आणि व्यावसायीक नवीन उपक्रम आणि प्रगती जाणून घेण्यासाठी सतत संधी दिल्या जातील.

- ३० विद्यार्थ्यांमागे १ शिक्षक अशी व्यवस्था स्विकारली जाईल.
- सामाजिक, आर्थिकदृष्टया वंचीत विद्यार्थी जास्त संख्येने असलेल्या भागांमध्ये १५ विद्यार्थ्यांमागे १ शिक्षक असेल.
- शिक्षकांना करीयर विकासाच्या संधी उपलब्ध करुन दिल्या जातील. त्यामध्ये उत्कृष्ठ शिक्षकांना प्रेरीत व सन्मानीत करणारी गुणवत्तेवर आधारीत पदोन्नती, वेतन वाढ अशी व्यवस्था केली जाईल.
- शिक्षकांसाठी व्यावसायीक मानके पुर्नरचित केली जातील.
- २०३० वर्षापर्यंत सर्व शिक्षकांना किमान पात्रता बी.एड. पदवी असेल व त्याकरीता एकात्मीक बी.एड. ;४ वर्षे) एकात्मीककृत बी.एड ;२ वर्षे), किंवा १ वर्षाचा बी.एड. अभ्यासक्रम उपलब्ध करुन दिला जाईल.

शाळा संकुल – शालेय संकुलाची स्कुल कॉम्प्लेक्स संकल्पना प्रत्यक्षात आणली जाईल.

- अंगणवाडी ते १२ वी पर्यंतच्या सर्व शैक्षणिक व्यवस्था एकाच ठिकाणी उपलब्ध होतील.
- शिक्षक सहायक कर्मचारी, शालेय नेतृत्व करणा-या व्यक्ती यांचे सबल जाळे निर्माण होईल.
- ग्रंथालये, प्रयोग शाळा, संगणक शाळा, क्रिडा सुविधा यांसाठी उपलब्ध साधनांचा सर्वांना वापर करता येईल.
- शैक्षणिक साधने आणि संकुल इमारतीचा पुरेपूर वापर करता येईल.
- जे प्रशिक्षीत तज्ञ मनुष्य बळ म्हणून उपलब्ध आहेत त्यांच्या सेवांची देवाण घेवाण करणे शक्य होईल.
- व्यवस्थापन आणि सुशासन यांच्या दृष्टीने एकसंघ युनिट उपयुक्त ठरेल.
- विखुरलेल्या शाळांचे एकत्रीकरण करण्यामुळे शैक्षणिक गुणवत्ता वाढीस चालना मिळेल.
- शैक्षणिक संकुले अंशित स्वायत्त करण्यावर भर दिला जाईल.

शालेय शिक्षणासाठी मानके –

- शैक्षणिक उपक्रमांमध्ये सातत्याने सुधारणा करणे हे शालेय शिक्षण नियामक व्यवस्थेचे उद्दिष्टये असावे लागते. त्याप्रमाणे शालेय शिक्षणासाठी मानके उपयुक्त ठरतात.
- तज्ञांच्या मार्गदर्शनाने राज्यातील शैक्षणिक मानके ठरवण्याचे काम एस.सी.इ.आर.टी. ने करणे अपेक्षीत आहे.
- नवीन राष्ट्रीय मुल्यांकन केंद्र म्हणजेच परफॉरमन्स असेसमेंट, रिव्हीव्ह ॲण्ड ॲनालिसीस ऑफ नॉलेज फॉर होलिस्टिक डेव्हपलपमेंट व्दारा विद्यार्थ्यांच्या अध्ययन पातळीचे एक – नमुना आधारित राष्ट्रीय निष्पत्ती सर्वेक्षण केले जाईल. या मुल्यांकनात सरकारी आणि खाजगी शाळांमधील विद्यार्थ्यांचा समावेश असेल.

समारोप –

नवीन शैक्षणिक धोरणाची आखणी करताना एक वैष्विक नागरीक बनवण्यासाठी वैशिष्टयेपुर्ण तरतुदी करण्यात आल्या आहेत. राष्ट्रीय शिक्षण धोरण २०२० मध्ये दुरदृष्टी ठेवून भारतीय असल्याचा सखोल अभिमान विद्यार्थ्यांच्या केवळ विचारांमध्येच न ठेवता त्यांच्या व्यवहारात बुध्दीमध्ये, कृतीमध्ये रुजवणे, मानवी हक्क, शाश्वत विकास आणि जीवनमान यांच्याशी जबाबदारी पुर्ण बांधीलकीचे समर्थन करणारे ज्ञान, कौशल्ये, मुल्ये आणि स्वभाव विकसीत करणे व त्यातून ख-या अर्थाने एक वैष्विक नागरीक बनेल अशी आखणी करण्यात आली आहे.

संदर्भ सूची –

1. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मानव संसाधन विकास मंत्रालय शिक्षण मंत्रालय ड्राप्ट
2. पुढारी वर्तमानपत्र लेख : प्रा. अरविंद कदम – राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० आणि आत्मनिर्भर भारत ;दि. ०६ जानेवारी २०२३द्ध

२१ व्या शतकातील नवीन शैक्षणिक धोरण आणि भारतीय व परकीय भाषा यांना असलेले महत्व —एक दृष्टीक्षेप.

श्री. विजय संतू पाटोळे,
सहाय्यक प्राध्यापक,
रयत शिक्षण संस्थेचे,
स्वामी सहजानंद भारती कॉलेज ऑफ एज्युकेशन, श्रीरामपूर
vijay.patole9@gmail.com

प्रस्तावना:

संपूर्ण मानवी क्षमता साध्य करण्यासाठी, समन्यायी आणि न्याय्य समाजाचा विकास करण्यासाठी आणि राष्ट्रीय विकासाला प्रोत्साहन देण्यासाठी शिक्षण हे अत्यावश्यक आहे. गुणवत्तापूर्ण शिक्षणाचे सार्वत्रिकीकरण हे आर्थिक विकास, सामाजिक न्याय आणि समानता, वैज्ञानिक प्रगती, राष्ट्रीय एकात्मता आणि सांस्कृतिक जोपासना या बाबतीत भारताची सतत होणारी प्रगती आणि जागतिक व्यासपीठावरील नेतृत्व यांची गुरुकिल्ली आहे. पुढील दशकात भारत हा जगात सर्वात तरुण लोकसंख्येचा देश असेल आणि या तरुणांना उच्च दर्जाच्या शैक्षणिक संधी उपलब्ध करून देण्यावरच भारताचे भविष्य अवलंबून असेल.

शिक्षण व्यवस्थेचा उद्देश तर्कसंगत विचार व कृती करण्यास सक्षम असणारा, करुणा आणि सहानुभूती बाळगणारा, धैर्यशील, लवचिक, विज्ञाननिष्ठ आणि रचनात्मक विचार करणारा, नैतिक अधिष्ठान आणि मूल्यांनी युक्त मानव निर्माण करणे हा आहे. सदर संकल्पनात्मक लेखातून भारतीय भाषा व परकीय भाषा आणि त्यांचे नवीन शैक्षणिक धोरणात असलेले स्थान व महत्व यावर प्रकाश टाकण्यात आला आहे.

“जग बदलण्यासाठी शिक्षणासारखे दुसरे प्रभावी शस्त्र नाही.” नेल्सन मंडेला

भारत देशाला समृद्ध संस्कृतीचा ठेवा आहे. २१ व्या शतकातील नवीन शैक्षणिक धोरणाद्वारे विद्यार्थ्यांनी केवळ शिकणेच महत्वाचे ठरणार नाही तर कसे शिकायचे हे शिकणे जास्त महत्वाचे ठरणार आहे. शिक्षणामुळे चारित्र्य घडले पाहिजे आणि त्याद्वारे शिकणारे हे नीतिवान, तर्कशुद्ध, सहानुभूतीशील आणि सहृदय बनतील अशी अपेक्षा आहे. शिक्षणाद्वारे केवळ आकलन क्षमता विकसित केल्या पाहिजेत असे नाही तर साक्षरता आणि संख्याज्ञान या मुलभूत क्षमता आणि उच्च दर्जाच्या तार्कीक आणि समस्या निराकरण क्षमताच नव्हे तर सामाजिक, नैतिक आणि भावनिक क्षमतांचा विकास होण्यावर भर देण्यात आला आहे. भारत हे अनेक पर्यटक, शिक्षण तज्ञ व भाषा शास्त्रज्ञांचे केंद्र बनले आहे. भाषा भारताच्या विविधतेच्या प्रमुखपदी मुकुटाची भर घालतात.

भारतीय ज्ञान आणि विचार : नवीन शैक्षणिक धोरणात भारतीय ज्ञान आणि विचार यांची समृद्ध परंपरा जोपासली आहे. भारतीय विचार आणि तत्वज्ञानात ज्ञान, प्रज्ञा, आणि सत्याचा शोध ही नेहमीच मानवाची सर्वोत्कृष्ट उद्दिष्ट्ये मानली जातात. प्राचीन भारताचा विचार केला तर असे दिसते की, शिक्षणाचे लक्ष या सांसारिक जीवनाची तयारी किंवा शाळेनंतरच्या जीवनाची तयारी म्हणून ज्ञान मिळविणे एवढेच नव्हते तर पूर्ण आत्मज्ञान किंवा मोक्ष होते.

खरी शिक्षण संस्था: ज्या संस्थेत प्रत्येक विद्यार्थ्याला आपल्याला इथे आपुलकीने वागवले, आपले स्वागत केले जाते असे वाटते आणि त्याची जिथे काळजी वाहिली जाते, जिथे के सुरक्षित आणि प्रेरणादायी शैक्षणिक वातावरण असते , जिथे सर्व विद्यार्थ्यांना शिकण्यासाठी विविध अनुभव प्रकार उपलब्ध करून दिले जातात आणि जिथे शिकण्यासाठी चांगल्या पायाभूत सुविधा आणि उपयोगी संसाधने उपलब्ध असतात ती खरी चांगली शिक्षण संस्था असते.

बहुभाषिकत्व आणि भाषा शक्ती : अध्यापनात आणि अध्ययनात बहुभाषिकत्व आणि भाषा शक्ती यांना प्रोत्साहन दिले पाहिजे. भारतात कला, साहित्य कार्य , प्रथा, परंपरा, भाषिक अभिव्यक्ती कलाकृती व वारसा स्थळे इ.चा अविष्कार झालेला दिसून येतो. भारताची संस्कृती ही जगभर भारतीय तत्वज्ञानासाठी, हस्तकलेसाठी, अभिजात साहित्याचा वाचन, भारतीय संगीत, कलाकृती, भारतीय चित्रपटे इ. आनंद घेणारे जगात अनेक लोक आहेत. कला ही संस्कृतीचा प्रसार करण्यासाठी सर्वात महत्वाचे माध्यम

आहे. सांस्कृतिक ओळख व जागृती यांना समृद्ध करणे आणि समाजाची उन्नती करणे तसेच व्यक्तीमध्ये बोधात्मक, सृजनात्मक, क्षमता वृद्धिंगत करणे व वैयक्तिक सुखात वाढ करणे यासाठी कला प्रसिद्ध आहे. भाषेचा कला आणि संस्कृतीशी अतूट संबंध आहे. साहित्य, नाटक, संगीत, चित्रपट, इ. स्वरूपातील कलांचे भाषेशिवाय पूर्ण रुपाने रसग्रहण करता येत नाही. एखादी संस्कृती टिकविण्यासाठी व तिच्या प्रसारासाठी त्या संस्कृतीचे भाषेचे जतन आणि तिचा प्रसार केला पाहिजे.

जगातील मातृभाषाचे चित्र : जगभरात बोलल्या जाणाऱ्या भाषेवर जर एक नजर टाकली तर असे दिसून येते की, अमेरिकेतील एथ्नोलॉग या आय एस एल इंटरनॅशनल मार्फत प्रसिद्ध होणारी अहवालामध्ये जगभरात सर्वाधिक लोकांकडून बोलल्या जाणाऱ्या भाषांची यादी २०१९ साली तयार करण्यात अली होती. सर्वाधिक बोलल्या जाणाऱ्या भाषा म्हणजेच प्राथमिक भाषा अस म्हटल असल्याने खालील आकडेवारी ही पहिली भाषा अर्थात मातृभाषा असणाऱ्या लोकसंखेच्या आधारावर तयार करण्यात आला आहे.

अ) उर्दू: सर्वाधिक बोलल्या जाणाऱ्या भाषांच्या यादीमध्ये उर्दू २० व्या स्थानी आहे, जगभरात ६ कोटी ८६ लाख लोक उर्दू भाषा बोलतात. भारत आणि पाकिस्तानमध्ये या भाषेला राष्ट्रीय भाषेचा दर्जा आहे. जगातील एकूण लोकसंखेच्या ०.८११ टक्के लोक उर्दू भाषा बोलतात.

आ) यू चायनीज : ही सर्वाधिक बोलली जाणारी १९वी भाषा आहे. जगभरात ७ कोटी ३१ लाख लोक ही भाषा बोलतात. मुख्यपणे हॉंगकॉंग व मकाऊ मध्ये हे भाषा बोलली जाते. जागतिक लोकसंखेच्या ०.९४९ टक्के लोक ही भाषा बोलतात.

इ): तामिळ : ही जगभरात बोलल्या जाणाऱ्या भाषांच्या यादीत १८ व्या स्थानी आहे, प्रामुख्याने भारत व श्रीलंका या दोन देशात ही भाषा बोलली जाते, ही भाषा ७ कोटी ५० लाख लोक बोलतात. एकूण जागतिक लोकसंख्येच्या ०.९७४ टक्के लोक ही भाषा बोलतात.

ई) व्हिएतनामीज् : व्हिएतनाम आणि चेक प्रजासत्ताकमध्ये ही भाषा बोलली जाते, ही सर्वाधिक बोलल्या जाणाऱ्या भाषांच्या यादीमध्ये १७ व्या स्थानी आहे. ७ कोटी ६० लाख लोक ही भाषा बोलतात . जगातील ०.९८७ टक्के लोक ही भाषा बोलतात.

उ) जर्मन : जगातील सर्वात प्रगत देशांपैकी एक असणाऱ्या जर्मनीची ही अधिकृत भाषा आहे. जगात सर्वाधिक बोलल्या जाणाऱ्या भाषांच्या यादीत जर्मन भाषा १६ व्या स्थानी आहे. ७ कोटी ६१ लाख लोक ही भाषा बोलतात. जर्मन बोलणाऱ्यांची संख्या जागतिक लोकसंख्येच्या ०.९८८ टक्के इतकी आहे.

ऊ) फ्रेंच : जगात सर्वाधिक बोलल्या जाणाऱ्या भाषांच्या यादीत १५ व्या स्थानी असणारी फ्रेंच भाषा ७ कोटी ७२ लाख लोक बोलतात. ही आकडेवारी एकूण जागतिक लोक संख्येच्या १.००३ टक्के आहे.

ए) कोरियन : कोरियन ही जगातील सर्वाधिक बोलल्या जाणाऱ्या भाषांच्या यादीत १४ व्या स्थानी आहे, हे भाषा ७ कोटी ७३ लाख लोक ही भाषा बोलतात. हा आकडा जागतिक लोकसंख्येच्या १.००४ टक्के इतका आहे.

ऐ) तुर्किश : जगभरात ७ कोटी ९४ लाख लोक तुर्किश भाषा बोलतात. ही १३ व्या स्थानी आहे. ही आकडेवारी जागतिक लोकसंख्येच्या १.०३१ टक्के इतकी आहे.

ओ) वू चायनीज : वू चायनीज जगातील सर्वाधिक बोलल्या जाणाऱ्या भाषांच्या यादीत १२ व्या स्थानी आहे. ही भाषा जगभरातील ८ कोटी १४ लाख लोक बोलतात म्हणजेच जगातील १.०५७ टक्के लोक ही भाषा बोलतात.

अं) तेलुगु : ही सर्वाधिक बोलल्या जाणाऱ्या भाषांच्या यादीत ११ व्या स्थानी आहे. जगातील १.०६१ टक्के म्हणजेच ८ कोटी २० लाख लोक ही भाषा बोलतात.

क) मराठी : मराठी ही जगभरातील सर्वाधिक भाषा बोलल्या जाणाऱ्या भाषांच्या यादीमध्ये १० व्या स्थानी आहे. प्रामुख्याने भारतातील महाराष्ट्रामध्ये मराठी बोलली जाते. जागतिक लोकसंख्येच्या १.०७९ टक्के लोक मराठी बोलतात, म्हणजेच जगातील ८ कोटी ३१ लाख लोक मराठी भाषा बोलतात.

ख) पश्चिम पंजाबी : जगातील १.०२४ टक्के म्हणजेच ९ कोटी २० लाख लोक ही भाषा बोलतात. ही सर्वाधिक बोलल्या जाणाऱ्या भाषांच्या यादीत ९ व्या स्थानी आहे.

ग) जपानी: जपानी भाषा जगातील १२ कोटी ८० लाख लोक बोलतात. ही सर्वाधिक बोलल्या जाणाऱ्या भाषांच्या यादीत ८ व्या स्थानी आहे. जगातील १.६६२ टक्के लोक ही भाषा बोलतात.

घ) रशियन : जगातील २ टक्के लोक रशियन भाषा बोलतात. १५ कोटी ४० लाख लोक ही भाषा बोलतात. सर्वाधिक बोलल्या जाणाऱ्या भाषांच्या यादीत ७ व्या स्थानी आहे.

ड) पोर्तुगीज : पोर्तुगीज ही जगात सर्वाधिक बोलली जाणारी ६ वी भाषा आहे. एकूण जागतिक लोकसंख्येच्या २.८७० टक्के लोक पोर्तुगीज भाषा बोलतात. ही भाषा बोलणाऱ्यांची संख्या २२ कोटी १० लाख इतकी आहे.

च) बंगाली : बंगाली ही सर्वाधिक बोलल्या जाणाऱ्या भाषांच्या यादीत ५ व्या स्थानी आहे. जगातील २२ कोटी ८० लाख लोक ही भाषा बोलतात. २. ९६१ टक्के लोक ही भाषा बोलतात.

छ) हिंदी: भारतात सर्वाधिक बोलली जाणारी भाषा ही ४ थ्या स्थानी आहे . जगातील ३४ कोटी ९० लाख लोक हिंदी भाषा बोलतात. जागतिक लोकसंखेच्या ४.४२९ टक्के लोक ही भाषा बोलतात.

ज) इंग्रजी : जागतिक स्तरावर तिसऱ्या स्थानी आहे . जगातील ४.९२२ टक्के लोक ही भाषा बोलतात म्हणजेच जगातील ३७ कोटी ९० लाख लोक इंग्रजी भाषा बोलतात.

झ) स्पॅनिश : ही जगभरातील सर्वाधिक लोकांकडून बोलल्या जाणाऱ्या भाषांच्या यादीत दुसऱ्या स्थानी आहे. जागतिक लोकसंख्येच्या ५.९४४ टक्के लोक ही भाषा बोलतात.

त्र) मॅनडरिन चायनीज: हो इंग्रजी नाही तर ही जगात सर्वाधिक बोलली जाणारी भाषा आहे . जगाच्या ९१ कोटी ८० लाख लोक ही भाषा बोलतात. ही भाषा बोलणारे लोक हे जागतिक लोकसंख्येचा ११.२२२ % इतकी आहे.

वरील उल्लेखलेल्या सर्व भाषा ह्या समृद्ध आहेत आणि भारतीय विद्यार्थ्यांनी त्या शिकायला हव्यात.

भारतीय भाषा: जगातील विविध भाषांचे स्थान पाहिल्यानंतर भारतात भाषेवर जर प्रकाश टाकला तर, भारतात १९ हजार पाचशे हून अधिक भाषा किंवा बोली या मातृभाषा म्हणून बोलल्या जातात. एकूण १२१ कोटी लोकसंख्या असलेल्या भारतात १२१ भाषा अशा आहेत ज्या दहा हजारांपासून अधिक नागरिक बोलतात. देशातील ९६.७१% लोकसंख्येची मातृभाषा ही अनुसूचित समाविष्ट असलेल्या २२ भाषांपैकी एक आहे. भारतात जवळपास ८०० प्रमुख भाषा व अंदाजे २०० बोली भाषा आहेत. भारतीय राज्य घटनेनुसार इंग्रजी भाषा व हिंदी भाषा केंद्र सरकारच्या व्यवहाराच्या अधिकृत भाषा आहेत. भारताला कोणतेही राष्ट्रभाषा नाही सर्व स्वत:च्या भाषेसोबत इंग्रजीचा वापर करतात. भारतीय घटनेच्या ३४३ व्या कलमानुसार देवनागरी लिपीत लिहिलेली हिंदी ही केंद्रशासनाच्या व्यवहाराची भाषा आहे. १९५० साली इंग्रजीचा व्यावहारिक वापर बंद करण्याचे घटनेने मान्य केले होते , दक्षिणेतील राज्यांच्या विरोधामुळे इंग्रजीचा व्यवहारासाठी वापर १९६५ पासून पुन्हा सुरु करण्यात आला.

भाषा जतन न केल्याचा परिणाम : भारतीय भाषांकडे आवश्यक तेवढे लक्ष न दिल्याने गेल्या ५० वर्षात देशाने २२० पेक्षा जास्त भाषा गमावल्या आहेत हे सत्य आहे. युनेस्कोने १९७ भारतीय भाषा 'संकटग्रस्त' म्हणून घोषित केलेल्या आहेत. विशेषत: लिपी नसलेल्या विविध भाषा नामशेष होणार आहेत. भाषा जतन करण्यसाठी कोणत्याही ठोस कृती केल्या जात नाहीत हे ही नाकारून चालणार नाही.

भाषेचे जतन करणे : भारतीय भाषांचे अध्यापन आणि अध्ययन प्रत्येक स्तरावर शाळा आणि उच्च शिक्षणाशी एकात्मिक करणे आवशक आहे. भाषा ह्या उपयुक्त व चैतन्यमय राहण्यासाठी पाठ्यपुस्तके, कार्यपुस्तिका, विडीओ, नाटक, कविता, कादंबऱ्या, मासिके इ. सह या भाषांमध्ये उच्च गुणवत्तेच्या अध्ययन आणि मुद्रित साहित्याची निर्मिती होणे आवश्यक आहे. भाषेचे शब्दसंग्रह आणि शब्दकोश निर्मिती करणे तसेच ते अद्ययावत करणे , व्यापकपणे प्रसारित करणे आवश्यक आहे . इतर भाषांप्रमाणे भारतीय भाषांतील अध्यापन साहित्य, मुद्रण साहित्य, अनुवाद निर्माण करणे , शब्दसंग्रह अद्ययावत करण्याचे कार्य केले जात नाही.

भाषाशिक्षक व भाषेची समृद्धी : भारतात कुशल भाषा शिक्षकांची टंचाई आहे . भाषा शिक्षण अधिक अनुभवात्मक होण्यासाठी फक्त साहित्य , शब्दसंग्रह व व्याकरणावर भर देवून चालणार नाही तर भाषेमध्ये बोलण्याचा व संवाद साधण्याच्या क्षमतेवर विशेष लक्ष केंद्रित करण्यासाठी, संभाषणासाठी विविध अध्ययन अध्यापनासाठी भाषा समृद्ध करणे गरजेचे आहेत.

बहुभाषावादाचे समर्थन : मातृभाषेत अवघड संकल्पना लवकर समजतात किमान ५ व्या इयत्तेपर्यंत आणि शक्यतोवर ८ व्या इयत्ते पर्यंत शिक्षणाचे माध्यम घरातील भाषा, मातृभाषा किंवा स्थानिक भाषा / प्रादेशिक भाषा असतील. विज्ञानासह सर्व पुस्तके ही मातृभाषेत उपलब्ध करून दिले जातील. मुलांची घरातील भाषा आणि शिक्षणाचे माध्यम वेगवेगळे आहे त्यांच्यासाठी द्विभाषीय

अध्यापन अध्ययन सामग्रीसह शिक्षणाच्या द्विभाषा पद्धती वापरण्यासाठी प्रोत्साहन दिले जाईल. सर्व भाषा आनंददायक आणि परस्पर संवाद पद्धतीने शिकविल्या जातील . विविध भाषा शिकविण्यासाठी तसेच भाषा शिक्षण लोकप्रिय करण्यासाठी तंत्रज्ञानाचा वापर मोठ्या प्रमाणात केला जाणार आहे. त्रिभाषा सूत्रात लवचिकता असेल.

भारतीय भाषाचे वैशिष्ट्ये : भारतीय भाषा जगात सर्वात समृद्ध , सर्वात शास्त्रीय, सर्वात सुंदर, आणि सर्वात अभिव्यक्तीक्षम भाषांमध्ये गणल्या जातात. सांस्कृतिक समृद्धीच्या हेतूने आणि राष्ट्रीय एकात्मतेसाठी सर्व युवा भारतीय आपल्या वंशाच्या समृद्ध आणि संख्येनेही भरपूर असलेल्या भाषांबद्दल आणि त्यांच्यामध्ये तसेच त्यांचातील साहित्यामध्ये असलेल्या खजिन्या बद्दल जागरूक असले पाहिजेत. इयत्ता ६ ते ८ मध्ये देशातील प्रत्येक विद्यार्थी 'भारतातील भाषा' या मजेदार प्रकल्पात 'एक भारत श्रेष्ठ भारत' या उपक्रमांतर्गत सहभागी होईल.

संस्कृत एक अभिजात भाषा : संस्कृत संदर्भात सर्वात जास्त अभिजात साहित्य आहे, संस्कृत ज्ञान प्रणालीत सर्वांचा समावेश आहे. या प्रणालीद्वारे विशेषत: उच्चारशास्त्र आणि उच्चारण यांच्याद्वारे ध्वनी आणि उच्चारण शिकविले जाईल. विविध भाषा साहित्य आणि विषयामध्ये असलेले संस्कृतचे अफाट आणि लक्षणीय योगदान आणि साहित्य त्याचे सांस्कृतिक महत्व आणि वैज्ञानिक स्वरूप लक्षात घेता संस्कृतला फक्त एक शास्त्रीय पाठ्यशाळा आणि विद्यापीठापुरतेच मर्यादित न ठेवता मोठ्या प्रमाणात शाळांमध्ये त्रिभाषा सुत्रामधील एका पर्यायाच्या रुपाने तसेच उच्च शिक्षणामध्ये संस्कृतची उपलब्धता वाढवून संस्कृतला मुख्य प्रवाहात आणले जाईल. संस्कृत बरोबरच तामिळ . तेलुगु, कन्नड, मल्याळम, ओरिया, पाली, पर्शियन, आणि प्राकृत या इतर अभिजात भाषा शिकविण्यासाठी शाळेत ओनलाईन मोडूयुल द्वारे अनुभवात्मक आणि नाविन्यपूर्ण मार्गांनी उपलब्ध असतील. भारतीय भाषा, तुलनात्मक साहित्य, सृजनात्मक लेखन, कला, संगीतम तत्वज्ञान, इ. सशक्त विभाग आणि कार्यक्रम देशभरात सुरु केले जातील हे विभाग आणि कार्यक्रम विशेषत: उच्च गुणवत्तेचे भाषा शिक्षक तसेच कला, संगीत, तत्वज्ञान, आणि लेखनाचे शिक्षक विकसित करण्यासाठी मदत करतील.

माध्यमिक स्तरावर परदेशी भाषा : नवीन शैक्षणिक धोरणात , भारतीय भाषा आणि इंग्रजी भाषेतील उच्च गुणवत्तेच्या शैक्षणिक संस्था उपलब्ध करून देण्याव्यतिरिक्त माध्यमिक स्तरावर परदेशी भाषा उदा. कोरियन , जपानी, थाई, फ्रेंच, स्पनिश, पोर्तुगीज, रशियन याच्या देखील संधी उपलब्ध करून दिल्या जातील .

भाषा अकादमी: भारतीय संविधानाच्या आठव्या अनुसूचीमध्ये नमूद केलेल्या प्रत्येक भाषेसाठी एक अकादमीची स्थापना केली जाईल. आधुनिक संकल्पनासाठी सोपा पण अचूक शब्दसंग्रह निश्चित करण्यासाठी आणि नियमितपणे अद्ययावत शब्दकोश प्रकाशित करण्यासाठी महा विद्वान व्यक्ती आणि स्थानिक भाषिकांचा समावेश केला जाईल. भारतीय भाषा आणि कला आणि संस्कृतीचा अभ्यास करण्यासाठी सर्व वयोगटातील लोकांना शिष्यवृत्त्या दिल्या जातील .

अशाप्रकारे नवीन शैक्षणिक धोरणात मातृभाषा, बोलीभाषा आणि प्रादेशिक भाषा तसेच त्रिभाषा सूत्रात लवचिकता ठेवण्यात आलेली दिसून येते, याबरोबरच भारत हा जगात ज्ञान महासत्ता होण्यासाठी परकीय भाषा व त्यांचे महत्व लक्षात घेऊन त्या सर्व भाषा शिक्षणाची संधी यात दिसून येते, नक्कीच खऱ्या अर्थाने एक जागतिक नागरिक बनण्याची क्षमता भविष्यातील विद्यार्थ्यांमध्ये असेल हे निश्चित सांगता येईल.

संदर्भ:

१. **राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२०**,शिक्षण मंत्रालय, भारत सरकार (मराठी आवृत्ती). पृष्ठ क्र. १४ ते २५ व ७१ते ७५.

२. **दैनिक लोकसत्ता**, फेब्रुवारी २७, २०२० मराठी भाषा दिन विशेष लेख.

३. दैनिक सकाळ , फेब्रुवारी १८, २०२३

४. www.brainy.in

५. mr.m.wikipedia.org

६.www.smartguruji.com

७. www.vikaspedia.in

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोऱण 2020 व मूल्यमापन पद्धती

श्री संदीप वाकचौरे
सदस्य
राज्य अभ्यासक्रम समिती, महाराष्ट

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोऱण 2020 केंद्र सरकराने जाहीर केले.चौतीस वर्षानंतर देशासाठी आलेले नवे धोरण आहे.शिक्षण धोरणा संदर्भाने आता समाजात चर्चा सुरू झाली. केंद्र सरकारने अमलबजावणीसाठी पावले टाकण्यास सुरूवात केली आहे.धोरणाने अनेक महत्वपूर्ण बदल सूचित केले आहे .धोरण अंत्यत आदर्शवादी आणि भविष्याकाळासाठीचा वेध घेणारे आहे , मात्र त्या बदलाच्या दिशेने जाण्याचा प्रवास मात्र खडतर आहे हे निश्चित. धोरणात अपेक्षित केलेले सर्व बदल साध्य कसे आणि केव्हा करणार ? हा खरा प्रश्न आहे.सध्या दोन सव्वादोन टक्के शिक्षणावरील खर्च सहा टक्के कधी होणार आणि कसा होणार ? या आर्थिक गुंतवणूकीवरच धोरणाचे भविष्य अवलंबून असणार आहे हेही निश्चित.

1966 ला कोठारी आय़ोगाने या देशाच्या शिक्षणासाठी महत्वपूर्ण बदलाच्या दिशेने शिफारशी केल्या होत्या. त्याच आयोगाने राष्ट्रीय उत्पन्नाच्या सहा टक्के गुंतवणूक शिक्षणासाठी करण्यात यावी अशी शिफारस त्यावेळी केली होती. त्याच बरोबर सध्या आस्तित्वात असलेला दहा दोनच्या आकृतीबंधाची रचनेची कोठारी आयोगाने शिफारस केली होती.त्या बरोबर व्यावसायिक शिक्षणाचा विचार माध्यमिक स्तरावर करण्याची शिफारस होती. अनेक उत्तम शिफारशी केल्या होत्या. त्यानंतर 1986 ला राजीव गांधीच्या नेतृत्वाखाली शैक्षणिक धोरण मंजूर झाले. त्या धोरणाने अनेक शिफारशी केल्या.त्या धोरणातील अऩेक गोष्टी उत्तम होत्याच. 1989 साली राममूर्ती समिती नेमली गेली.त्यानंतर 1992 ला कृती कार्यक्रम होता.2006 साली सॅम पित्रोदांच्या अध्यक्षतेखाली राष्ट्रीय ज्ञान आयोग स्थापन करण्यात आला होता.त्यांनी देखील महत्वाच्या शिफारसी केल्या.या शिफारशींच्या अमलबजावणी करण्यात फारसे स्वारस्य व्यवस्थेला दिसले नाही.किंबहूना त्या आयोगांच्या विविध शिफारसी समग्रपणे अंमलबजावणीत आजपर्यत आल्या असे काही दिसले नाही.त्या नंतर यशपाल यांच्या समितीन देखील महत्वाच्या शिफारशी केल्या होत्या.त्यांच्या अध्यक्षते खालील राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा 2005 आस्तित्वात आला आहे.त्यामुळे देखील महत्वपूर्ण गोष्टी घडून येतील अशी अपेक्षा होती, मात्र देशात या सर्व अहवालांच्या शिफारशीचे काय झाले यांचा विचार करण्याची गरज आहे.त्यामुळे या नव्या धोरणाकडे पाहातांना देखील सावधपणे पहाणे महत्वाचे आहे.

देशाच्या शिक्षणाच्या प्रवासात कोठारी आयोग हा एक महत्वाचा टप्पा आहे.त्या शिफारशींना आता जवळपास पंचावन्न वर्ष झाली आहेत.त्यांच्या शिफारशी अंमलबजावणीत आल्या असत्या , तर देशाचा शिक्षणांचा चेहरामोहरा बदलला असता.त्या अहवालाच्या संदर्भाने जे.पी नाईक यांना काही काळांने त्या अपय़शाबददल विचारले गेले तेव्हा ते म्हणाले “ आम्ही आयोग सादर केल्यावरती आम्ही असे गृहीत धरले होते , की या क्षेत्रातील उच्चस्तरीय अधिकारी आणि शिक्षक वर्ग हे आमच्या शिफारशी उचलून धरतील आणि योगदान देतील ” पण या दोन्ही घटकांनी आमचा पराभव केला. सॅम पित्रोदा यांनी देखील अमलबजावणी यंत्रणेवर नाराजीच व्यक्त केली होती.जगप्रसिध्द अर्थतज्ञ डॉ.जेफ्री हे भारतीय दौ-यावरती आले होते, त्यावेळी त्यांनी या देशातील शाळा पाहिल्या,शिक्षण पाहिले तेव्हा त्यांनी नोंदविलेले मत असे होते “ भारतात बदल दिसतो आहे हे खरे आहे, पण अजून बरेच मोठे काम भारतात करावे लागणार आहे आणि आता त्या साठी भारताकडे पुरेसा वेळ नाही ”. हे शब्द बरेच काही सांगून जातात.भारतीय स्वातंत्र्यानंतर शिक्षणासाठी गुंतवणूक उंचावण्याची गरज होती. जगभरातील अनेक प्रगत राष्ट्र शिक्षणावर बारा ते अठरा टक्के खर्च करीत आहेत, तेव्हा ते प्रगतीचे पंख लेवून भरारी मारत आहेत. ज्या देशाच्या धोरणात आणि नेत्याच्या विचारदृष्टीत अग्रभागी शिक्षण हा विषय असतो तेव्हा तो देश बदलतो हा इतिहास आहे.शिक्षणातून देश बदलतो यावर नेपोलियनचा देखील विश्वास होता. नव्हे नव्हे वर्तमानात देखील अनेक देशांनी आपले चित्र बदलण्यासाठी शिक्षणाचा क्रम सर्वोच्च ठरवला आहे. या देशात शिक्षणासाठी पुरसा निधी मिळत नसल्याची सातत्याने स्वर असतो.सी.सुब्रमण्यम या माजी शिक्षणमंत्र्यानी देखील पुरेसा निधी मिळावा या करीता झगडा केला होता.तर जो निधी खर्च होतो तोही “ शाळांवर ” खर्च होतो , पण “ शिक्षणावर ” नाही असे मत

अमित वर्मा यांनी नोंदविले होते.भारताच्या शिक्षणासाठी केंद्र सरकारने चालू अंदाजपत्रकात सुमारे एक लाख बारा हजार कोटीची तरतूद आहे.त्या तरतूदीसारखीच तरतूद पुढे होत राहील तर या धोरणाच्या किती अपेक्षा पूर्ण होतील हा खरा प्रश्न आहे.हे प्रमाण सकल राष्ट्रीय उत्पन्नाच्या प्रमाणात फारसे नाही.

धोरणाने महत्वपूर्ण बदलाकडे बोट दाखविले आहे.सध्याच्या आराखड्यात बदल देशातील शिक्षणासाठी महत्वाचा टप्पा ठरणार आहे.यापूर्वी धोरणात पहिली ते दहावी आणि पुढील दोन वर्ष अशी रचना स्विकारली होती.आता सरकारने अनेक वर्ष शिक्षणाशी न जोडलेली अंगणवाडीचा शिक्षण धोरणात विचार केला आहे. आपल्या सध्याच्या स्तरीय रचनेतही बदल करण्यात आला आहे. नव्या धोरणानुसार 3+2+3+3+4 अशी रचना करण्यात आली आहे.यात पहिली तीन वर्ष पूर्व शिक्षण म्हणजे अंगणवाडीचे शिक्षण . त्यानंतर पहिली व दुसरीचे दोन वर्ष असे एकत्रित जोडण्यात आले आहे.या स्तराला पायाभूत स्तर असे म्हटले आहे. पुढे तिसरी ते पाचवी , सहावी ते आठवी आणि नंतर नववी ते बारावी असे टप्पे अधोरेखित करण्यात आले आहे.या टप्प्यात पायाभूत टप्पा पहिल्या पाच वर्षाचा आहे. तिसरीच्या आरंभिक टप्प्यावरती प्रत्येक मुलाला भाषिक व अंकिय साक्षरता प्राप्त करून देण्याचे उददीष्टे राखण्यात आले आहे. 2026 पर्यंत या देशातील तिसरीच्या टप्प्यापर्यंत ही साध्यता अपेक्षित आहे. धोरणातही देशात पाच कोटी मुले अशी आहेत , की जी शिक्षणाच्या प्रवाहात सहभागी आहेत मात्र तरी सुध्दा त्या मुलांना भाषिक व गणितीय साक्षरतेचा टप्पा पार करता आलेला नाही. जेव्हा पायाभूत साक्षरतेचा टप्पाच पार करता येत नाही, तेव्हा विद्यार्थी शिक्षणाच्या प्रवाहापासून तुटत असतो.त्याला या मुलभूतच क्षमता प्राप्त नसतील तर त्या इयत्तेच्या क्षमता आणि आकलनाची शक्यता अजिबात नाही.जेव्हा जे शिकलो तेच जर कळत नसेल तर पुढील शिक्षणात सहभागी होणे घडत नाही . क्षमतेत मागे पडलेली मुले शिक्षणाच्या प्रवाहात टिकणे शक्यच नसते. न्युनगंडाची भावना निर्माण होते आणि त्यातून गळती होत जाते. पायाभूत साक्षरतेच्या टप्प्यावरती विद्यार्थ्यांचे चित्र समाधानकारक नसल्याची बाबही समोर आली आहे. राष्ट्रीय संपादणूक सर्वेक्षण,राज्य संपादणूक सर्वेक्षण ही सरकारी सर्वेक्षणे आणि असर,प्रजा यासारखी सामाजिक संस्थाच्या सर्वेक्षण अहवालातून अनेक चिंताजनक आकडेवारी समोर येते आहे. त्यामुळे सरकारने या स्तरावरती बदल करतानाच पायाभूत व अंकिय साक्षरतेचा केलेला विचार खूपच महत्वाचा आहे. त्यात या स्तरावरील पहिले तीन वर्ष प्राथमिक शिक्षणाच्या वर्गांना जोडली आहे. पहिल्या तीन वर्षात शिक्षणाच्या दृष्टीने पूर्वतयारी होण्याची शक्यता आहे. या स्तरावरती शिक्षणाची प्रक्रिया सुरू झाली तर गुणवत्तेच्या आलेखात बदल होण्याची शक्यता अधिक असते हे जगभरातील प्रगत राष्ट्रांमध्ये झालेल्या प्रयोगातून समोर आले आहे.त्यामुळे अंगणवाडीची तीनवर्ष प्राथमिक शाळा स्तरावरील पहिल्या दोन वर्गांना जोडले गेल्यांने पायाभूत साक्षरता साध्यतेसाठी लाभ होण्याची शक्यता अधिक आहे. अर्थात सध्याच्या प्राथमिक शिक्षणाचा आरंभ पहिलीपासून सुरू होतो. त्या स्तरावरती देखील पहिले तीन महिने शाळापूर्व तयारी अभ्यासक्रम राबविण्यात येणार आहे . खरेतर ते धोरणात आले असले तरी प्रत्यक्षात त्यामागील भूमिकांच्या अनुषंगाने सूचित केलेल्या गोष्टी शाळा स्तरावरती झाल्या तरच त्याचा परिणाम अधिक सकारात्मक दिसून येईल. सध्याच्या कार्यक्रमातही पूर्वतयारी आहेच.पण किती ठिकाणी या स्वरूपाचे कार्यक्रम होतात हे पाहाण्याची गरज आहे. धोरणात पहिले तीन महिने शाळापूर्व तयारी हा अत्यंत महत्वाचा मुददयाचा समावेश केला आहे.त्यामुळे मुलांना शिकण्यासाठीची तयारी होत असते. त्याच प्रमाणे या कार्यक्रमातून शरीराची,स्नायूंची,मनाची तयारी होत असते. याही गोष्टीचा विचार महत्वाचा ठरणार आहे.शाळेत आल्यानंतर कौशल्य विकासाच्या दृष्टीने पूर्वतयारी कार्यक्रम राबविला गेला तर बदल कसे घडतात हे पायाभूत वाचन आणि प्रारंभिक भाषा कार्यक्रमात समोर आले आहे.

पायाभूत स्तरावर अधिक चांगले काम झाले तर पुढील शिक्षणांचा पाया भरणी होण्यास मदत होणार आहे.त्याकरीता सध्याच्या अंगणवाडी तांईना प्रशिक्षित करण्यात येणार आहे. भविष्यात त्या पदावरती भरती करतांना अधिक गुणवत्तेच्या ताईंना प्राधान्य देण्यात येणार आहे. या स्तरावरती गुणवत्तापूर्ण शिक्षणाचे सुतोवाच करण्यात आले आहे.स्वतंत्र्य अभ्यासक्रम आराखडा निर्धारित करण्यात येणार आहे. शाळा स्तरावरती विद्यार्थ्यामध्ये अपेक्षित बदल ,अध्ययन निष्पत्ती साध्यतेचा विचार महत्वपूर्ण आहे. विद्यार्थ्यांची फलनिष्पत्ती मोजली जाण्याच्या दृष्टीने वेगळे प्रयत्न केले जाणार आहे. मुळात ती सातत्याने मोजली गेली तर शिक्षकांना मदत होईल.त्याकरीता पर्यवेक्षकिय यंत्रना देखील महत्वाची भूमिका बजावू शकणार आहे. विद्यार्थी शाळेत आला तर तो शिकतोच असे नाही , तर त्याला शिकण्यासाठी लागणारे आवश्यक वातावरण निर्माण करणे महत्वाचे असते. जगातील अनेक तज्ज्ञांच्या मते शिक्षण ही शिकविण्याची गोष्ट नाही तर शिक्षकांना फक्त शिकण्यासाठीचे वातावरण निर्माण करण्याची जबाबदारी घेतली तरी मुलांचे शिक्षण सुरू होते.त्यामुळे धोरण शालेय वातावरणाचा विचार करते आहे आणि त्यासाठी भूमिका घेते हे महत्वाचे आहे.

त्याच बरोबर शिक्षकांसाठी अधिक गुणवत्तापूर्ण प्रशिक्षण संदर्भाने सुतोवाच करण्यात आले आहे. शिकण्यासाठी वातावरण अधिक महत्वाचे असते .त्यामुळे त्यावरती भर दिला गेला तर शैक्षणिक गुणवत्तेच्या दृष्टींने संपादन स्तर देखील उंचावण्याची अपेक्षा आहे. एका अर्थाने जग अंत्यत गंभीरपणे या वयातील शिक्षणासाठी पहात आहे.त्या वयोगटात प्रभावी शिक्षण झाले , तर त्या बालकांचे भविष्य जसे उज्वल असते त्या प्रमाणे या बुध्दीवान तरूणांच्या जोरावर देशाचे भविष्य घडत असते .त्यामुळे या वयोगटाचा समावेश धोरणात झाल्यामुळे येथील मुलांचे शिक्षण सुरू होईल.त्यासाठी राष्ट्रीय स्तरावरून शिक्षणांसाठी अभ्यासक्रमाची प्रक्रिया सुरू होईल.या वयात मुलांना औपचारिक शिक्षणाचा आरंभ होणार नसला तरी त्यासाठीची पूर्वतयारी होणार आहे. शारीरिक विकासासोबत तेथे बौध्दिक विकासाची प्रक्रिया घडेल.क्रीडन पध्दतीने शिक्षणाचा पाया घातला जाईल.त्यासाठी अभ्यासक्रम तयार होईल त्याचबरोबर तेथील ताईंचे प्रशिक्षण हा देखील महत्वाचा पाया असणार आहे. त्यासाठी सरकार सहा महिन्याच्या कालावधीचा अभ्यासक्रम पूर्ण करावा लागणार आहे. त्याच बरोबर यासाठी कायदा निर्माण करावा लागणार ,त्यासाठीची निश्चित फी ठरविणे, प्रवेश प्रक्रिया,प्रत्येक वर्गासाठीची मर्यादा, नियुक्तीचे निकष या गोष्टी अधोरेखित कराव्या लागतील. तेथील मूल्यमापन,अध्यापनाचा मुददा देखील महत्वाचा ठरणार आहे. केंद्र मान्यतेचे निकष देखील निश्चित करावे लागणार आहे. या वर्गांना पहिली आणि दुसरी जोडावी लागणार आहे. या स्तरावर विद्यार्थ्यांना काय शिकवायला हवे हे देखील धोरणात निश्चित केले आहे.2025 पर्यंत देशातील प्रत्येक मुलांला किमान भाषिक मुलभूत क्षमता व गणितीय संख्याज्ञान असेल असेही नमूद करण्यात आले आहे.सध्या असर सारख्या संस्थाचे येणारे अहवाल,त्याच पाठोपाठ राष्ट्रीय संपादणूक सर्वेक्षण आणि राज्य संपादणूक सर्वेक्षणावर नजर टाकली तर पाचवी पर्यत देखील मुलभूत कौशल्य विद्यार्थ्यांना नसल्याचे प्रमाण दखलपात्र आहे.त्यामुळे धोरणाने येत्या पाच वर्षात ही कौशल्य शंभर टक्के विद्यार्थ्यांना प्राप्त करून देण्याचे नमूद केले आहे.त्यामुळे ही कौशल्य म्हणजे भविष्यातील शैक्षणिक वाटचाल गतीमान करण्याचा प्रवास आहे.त्यादृष्टीने त्या पातळीवर भूमिका घेऊन काम करावे लागणार आहे.त्यासाठी कोणती भूमिका घेतली जाईल त्याकडे लक्ष असणार आहे.या ठिकाणी मोठी गुंतवणूक करावी लागणार आहे.तसेच सध्याच्या अंगणवाडी आणि बालवाडी यांच्या संख्या देखील वाढवावी लागणार आहे.त्याच बरोबर येथे शिक्षणासाठीची साधने निर्माण करावी लागणार आहे.त्यासाठीचा निधी गुंतवणूक करण्याबरोबर सध्या अंगणवाडी महिला बाल कल्याण विभागा अंतर्गत कार्यरत आहे. तेथे शैक्षणिक प्रक्रियेसाठी शिक्षण विभागा अंतर्गत येणार आहे , तेव्हा या दोन्ही विभागांना एकत्रित कारभार करावा लागेल,असे दोन विभागांतर्गत काम करणे कठीण असते.त्यामुळे या बाबत देखील भविष्यकालीन दृष्टीने भूमिका घ्यावी लागणार आहे. दरम्यान या एका बदला बरोबर माध्यमिक स्तरावरील विषयांची निवड, संशोधन संस्थाची निर्मिती ,शिक्षकांचे मूल्यमापन,भरती प्रक्रिया,एकात्मिक शिक्षणशास्त्र अभ्यासक्रमाची अमलबजावणी, शिक्षण आयोगाची स्थापना,कमी पटाच्या शाळा, नव्या अभ्यासक्रमाची रचना या सारख्या अनेक गोष्टींच्या संदर्भाने अपेक्षित केलेले बदल साध्य झाले तर शिक्षणांचा चेहरामोहरा बदलेल .मात्र त्या करीता धोरणात अपेक्षित केलेली आर्थिक गुंतवणूकीवरती धोरणाचे यश अपयश अवलंबून राहणार आहे.

या धोरणात व्यापकतेने बदलाची भूमिका प्रतिपादन करण्यात आली आहे. शंभर टक्के विद्यार्थ्यांना तिसरीपर्यंत पायाभूत क्षमता प्राप्त करण्यासाठीचे अभियान,त्यासाठी कालबध्द कार्यक्रम,अनेक नव्या संस्थांची नव्याने निर्मिती,शैक्षणिक गुणवत्ता,अभ्यासक्रमातील बदल,शिक्षकांचे सक्षमीकरण आणि मूल्यमापन,सेवापूर्व आणि सेवातंर्गत प्रशिक्षणाचा गांभिर्याने केलेला विचार आणि सूचविलेले बदल, यासह शिक्षण हक्क कायद्याचा विस्तार करण्याची योजना यासारख्या अनेक महत्वाच्या गोष्टी नमूद करण्यात आलेल्या आहेत.कोणतेही धोरण हे अंतिमता बालकांच्या गुणवत्तेवर लक्ष केंद्रीत करते कारण त्यातून उद्याच्या राष्ट्रासाठी नागरिक निर्माण करायचे असतात खरंतर धोरण कितीही चांगले असले तरी त्याचे सकारात्मक परिणाम दिसण्यासाठी त्याची अमलबजावणी अधिक महत्वाची ठरते.त्यामुळे धोरणातील गुणवत्तेचा विचार अमलात आणायाचा असेल तर प्रभावी अमलबजावणीसाठी शिक्षक हा अत्यंत महत्वाचा घटक आहे.धोरणात भारतीय शिक्षण व्यवस्थेच्या अनुषंगाने आढावा घेताना काही आव्हाने नमूद केलेली आहेत.ती आव्हाने पेलण्यासाठी शिक्षकाची सक्षमता अधिक महत्वाची आहे . ही बाब लक्षात घेता शिक्षकांची जबाबदारी अधिक वाढते .धोरणाचे यश हे शिक्षकांच्या सक्षमते वर अवलंबून असणार आहे हेही लक्षात घ्यावे लागेल.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणात शिक्षकांच्या सेवापूर्व आणि सेवातंर्गत प्रशिक्षणाच्या बाबतीत अधिक गांभिर्याने विचार करण्यात आला आहे.शिक्षक भरती करतानाची प्रक्रिया अधिक महत्वाच्या टप्प्याने पुढे जाणार आहे.शिक्षकांच्या प्रयोगशीलता आणि निरंतर

अभ्यासाच्या दृष्टीने प्रेरणा जागृत ठेवण्यासाठीचे प्रयत्न आणि संधी निर्माण करण्यात आल्याचे दिसते आहे.त्या दृष्टीने शिक्षक भरती करताना शिक्षक पात्रता परीक्षा,मुलाखत,शिक्षक म्हणून वर्गात लागणारी अध्यापन कौशल्य यासारख्या विविध मार्गांचा अवलंब करण्याचे केलेले सुतोवाच महत्वाचे ठरतात.व्यावसायिक पदवी अभ्यासक्रमास गुणवत्तेच्या आधारे प्रवेश देण्यात येणार आहेत. त्याचवेळी शिक्षण शास्त्र पदवीसाठी बहुविध विषयांचा एकात्मिक अभ्यासक्रमाच विचार करण्यात आलेला आहे. त्याकरीता चार वर्षांचा कालखंड निश्चित करण्यात आला आहे.त्यातून शिक्षणाविषयी अभिरूची असणारे विद्यार्थी या शाखेत प्रवेश घेतील.त्यामुळे अधिक चांगले शिक्षक निर्मितीच्या दृष्टीने विचार करण्यात आल्याचे धोरणातून प्रतिबिंबीत झाल्याचे दिसते आहे.त्याच बरोबर गुणवत्तेच्या आधारे शैक्षणिक शिष्यवृत्त्या सुरू करण्याचे सुतोवाच करण्यात आले आहे.राष्ट्रीय अध्यापन एजन्सी परीक्षा उत्तीर्ण होणे आवश्यकता आहे.गुणवत्तेवर आधारित नियुक्ती देण्याचे सुतोवाच करण्यात आले आहे. शिक्षकांसाठी राष्ट्रीय शैक्षणिक अभ्यासक्रम आराखडा तयार करण्यात येणार असल्याचे नमूद करण्यात आले आहे.त्यातून नवीदृष्टी देण्यास निश्चित मदत होईल.शिक्षक सेवेत आल्यानंतर त्यांना सातत्याने सेवातंर्गत प्रशिक्षणाची सक्ती करण्यात आली आहे.दरवर्षी किमान पन्नास तास ऑनलाईन प्रशिक्षणाचे सुतोवाच करण्यात आले आहे.विविध मार्गाने शिक्षकांचे सक्षमीकरण करण्यात येणार आहे.त्याचवेळी अधिक गुणवत्तापूर्ण काम करणा-या शिक्षकांना बढतीची संधी देण्यात येणार असल्याचे सुतोवाच करण्यात आले आहे.त्यामुळे शिक्षक सातत्याने नवविचार प्रवाहाशी जोडून ठेवणे शक्य होणार आहे. शिक्षकांची प्रयोगशीलता,कल्पकता,सर्जनशीलता यांचे आदानप्रदान करण्याच्या दृष्टीने व चांगल्या प्रक्रियेचा सार्वत्रिकीकरण करण्याच्या दृष्टीने व्यासपीठ उपलब्ध करून देण्यात येणार आहे.मुख्याध्यापकांसाठी देखील प्रशिक्षणाची सक्ती करण्यात येणार असून त्यात शालेय व्यवस्थापन आणि शिक्षणशास्त्र अशा घटकांचा समावेश असणार आहे.त्यामुळे मुख्याध्यापकांच्या कामात अधिक गुणवत्ता साधली जाईल.शाळा समूह योजनेची अमलबजावणी करण्याची उदघोषना करण्यात आली आहे.त्यातून मोठया शाळा आणि लहान शाळा यांचे नाते शैक्षणिक विकासाच्यादृष्टीने निर्माण करण्यात येणार आहे.त्यातून मोठया शाळेतील चांगल्या सुविधा,शिक्षक लहान शाळांना उपलब्ध करून देण्यात येणार आहे.त्यातून होणा-या आदानप्रदानातून काही गोष्टी निश्चित साध्य करणे शक्य होईल.शिक्षकांचा अधिकाधिक वेळ अशैक्षणिक कामात जात असल्याचे सांगण्यात येते.त्याचा विपरित परिणाम शालेय गुणवत्तेवर होत असल्याचे यापूर्वी निदर्शनास आले आहे . ही बाब लक्षात घेता शैक्षणिक गुणवत्ता साध्य करण्यात कोणत्याही प्रकारे अडचणी येऊ नयेत म्हणून अशैक्षणिक कामातून सुटका करण्यात येणार आहे.अशैक्षणिक कामात जाणा-या वेळेची बचत झाल्याने शिक्षकांना अध्ययन व अध्यापनासाठी पुरेसा वेळ मिळेल .त्याचा परिणाम गुणवत्ता उंचावण्यास मदत होईल. नेतृत्व गुण आणि व्यवस्थापन याक्षेत्रात विशेष नैपुण्य दाखविणा-या शिक्षकांना शासनाच्या विविध प्रशिक्षण संस्था,प्रशासकीय संस्थेत काम करण्याची संधी उपलब्ध करून देण्यात येईल.त्यामुळे शिक्षकांमध्ये अप्रत्यक्ष प्रेरणा निर्माण होण्यास मदत होईल.त्यातून अधिक चांगले काम घडण्यास मदत होईल.त्याच बरोबर गुणवत्तेचे आव्हान पेलण्याच्या दृष्टीने शिक्षकांना देखील प्रयत्न करावे लागतील.अध्ययन अध्यापनात सुधारणा करण्याचा प्रयत्न शिक्षकांना करावे लागतील.शिक्षकांचे मूल्यमापनासाठीचा विचार धोरणात करण्यात आला आहे.त्यामुळे शिक्षकांच्या मूल्यमापनात अधिक पारदर्शकता येण्याची शक्यता आहे.त्यासाठी माहिती तंत्रज्ञानाचा उपयोग करण्यात येणार आहे. धोरणात शिक्षकांच्या सक्षमता आणि त्यांच्या कामातील दर्जा उंचवण्यासाठी अनेक गोष्टी नमूद केलेल्या दिसून येतात.

धोरणात बोली भाषेचा देखील विचार करण्यात आला आहे. खरेतर शिक्षणात बोली भाषा हा अडथळा वाटतो. मुलं घरी मातृभाषा बोलत असते.तो ज्या परिसरात राहाते ती परीसर भाषाही तो ऐकत असते आणि शाळा व पुस्तकाच्या माध्यमातून प्रमाणभाषा शिकत असते.एकावेळी अशा प्रकारे शिकणे काहीसे कठीण असते.आपल्याला प्रमाणभाषा येत नाही म्हटल्यावर मुलांचा आत्मविश्वास हरवला जाण्याची शक्यता असते.त्यात बरोबर न्युनगंड निर्माण होऊन शिकण्याच्या कौशल्याचे विकसन प्रक्रिया थांबली जाते. त्यामुळे बोली भाषेच्या माध्यमातून प्रारंभिक स्तरावरती शिक्षण दिले तर मुलांचे शिकणे गतीने होत असते. शाळा स्तरावरती बोलीचा स्विकार करणे महत्वाचे आहे.त्यादृष्टीने धोरणातील भूमिका अत्यंत स्वागतार्हाय आहे.त्यामुळे ग्रामीण,आदिवासी,डोंगरी भागातील विद्यार्थ्यांचे शिकणे होण्यास मदत होणार आहे.

या स्तरावरती विद्यार्थ्यांचे शिक्षण होण्याच्या दृष्टीने कुपोषणावर मात करण्याचा विचारही महत्वाचा आहे.शिक्षण सुरू राहाण्यासाठी शारीरिक आणि मानसिक आरोग्य उत्तम राहाणे महत्वाचे आहे.भूक भागली तरच शिक्षण कसे होऊ शकते ? तामिळनाडूत सर्वात प्रथम शालेय पोषण आहार योजना सुरू झाली तेव्हा विद्यार्थ्यांची उपस्थिती वाढली होती.त्याच बरोबर

पटनोंदणी देखील उंचावली होती.त्यामुळे या स्तरावरती भूक भागविण्याचा विचार आणि कुपोषण कमी करण्याचे सुतोवाच महत्वाचे आहे. केवळ शिक्षण देऊन गुणवत्ता उंचावणार नाही तर त्या करीता पोटाच्या भूकेचा विचार शिक्षणात जोपर्यंत येणार नाही तोपर्यंत शिकणे आणि संपादन स्तर उंचावण्याची भाषा प्रत्यक्षात येण्याची शक्यता नाही. मात्र धोरणात याबाबतते सुतोवाच महत्वाचे आहे.भूक भागली की शिक्षण सुरू होते..उपाशी पोटी शिकणे कसे होणार ? हा खरा प्रश्न आहे .त्यामुळे कुपोषणावर मात आणि भूक शमविण्याचा विचार शिक्षणाबरोबर सुरू झाला याचे स्वागत करायला हवे. त्यामुळे शिक्षण,महिला बाल कल्याण विभाग व गरजे प्रमाणे इतर विभाग एकत्रित येऊन धोरण घेईल हेही महत्वाचे पाऊल आहे.अन्यथा प्रत्येक विभाग आपला निर्णय आपल्या पध्दतीने घेत जातो आणि परिणाम मात्र दिसत नाही.जेव्हा एकत्रित येतात आणि धोरण घेतात तेव्हा परिणामाची शक्यता अधिक आहे.

सध्याच्या शिक्षण प्रक्रियेत बदल करतांना विद्यार्थ्यांची घोंकपटटीतून सुटका करण्यासाठीची भूमिका आहे.आपली शिक्षण प्रणालीत सातत्याने बदलाची गरज व्यक्त होत आली आहे.पंरपरेने आलेले वर्तनावादी विचार धारेला नाकारत शिक्षण हक्क कायद्याच्या अनुषंगाने ज्ञानरचनावादी विचारधारा स्विकारली आहे.त्यानुसार काही प्रमाणात वर्गस्तरावरती बदल स्विकारले जात आहेत.काही बदल दिसता आहेत.मात्र धोरणात पाठांतराची प्रक्रिये ऐवजी आकलन आणि विचारपूर्वक शिकण्याच्या दृष्टीने प्रयत्न अपेक्षित आहे.त्यामुळे अभ्यासक्रमात देखील महत्वपूर्ण बदलाचे दृष्टीने पावले टाकली जाणार आहे. विद्यार्थ्यांना विचाराला प्रेरित करणा-या प्रश्नाना प्राध्यान्य देणे.शिकणे हे आदान प्रदानातून व्हायला हवे आहे.सध्या जगभरात आपल्याला शिकण्यासाठीची जी प्रभावी प्रक्रिया सांगण्यात आली आहे.त्यात गटपध्दतीने शिकणे अधिक परिणामकारक होते.त्याचे कारण त्यात आदानप्रदानाचा विचार आहे.प्र श्न पडतात त्यावर मात करण्यासाठी समवयस्क एकत्रित येऊन मात करतात.त्यामुळे धोरणातील विचारधारेने पुढे जायचे असेल तर वर्गातील प्रक्रियेवर भर द्यावा लागणार आहे.धोरणाचा प्रत्यक्ष परिणाम वर्गात होणार असला तरी त्यासाठी वर्गातील प्रक्रियेवर भर द्यावा लागणार आहे.ती प्रक्रिया गतीमान करण्यासाठी शिक्षकांना अधिक सक्षमतेच्या पाऊलवाटा तुटविण्यासाठी जाणीवपूर्वक प्रयत्न करावे लागणार आहे. त्यासाठी शिक्षकांसाठीच्या पदवी,पदविका अभ्यासक्रमाची पूर्नरचना देखील महत्वाची असणार आहे. ती करण्यावरती भर दिला जाणार आहे. खरेतर तेथे बदल झाले तर नव्याने शाळांचे चित्र बदलू शकते. जितका परिणाम सेवापूर्व प्रशिक्षणांचा होतो तेवढा परिणाम सेवांतर्गत प्रशिक्षणाचा साधला जात नाही.त्यामुळे त्याबाबतचा विचार देखील महत्वाचा ठरेल.

राज्यात गळतीचे प्रमाण मोठे आहे. सुमारे साडेसात लाख विद्यार्थ्यांची गळती झाली असल्याचे दिसते आहे.त्यामुळे यावर मात करण्यासाठी 2030 सालाची मर्यादा निश्चित केली आहे.ही मात करणे म्हणजे केवळ योजना देणे नाही तर त्याकरीता शाळांशाळांमधील अध्ययन,अध्यापनाच्या प्रक्रियेत बदल घडवून आणणे आहे.गळती होण्याच्या प्रमाणाचा विचार केला तर आर्थिक परीस्थितीपेक्षा शैक्षणिक वातावरण निरस असण्याने गळती अधिक होते.गरीबांना देखील शिकण्याची इच्छा आहे.पण त्या जाणून आणि समजून घेत शिक्षणाची प्रक्रिया झाली तर ती मुले टिकतील अन्यथा कायद्याच्या आस्तित्वानंतरही ही गळती थांबविण्यात आपल्याला यश आले नाही आणि पुढेही गळती होत राहील.त्यामुळे धोरणात जे काही अपेक्षित केले आहे त्या वाटा आपण चालत राहिलो तर गुणवत्तेचा आलेख उंचावणे फारस अवघड नाही...गरज नव्या वाटा नव्या दिशा..आणि नवे प्रयत्नाने चालत राहायला हवे इतकेच..

संदर्भ:

१.https://www.ugc.ac.in/pdfnews/5294663_Salient-Featuresofnep-Eng-merged.pdf
२. https://www.education.gov.in/sites/upload_files/mhrd/files/NEP_Final_English_0.pdf
३. https://pib.gov.in/PressReleaseIframePage.aspx?PRID=1847066
४. https://iimranchi.ac.in/p/nep-2020-impact-on-higher-education.html

सर्वसमावेशक शिक्षणाबाबतच्या नवीन शैक्षणिक धोरण २०२० मधील शिफारशी

डॉ. अमितकुमार शंकरराव गागरे
सहायक प्राध्यापक
स्वामी सहजानंद भारती कॉलेज ऑफ एज्युकेशन, श्रीरामपूर

सारांश

सामाजिक न्याय आणि समानता साध्य करण्यासाठीचे एकमेव सर्वोत्तम साधन म्हणजे शिक्षण होय. सर्वसमावेशक आणि यथायोग्य शिक्षण, हे स्वतःच एक अत्यावश्यक उद्दिष्ट तर आहेच, शिवाय अशा एका सर्वसमावेशक आणि न्याय्य समाजाची स्थापना करण्यासाठीदेखील ते आवश्यक आहे, ज्यात प्रत्येक नागरिकाला स्वप्ने पाहण्याची प्रगती करण्याची आणि राष्ट्राच्या प्रगतीत हातभार लावण्याची संधी मिळेल. भारतीय मुलांना लाभ होणे हे शिक्षण व्यवस्थेचे उद्दिष्ट असणे आवश्यक आहे, म्हणजे कोणत्याही मुलास जन्म किंवा परिस्थितीमुळे शिकण्याची आणि चमक दाखविण्याची संधी गमवावी लागणार नाही. हे धोरण या गोष्टीची पुन्हा एकदा पुष्टी करते की, शालेय शिक्षणामध्ये प्रवेश, सहभाग आणि अध्ययन निष्पत्तीमधील सामाजिक श्रेणीची दरी कमी करणे हे शिक्षण क्षेत्रातील सर्व विकास कार्यक्रमांचे एक प्रमुख लक्ष्य असणार आहे.

भारतीय शिक्षण व्यवस्था आणि लागोपाठच्या सरकारी धोरणांनी शालेय शिक्षणाच्या सर्व स्तरांमधील लिंग आधारित आणि सामाजिक श्रेणीतील अंतर दूर करण्याच्या दृष्टीने स्थिर प्रगती केली असली तरीही, शिक्षणाच्या बाबतीत ऐतिहासिकदृष्ट्या उपेक्षित असलेल्या सामाजिक-आर्थिकदृष्ट्या वंचित गटांमध्ये अजूनही मोठी असमानता कायम आहे, विशेषतः माध्यमिक स्तरावर. सामाजिक-आर्थिकदृष्ट्या वंचित गटांचे (SEDG), लैंगिक ओळखीनुसार (विशेषतः महिला आणि ट्रान्सजेंडर व्यक्ती सामाजिक-सांस्कृतिक ओळखीनुसार (उदा. अनुसूचित जाती, अनुसूचित जमाती, ओबीसी आणि अल्पसंख्याक, भौगोलिक ओळखीनुसार (उदा. खेडी, छोटी शहरे आणि महत्वाकांक्षी जिल्ह्यांतील विद्यार्थी), अपंगत्वानुसार (अध्ययन अक्षमतेसह) आणि सामाजिक-आर्थिक परिस्थितींनुसार (उदा. स्थलांतरित समुदाय, कमी उत्पन्न असणारी घरे, असुरक्षित परिस्थितीतील मुले, तस्करीला बळी पडलेली किंवा पडलेल्यांची मुले, शहरी भागातील भिकारी मुलांसह अनाथ मुले, आणि शहरी गरीब), असे ढोबळमानाने वर्गीकरण केले जाऊ शकते. एकंदरच शाळांमधील प्रवेशाचे प्रमाण इयत्ता । ते इयत्ता 12 पर्यंत सातत्याने घसरत असले तरी, शाळा प्रवेशात घट होण्याचे हे प्रमाण यापैकी अनेक SEDG मध्ये लक्षणीयरित्या अधिक ठळक आहे. तसेच, यातील प्रत्येक SEDG मध्ये विद्यार्थिनींच्या बाबतीत ही घट अजूनच जास्त आहे आणि उच्च शिक्षणामध्ये तर अत्यंत तीव्र आहे. या शोधनिबंधात उच्च शिक्षणातील समानता आणि सर्वसमावेशकता या मुद्द्यांवर चर्चा केली आहे.

प्रस्तावना

U-DISE 2016-17 च्या डेटानुसार प्राथमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांपैकी सुमारे 19.6% विद्यार्थी अनुसूचित जातीतील असतात, पण ही संख्या उच्च माध्यमिक स्तरावर 17.3% इतकी घसरते. शाळेतील ही गळती, अनुसूचित जमातींमध्ये (10.6% वरून 6.8%) आणि दिव्यांग मुलांमध्ये (1.1% वरून ते 0.25%) जास्त गंभीर आहे, तर यापैकी प्रत्येक गटात विद्यार्थिनीची गळती याहून जास्त आहे. उच्च शिक्षणातील नोंदणीमधील घट याहीपेक्षा जास्त आहे.

दर्जेदार शाळांची अनुपलब्धता, गरीबी, सामाजिक नियम आणि चालीरीती, आणि भाषा यांच्यासह अनेक घटक अनुसूचित जातीच्या विद्यार्थ्यांमधील नोंदणीचे आणि ते शाळेत टिकण्याचे प्रमाण यावर परिणाम करतात. अनुसूचित जातीच्या विद्यार्थ्यांना प्रवेश, सहभाग आणि अध्ययनातील निष्पत्ती यातील दरी दूर करणे हे महत्त्वाच्या उद्दिष्टांपैकी एक असणे सुरू राहील. तसेच इतर मागास वर्ग (OBC), जे ऐतिहासिकदृष्ट्या सामाजिक आणि आर्थिकदृष्ट्या मागास असल्याचे लक्षात आले आहे, त्यांच्याकडेसुद्धा खास लक्ष देणे आवश्यक आहे.

आदिवासी समुदाय आणि अनुसूचित जमातीतील मुलांचा अनेक ऐतिहासिक आणि भौगोलिक घटकांमुळे विविध पातळ्यांवर तोटा होतो. आदिवासी समुदायातील मुलांना सांस्कृतिकदृष्ट्या आणि शैक्षणिकदृष्ट्या अनेकवेळा त्यांचे शालेय शिक्षण असमर्पक आणि त्यांच्या जीवनाला परके वाटते. सध्या आदिवासी समुदायातील मुलांच्याप्रगतीसाठी अनेक कार्यक्रमांमार्फत हस्तक्षेप करण्यात येतो. आणि ते करणे पुढेही सुरूच राहील, तरीही अशा हस्तक्षेपांचा लाभ आदिवासी समुदायातील मुलांना मिळेल. हे सुनिश्चित करण्यासाठी खास यंत्रणा तयार करणे आवश्यक आहे.

शालेय आणि उच्च शिक्षणात अल्पसंख्यांक समुदायाचेसुद्धा तुलनेने अल्प प्रतिनिधित्व आहे. हे धोरण सर्व अल्पसंख्यांक समुदायांमधील आणि विशेषत: शैक्षणिकदृष्ट्या अल्प प्रतिनिधित्व असलेल्या समुदायांमधील मुलांच्या शिक्षणाला प्रोत्साहन देण्यासाठीच्या हस्तक्षेपाचे महत्त्व जाणते.

ख़ास गरजा असलेल्या (CWSN) किंवा दिव्यांग मुलांच्या सक्षमीकरणासाठी त्यांना इतर कोणत्याही मुलांप्रमाणे दर्जेदार शिक्षण मिळवण्यासाठी समान संधी पुरवणारी यंत्रणा तयार करण्याचे महत्त्वमुद्धा हे धोरण मान्य करते.

सर्वसमावेशक शिक्षणाबाबतच्या शिफारशी

१. विशिष्ट SEDG साठी कोणत्या उपाययोजना विशेषतः परिणामकारक आहेत, हे निश्चित करणारे संशोधनमुद्धा विचारात घेणे आवश्यक आहे. उदा. सायकली पुरवणे आणि मुलानी शाळेत यावे म्हणून सायकल चालवणाऱ्यांचे आणि चालत येणाऱ्यांचे गट तयार करणे या गोष्टी विशेषतः विद्यार्थिनींचा अगदी कमी अंतर असले तरीसुद्धा. सहभाग वाढवण्यासाठी परिणामकारक पद्धती असल्याचे दिसून आले आहे, कारण त्यातून मिळणारा सुरक्षेचा फायदा आणि पालकांना मिळणारा दिलासा. अपंगत्व असलेल्या विशिष्ट मुलांना शिक्षण उपलब्ध होण्यासाठी एकास एक शिक्षक आणि प्रशिक्षक, सहाध्यायींनी शिकवणे, ओपन स्कूलिंग, योग्य पायाभूत सुविधा आणि सुयोग्य तांत्रिक हस्तक्षेप या गोष्टी विशेष परिणामकारक ठरू शकतात. आर्थिकदृष्ट्या वंचित कुटुंबांमधील मुलांसाठी चांगल्या दर्जाचे ECCE पुरवणाऱ्या शाळा खूप उपयोगी पडू शकतात. दरम्यान, विद्यार्थी, पालक, शाळा आणि शिक्षक यांच्याबरोबर उपस्थिती आणि अध्ययनातील निष्पत्ती सुधारण्यासाठी काम करणारे समुपदेशक आणि/किंवा चांगल्या प्रकारे प्रशिक्षित सामाजिक कार्यकर्ते विशेषतः शहरी गरीब भागात परिणामकारक असल्याचे दिसून आले आहे.

२. असे दर्शवतो की विशिष्ट भौगोलिक भागांमध्ये SEDG लक्षणीयरित्या मोठ्या प्रमाणावर आहेत. ही भौगोलिक ठिकाणे महत्वाकांक्षित जिल्हे म्हणून ओळखण्यात आले आहेत. त्यांच्या शैक्षणिक प्रगतीला प्रोत्साहन देण्यासाठी खास हस्तक्षेपाची गरज आहे. त्यामुळे शैक्षणिकदृष्ट्या वंचित SEDG ची मोठी लोकसंख्या असलेल्या देशातील भागांना खास शैक्षणिक विभाग (स्पेशल एज्युकेशन झोन्स SEZ) जाहीर करण्याची शिफारस करण्यात आलेली आहे. त्यानुसार या भागाचे शैक्षणिक चित्र बदलण्यासाठी तिथे सर्व योजना आणि धोरणे अतिरिक्त एकत्रित प्रयत्नांच्या माध्यमातून राबवल्या जाणार आहे.

३. अल्प प्रतिनिधित्व असलेल्या सर्व गटातील महिलांची संख्या SEDG च्या निम्म्याइतकी आहे. याची नोंद घेतली पाहिजे. दुर्दैवाने, SEDG ना ज्या वगळले जाण्याचा आणि असमानतेचा सामना करावा लागतो, त्याचे प्रमाण या SEDG मधल्या महिलांसाठी अधिकच वाढलेले असते. शिवाय महिला समाजात आणि समाजातील चालीरीती प्रस्थापित करण्यात बजावत असलेल्या खास आणि महत्त्वाच्या भूमिकेची जाण या धोरणाला आहे. त्यामुळे केवळ सध्याच नव्हे तर भविष्यातील पिढ्यांसाठी, मुलींना गुणवत्तापूर्ण शिक्षण देणे हा या SEDG मधील शैक्षणिक गुणवत्ता पातळी वाढवण्याचा सर्वोत्तम मार्ग आहे. हे धोरण SEDGs मधील विद्यार्थ्यांच्या समावेशासाठी आखलेल्याधोरणामध्ये आणि योजनांमध्ये विशेषत: या SEDGs मधील मुलींना लक्ष्य करण्याची शिफारस केलेली आहे.

४. याशिवाय, सर्व मुलींना आणि ट्रान्सजेंडर विद्यार्थ्यांना न्याय्य गुणवत्तापूर्ण शिक्षण पुरवण्याची देशाची क्षमता तयार करण्यासाठी भारत सरकार लिंग समावेश निधी' तयार करेल. मुलींना आणि ट्रान्सजेंडर विद्यार्थ्यांना शिक्षण मिळण्यासाठी मदत करण्यासाठी केंद्र सरकारने महत्त्वाच्या म्हणून निश्चित केलेल्या प्राधान्यांची अंमलबजावणी करण्यासाठी (उदा. स्वच्छता आणि शौचालयाची सुविधा, सायकली, रोख रक्कम हस्तांतरण इ.); राज्यांना हा निधी उपलब्ध असेल. मुलींना आणि ट्रान्सजेंडर विद्यार्थ्यांना शिक्षणाला प्रवेश मिळण्यासाठी आणि शिक्षणात सहभागी होण्यासाठी स्थानिक संदर्भातील विशिष्ट अडथळे दूर करण्यासाठी समुदाय आधारित हस्तक्षेपांना पाठिंबा देण्यासाठी आणि त्यांचे प्रमाण वाढवण्यासाठीसुद्धा हा निधी राज्यांना सक्षम करेल. याच प्रकारच्या 'समावेश निधी योजना इतर SEDGs मधील प्रवेशाच्या समस्यांवर उपाययोजना म्हणून विकसित करण्यात येतील. थोडक्यात, कोणत्याही लिंगाच्या किंवा इतर सामाजिक-आर्थिकदृष्ट्या वंचित गटातील मुलांना शिक्षण (व्यावसायिक शिक्षणासह) उपलब्ध होण्यामध्ये शिल्लक असलेली असमानता दूर करण्याचे या धोरणाचे ध्येय आहे.

५. ज्या शाळांच्या ठिकाणी मुलांना फार दुरून यावे लागते त्यांच्यासाठी, आणि विशेषतः सामाजिक-आर्थिकदृष्ट्या वंचित पार्श्वभूमीमधून आलेल्या मुलांसाठी जवाहर नवोदय विद्यालयांच्या दर्जाच्या सर्व विद्यार्थ्यांच्या विशेषतः मुलींच्या सुरक्षिततेची योग्य व्यवस्था असलेल्या मोफत वसतिगृह सुविधा बांधल्या जातील. कस्तुरबा गांधी बालिका विद्यालये मजबूत केली जातील आणि चांगल्या दर्जाच्या शाळांमधील (इयत्ता 12 वी पर्यंत) सामाजिक-आर्थिकदृष्ट्या वंचित

पार्श्वभूमीमधून आलेल्या मुलींचा सहभाग वाढवण्यासाठी या विद्यालयांचा विस्तार केला जाईल. उच्च दर्जाच्या शैक्षणिक संधी वाढवण्यासाठी देशभर विशेषतः महत्त्वाकांक्षी जिल्ह्यांमध्ये, खास शैक्षणिक विभागांमध्ये, आणि - इतर वंचित भागांमध्ये अतिरिक्त जवाहर नवोदय विद्यालये आणि केंद्रिय विद्यालये बांधली जातील. प्रारंभिक बाल्यावस्था संगोपन आणि शिक्षणाचे किमान एक वर्ष पूर्ण करणारा शाळा पूर्व विभाग देशभरातील विशेषतः वंचित भागातील केंद्रिय विद्यालयांना आणि इतर प्राथमिक शाळांना जोडला जाईल.

६. ECCE आणि शालेय प्रणालीत दिव्यांग मुलांचा समावेश आणि समान सहभाग सुनिश्चित करण्यालासुद्धा सर्वोच्च प्राधान्य दिले जाईल. दिव्यांग विद्यार्थ्यांना पायाभूत स्तरापासून उच्च शिक्षणापर्यंत सामान्य शालेय प्रक्रियेत पूर्णपणे सहभागी होता येईल, यासाठी त्यांना सक्षम केले जाईल. अपंग व्यक्ती अधिकार (RPWD) कायदा 2016 मध्ये समावेशक शिक्षणाची व्याख्या 'शिक्षणाची अशी प्रणाली की जिथे अपंगत्व असलेले आणि नसलेले एकत्रितपणे शिकतात आणि अध्यापन आणि अध्ययनाची पद्धत वेगवेगळ्या प्रकारच्या अपंग विद्यार्थ्यांच्या शिक्षणाच्या गरजांचा विचार करून योग्यरीत्या बदललेली असते.' अशी करण्यात आलेली आहे. हे धोरण RPWD कायदा 2016 शी पूर्णपणे सुसंगत आहे आणि शाळेसंबंधी या कायद्याच्या सर्व शिफारसींना पूर्णपणे पाठिंबा देते. राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा तयार करताना NCERT DEPWD च्या राष्ट्रीय संस्थांसारख्या तज्ज्ञ संस्थांशी सल्लामसलत केली जाणार आहे

७. हे साध्य करण्यासाठी शाळा/ शालेय संकुलांमध्ये अपंग विद्यार्थ्यांचे एकात्मीकरण करण्यासाठी संसाधने पुरवली जातील, आवश्यकता असेल तिथे, विशेषत: गंभीर किंवा अनेक अपंगत्वे असलेल्या मुलांसाठी विविध-अपंगत्वांशी संबंधित प्रशिक्षण घेतलेल्या खास शिक्षकांची भरती केली जाईल. RPWD कायद्यानुसार अपंगत्व असलेल्या सर्व मुलांना कोणत्याही अभय्याविना शाळेत प्रवेश करता येईल, अशी व्यवस्था केली जाईल. अपंगत्व असलेल्या वेगवेगळ्या श्रेणीतील सर्व मुलांच्या गरजा वेगवेगळ्या असतात. अपंगत्व असलेल्या सर्व विद्यार्थ्यांना रहिवासी सुविधा आणि त्यांच्या गरजा पुरवण्यासाठी आणि वर्गात त्यांचा संपूर्ण सहभाग आणि समावेश सुनिश्चित करण्यासाठी आवश्यक यंत्रणा तयार करण्यासाठी शाळा आणि शालेय संकुले काम करतील आणि त्यासाठी त्यांना मदत केली. जाईल. अपंगत्व असलेली मुले वर्गामध्ये जास्त सहजतेने सामावली जाण्यासाठी आणि शिक्षक तसेच सहाध्यायांच्या बरोबर ती सहभागी होण्यासाठी त्यांना विशेषत: साहाय्यक डिव्हायसेस आणि तंत्रज्ञानावर आधारित योग्य टूल्स तसेच पुरेशी आणि भाषिकदृष्ट्या योग्य अध्यापन-अध्ययन सामग्री (उदा. मोठ्या अक्षरातील आणि ब्रेलमधील पाठ्यपुस्तके उपलब्ध करून दिली जातील. हे शाळेतील कला, क्रीडा आणि व्यावसायिक शिक्षणासह सर्व उपक्रमांना लागू होईल. भारतीय साइन लैंग्वेज शिकवण्यासाठी तसेच भारतीय साइन लैंग्वेज वापरून इतर मूलभूत विषय शिकवण्यासाठी NIOS चांगल्या दर्जाची मोड्युल्स विकसित करेल. अपंगत्व असलेल्या मुलांच्या सुरक्षिततेसाठी पुरेसे लक्ष दिले जाईल.

८. RPWD कायदा 2016 नुसार, मापदंड असलेले अपंगत्व असलेल्या मुलांना नियमित किंवा खास शाळेचा पर्याय उपलब्ध असेल, खास शिक्षणतज्ज्ञांच्या मदतीने संसाधन केंद्रे गंभीर किंवा अनेक प्रकारचे अपंगत्व असलेल्या विद्यार्थ्यांच्या पुनर्वसनासाठी आणि शैक्षणिक गरजांसाठी मदत करतील आणि आवश्यकता असेल त्यानुसार अशा विद्यार्थ्यांसाठी उच्च दर्जाचे होम स्कूलिंग साध्य करण्यासाठी आईवडीलांना/ पालकांना साह्य करतील. शाळेत जाऊ न शकणाऱ्या गंभीर आणि अनेक अपंगत्वे असलेल्या मुलांसाठी घरबसल्या शिक्षणाचा पर्याय उपलब्ध असणे सुरूच राहील. घरीच शिक्षण घेणाच्या मुलांना सामान्य शाळेत शिक्षण घेणाऱ्या इतर कोणत्याही मुलाप्रमाणेच बागवले गेले पाहिजे. समता आणि संधीची समानता है तत्त्व वापरून घरातील शिक्षणाची कार्यक्षमता आणि परिणामकारकता यांचे ऑडीट केले जाईल. या ऑडीटनुसार आणि RPWD कायदा 2016वर आधारित घरातील शिक्षणासाठी मार्गदर्शक तत्त्वे आणि मानके विकसित केली जातील. अपंगत्व असलेल्या मुलांच्या शिक्षणाची जबाबदारी सरकारची आहे. हे स्पष्ट असले तरीही पालकांच्या/काळजी घेणान्यांच्या अभिमुखतेसाठी तंत्रज्ञानावर आधारित उपाय वापरले जातील आणि पालकांना / काळजी घेणात्यांना त्यांच्या मुलांच्या शैक्षणिक गरजांना सक्रियपणे पाठिंबा देण्यासाठी सक्षम करण्याकरता शिकण्याच्या साहित्याचा मोठ्या प्रमाणावर प्रसार करण्याला प्राधान्य दिले जाणार आहे.

९. विशिष्ट अक्षमता (शैक्षणिक अक्षमतेसह) असलेल्या मुलांना कसे शिकवायचे याबद्दलची जागृती आणि ज्ञान सर्व शिक्षक-शिक्षण कार्यक्रमांचा अविभाज्य भाग असेल. त्या बरोबरच लैंगिक संवेदनशीलता आणि अल्प प्रतिनिधित्व असलेल्या गटांबद्दलची संवेदनशीलता वाढवली जाईल. त्यामुळे त्यांचे अल्प प्रतिनिधित्व असण्याची स्थिती सुधारता येईल.

१०. पर्यायी शाळांना त्यांच्या परंपरागत किंवा पर्यायी अध्यापनशास्त्र पद्धती जतन करण्यासाठी प्रोत्साहित केले जाईल. त्याचवेळी, NCFSE ने निश्चित केलेले विषय आणि शिक्षणाचे भाग त्यांच्या अभ्यासक्रमात समाविष्ट करून घेण्यासाठी त्यांना मदत केली जाईल. त्यामुळे या शाळांमधील मुलांचे उच्च शिक्षणातील प्रतिनिधित्व अल्प असण्याची स्थिती हळूहळू

कमी होईल आणि शेवटी नष्ट होईल. विशेषत: या शाळांची इच्छा असेल त्यानुसार, विज्ञान, गणित, समाज शास्त्रे, हिंदी, इंग्रजी, राज्यातील भाषा किंवा इतर सुसंगत विषय अभ्यासक्रमात समाविष्ट करण्यासाठी आर्थिक मदत पुरवली जाईल. त्यामुळे या शाळांमध्ये शिकणाऱ्या मुलांना इयत्ता 1-12 साठी निश्चित केलेली अध्ययन निष्पत्ती गाठता येईल. या व्यतिरिक्त, अशा शाळांमधील मुलांना, राज्य किंवा इतर बोर्डाच्या परीक्षांना आणि NTA च्या मूल्यांकनासाठी बसण्यासाठी आणि त्याद्वारे उच्च शिक्षणाच्या संस्थांमध्ये प्रवेश घेण्यासाठी प्रोत्साहित केले जाईल. विज्ञान, गणित, भाषा आणि समाजशास्त्रे शिकवणाऱ्या शिक्षकांच्या क्षमता शिक्षणाच्या नव्या पद्धतींची ओळख करून देण्यासह विकसित केल्या जातील. वाचनालये आणि प्रयोगशाळा मजबूत केल्या जातील आणि पुस्तके, जर्नल्स इ. सारखी वाचनासाठीची पुरेशी सामग्री आणि अध्यापन-अध्ययनाची इतर सामग्री उपलब्ध करून दिली जातील.

११. SEDG मध्ये, आणि धोरणातील वरील सर्व मुद्द्यांच्या अनुषंगाने अनुसूचित जाती आणि अनुसूचित जमातींच्या शैक्षणिक विकासातील तफावत कमी करण्यासाठी खास लक्ष दिले जाईल. शालेय शिक्षणातील सहभाग वाढवण्याचा भाग म्हणून समर्पित भागांमध्ये खास वसतिगृहे, सांधणारे (ब्रिज) अभ्यासक्रम आणि सर्व SEDG मधील प्रतिभावान आणि गुणवान विद्यार्थ्यांसाठी मोठ्या प्रमाणावर, विशेषत: माध्यमिक शिक्षणाच्या टप्प्यावर शुल्कमाफी आणि शिष्यवृत्ती रूपात आर्थिक मदत केली जाईल, म्हणजे या विद्यार्थ्यांचा उच्च शिक्षणातील प्रवेश सुनिश्चित होणार आहे.

१२. राज्य सरकारने संरक्षण मंत्रालयाच्या देखरेखीखाली माध्यमिक आणि उच्च माध्यमिक शाळांमध्ये NCCची शाखा सुरू करायला प्रोत्साहन दयावे. यामध्ये आदिवासी भागातील माध्यमिक आणि उच्च माध्यमिक शाळांचादेखील समावेश असावा. यामुळे विद्याव्यांची नैसर्गिक प्रतिभा आणि विशेष सुप्त गुणांचा उपयोग करता होईल, ज्यामुळे त्यांना संरक्षण दलात यशस्वी करिअर करायची प्रेरणा मिळेल.

१३. SEDGच्या विद्यार्थ्यांना उपलब्ध असलेल्या सर्व शिष्यवृत्त्या आणि इतर संधी यांच्याविषयी एकाच एजन्सीआणि वेबसाईटद्वारे नियमन आणि घोषणा केली जाईल, जेणेकरून सर्व विद्यार्थ्यांना याविषयी माहिती मिळेल आणिपात्रतेनुसार, अशा एक खिडकी व्यवस्थेमार्फत त्यांना सहजसोप्या पध्दतीने अर्ज करता येईल.

१४. सर्व SEDGसाठी संपूर्ण समावेश आणि समानता साध्य करण्यासाठी वरील सर्व धोरणे आणि उपाय अतिशय महत्त्वाचे आहेत पण पुरेसे नाहीत. यासाठी शाळा संस्कृतीत बदल होणेदेखील आवश्यक आहे. विद्यार्थ्यांच्या गरजा, समावेश आणि समानता या संकल्पना, आणि सर्व व्यक्तींचा आदर, मान आणि खाजगीपणा याविषयी शिक्षक, मुख्याध्यापक, प्रशासक, समुपदेशक, आणि विद्यार्थी यांसहित शालेय शिक्षण यंत्रणेतील सर्व सहभागींच्या मनात संवेदनशीलता जागृत करण्यातयेणार आहे. अशा प्रकारच्या शिक्षण संस्कृतीमुळे विद्यार्थ्यांना एक सशक्त व्यक्ती व्हायचा मार्ग उपलब्ध होईल, आणि त्या बदल्यात आपल्या सर्वात दुर्बल नागरिकांशी जबाबदारीने वागणाच्या समाजाची उभारणी करायला ते सक्षम बनतील. समावेश आणि समानता है शिक्षकांच्या शिक्षणातील (आणि शाळेतील सर्व प्रकारचे नेतृत्व, प्रशासन आणि इतर जागांकरता प्रशिक्षण) महत्त्वाचे पैलू ठरतील. उत्कृष्ट आदर्श व्यक्तींची उदाहरणे सर्व विद्यार्थ्यांच्या डोळ्यांसमोर असावीत याकरता SEDGमधून अधिक उच्च दर्जाचे शिक्षक आणि प्रमुख भरती करण्याचे प्रयत्न केले जाणार आहे.

समारोप

शिक्षक, प्रशिक्षित समाजसेवक आणि समुपदेशक, तसेच सर्वसमावेशक शालेय अभ्यासक्रमासाठी केलेले संबंधित बदल या सर्वांच्या माध्यमातून निर्माण झालेल्या या नवीन शिक्षण संस्कृतीद्वारे विद्यार्थ्यांमध्ये संवेदनशीलता निर्माण केली जाईल. शाळेच्या अभ्यासक्रमामध्ये सुरुवातीपासूनच मानवीय मूल्यांवरील साहित्याचा समावेश करण्यात येईल उदा. सर्व व्यक्तींचा आदर करणे, सहानुभूती, सहनशीलता, मानवी अधिकार, लैंगिक समानता, अहिंसा, जागतिक नागरिकत्व, सर्वसमावेशकता आणि समन्याय विविधतेप्रती संवेदनशीलता आणि आदर निर्माण करण्यासाठी, विविध संस्कृती, धर्म, भाषा, लिंगावर आधारित ओळख इत्यादींबद्दलच्या तपशीलवार ज्ञानाचा समावेशदेखील करण्यात येणार आहे. शालेय अभ्यासक्रमातील कोणतेही पूर्वग्रह आणि साचेबंद धारणा काढून टाकण्यात येतील, आणि सर्व समुदायांना सुसंबध्द आणि आपलेसे वाटेल असे साहित्य अधिक प्रमाणात समाविष्ट करण्यात येणार आहे.

संदर्भसूची

1. उदयोन्मुख भारतीय समाजातील शिक्षण — डॉ के. यु. घोरमोडे व सौ. कला घोरमोडे
2. उदयोन्मुख भारतीय समाजातील शिक्षण व शिक्षक — डॉ. हिरा आहेर.
3. शैक्षणिक तत्त्वज्ञान व शैक्षणिक समाजशास्त्र — म. बा. कुंडले
4. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२०,शिक्षण मंत्रालय, भारत सरकार (मराठी आवृत्ती).

नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020

डॉ.जाधव अंकुश नाथा
बळवंत कॉलेज, विटा.

प्रस्तावना:

नवीन शैक्षणिक मसुदा तयार करण्याचे काम इस्रोचे माजी संचालक डॉ. कस्तुरीरंजन यांच्या अध्यक्षतेखाली झाले. ३१ मे २०१९ रोजी त्याने आपला अहवाल सादर केला. या अहवालातील महत्त्वाच्या बाबींचा आपण करणार आहोत.

हा अहवाल केवळ इंग्रजी व हिंदी भाषेत उपलब्ध आहे. शासनाने मान्य केलेल्या अन्य कोणत्याही भाषेत उपलब्ध नाही, त्यामुळे अहवाल किती लोकापर्यंत पोहोचू शकतो हा प्रश्नच आहे. अहवालातील भाषा मोठ्या उदात्त शब्दाने भरलेली असल्याने सर्वसामान्यांना समजणे तर कठीणच आहे.

मसुद्याचे ध्येय धोरण व उद्दिष्टे :

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०१९ भारताला केंद्रस्थानी म्हणून अशा शिक्षण प्रणालीची कल्पना करते जी सर्वांना उच्च दर्जाचे शिक्षण प्रदान करून आपल्या राष्ट्राला सातत्याने न्याय व चैतन्यमय ज्ञानी समाजामध्ये परिवर्तन करण्यात थेट योगदान देते.

सरकारी मार्गदर्शनाखाली स्थापन झालेल्या कोणत्याही समितीवर सरकारी विचारांचा मोठ्या प्रमाणावर प्रभाव असतो. थोर शिक्षण तज्ञ डॉ.जे. पी. नायक यांनी शिक्षण हे राजकारण आहे, तो एक वर्ग संघर्ष आहे असे मत नोंदवले होते. त्यामुळे क्वचितच तटस्थ मते नोंदवली जातात. अगदी भारताला स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर १९४८मध्ये इतर देशाबरोबर भारताने संयुक्त राष्ट्र संघात देशातील प्रत्येक नागरिकांचा शिक्षणाचा अधिकार मान्य करून कलम २६ अंतर्गत ० ते १४ या वयोगटातल्या प्रत्येकाला मोफत सक्तीचे प्राथमिक शिक्षण देण्याची व पायाभूत शिक्षणाची हमी दिली आहे. सक्तीचे प्राथमिक शिक्षण देताना प्रत्येक व्यक्तीच्या व्यक्तिमत्व विकासाला प्राधान्य देण्याचा व मूलभूत शिक्षणाचा पाया मजबूत करण्यावर लक्ष केंद्रित केले जाईल अशी हमी दिली आहे. आज पर्यंत आपण या चौकटीत मर्यादित प्रमाणात का होईना प्रयत्न केला आहे. भारतीय संविधानाची चौकट २०१९ पूर्वीच्या शिक्षण धोरणापर्यंत मुक्त, स्वातंत्र्य, समता व समानता बंधुभाव इत्यादी मूल्यावर आधारित शैक्षणिक धोरणे आखली गेली. परंतु २०१९ च्या नवीन मसुद्यात धोरणात या सर्वांचा उल्लेख कोठेही दिसत नाही. आधीच्या आयोगाच्या कामांचा व धोरणांचा कोणताही आढावा मूल्यमापन न करता स्वतःच्या विचारांशी सुसंग धोरण असताना अतिशय कल्पकपणे शब्दरचना केली आहे. याचे एकच उदाहरण जरी बघितले तरी अंदाज येईल उदाहरणार्थ प्राथमिक भाषा म्हणताना म्हणजे नक्की कोणत्या भाषा याचा कोणताही स्पष्ट उल्लेख नाही जवळ जवळ सर्वच ठिकाणी संकल्पनाची कोणती स्पष्टीकरण आढळत नाही शिक्षण अहवाल मोघम पण उदात्त शब्दानी भरलेला आहे.

समितीने शिक्षण व्यवस्थेसमोरील पाच महत्त्वाची आव्हाने स्पष्ट करण्याचा प्रयत्न केला आहे.

१) संधी. २)समान न्याय. ३) गुणवत्ता/ दर्जा. ४) किफायतशीर ५) उत्तरदायित्व

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणात शालेय शिक्षणापासून ते उच्च शिक्षणापर्यंत सर्वच पातळ्यावर सुधारणा सुचवले आहेत. मुख्यता प्रारंभिक बाल्यावस्थेतील शिक्षणावर भर देणे सध्याच्या परीक्षा पद्धतीत बदल करणे, शिक्षण प्रशिक्षण अधिक बळकट करणे ,सक्षम बनविणे, शिक्षण नियमांची पुनर्रचना करणे. याशिवाय राष्ट्रीय शैक्षणिक आयोग स्थापन करणे शिक्षणात सार्वजनिक गुंतवणूक वाढविणे तंत्रज्ञानाच्या वापरावर भर देणे व व्यावसायिक आणि प्रौढ शिक्षणावर भर देणे यावर मसुद्यात भर दिला आहे असे दिसते.

शालेय शिक्षण धोरण

या धोरणात २००९ च्या शिक्षण हक्क कायद्यात महत्त्वपूर्ण बदल केला.आधीच्या कायद्यात ६ ते १४ या वयोगटातल्या मुलांनाच मोफत व सक्तीचे शिक्षण दिले जात होते. ती वयोमर्यादा वाढवून ३ ते १८ करण्यात आली.त्यामुळे विध्यार्थी संख्येत वाढ झालेली दिसेल. हा एक महत्त्वपूर्ण बदल आहे.हा मुद्दा महत्वाचा आहे. याशिवाय शिक्षण हक्क कायद्यात ८ वी पर्यंत मुलांना नापास करायचे नाही या तरतुदीत बदल करून मुल त्यांच्या वयानुसार योग्य शिक्षण घेते आहे याची खात्री करून घेणे याचा या मसुद्यात

उल्लेख करताना मुलांच्या प्रगतीचे मूल्यमापन करण्यासाठी ३री, ५वी, ८वी, १०वी, १२वी, अशी परीक्षा घेण्याचे नमूद केले आहे. हा सुद्धा महत्वाचा बदल असून यातून ९ वी नात्र होणारी शैक्षणिक गळती कमी व्हायला मदत होऊ शकते. अन्य इयत्ताचेही योग्य मूल्यमापन होणे गरजेचे आहे. पण या मसुद्यात शिक्षण हक्क कायद्यातील खाजगी शाळांमध्ये अनुसूचित जाती जमातीच्या मुलांच्या तसेच आर्थिक दुर्बल घटकातील विध्यार्थ्यांच्या प्रवेशातील २५% आरक्षणाच्या धोरणाबाबत काहीही भूमिका मांडलेली नाही.

अभ्यासक्रम चौकट बदल करताना कोठारी आयोगाने जो १०+२+३ आकृतिबंध निश्चीत केला होता तो बदलून ५+३+३+४ हा नवा आकृतिबंध सुचवला आहे. यानुसार पहिला टप्पा म्हणजे –

१) अंगणवाडी पूर्व प्राथमिकला जोडून वय वर्षे ३ ते ७ हा पहिला टप्पा सुचवला आहे. (अंगणवाडी ते दुसरी)

२) तिसरी ते पाचवी – वय वर्ष ८ ते १०

३) सहावी ते आठवी – वय वर्ष ११ ते १३

४) नववी ते बारावी – वय वर्ष १५ ते १८

या प्रकारचे बदल करताना बौद्धिक विकास व अध्ययन तत्व यावर भर देऊन ११वी, १२वीत कला, विज्ञान व वाणिज्य असा शाखानिहाय फरक रद्द करून एकूण ८ सेमिस्टरचा हा कोर्स ठेवला आहे. ज्यात भाषा, गणित व विज्ञान हे विषय बंधनकारक करून इतर कोणतेही विषय आपल्या आवडीनुसार निवडता येतील.८ सेमिस्टरमध्ये एकूण २४ विषय शिकण्याची सक्ती आहे. शिक्षण हे व्यक्ती विकासाचे साधन आहे असे एका बाजूने या मसुद्यात मांडताना दुसर्या बाजूने विषयांची सक्ती करणे हा विरोधाभास आहे. कारण व्यक्तीला तिच्या मनाप्रमाणे शिकण्याची संधी मिळाली तरच ती टिकून राहते. ९वी ते १२वी चार वर्षांचा इंटिग्रेटेड अभ्यासक्रम सुरु करण्याचा बदल सुचविला आहे. या बदलामागची भूमिका मात्र स्पष्ट नाही.

सातत्याने ज्ञानावर व कौशल्यावर आधारित शिक्षणाचा पुरस्कार करताना डॉ. कस्तुरीरंगन यांनी प्रस्तावनेत जेक्कीस डेलोर्स यांनी युनिस्कोला जो एक अहवाल सादर केला होता त्याचा हवाला दिला आहे. युनिस्कोने जेक्कीस डेलोरस यांच्या अध्यक्षतेखाली “२१ व्या शतकातील शिक्षण” या विषयावर अभ्यास करण्यासाठी एक समिती नेमली होती. या आंतरराष्ट्रीय पातळीवरील समितीने “शिक्षण म्हणजे काय” याचे स्पष्टीकरण देताना “ शिक्षण एक खजिना आहे” असे म्हटले आहे. त्यांच्या मते शिक्षणाचे चार मुख्य खांब आहेत.

१) ज्ञान मिळवण्यासाठी शिक्षण : शिक्षण वेळोवेळी ज्ञान देण्याचा प्रयत्न करते व त्याचा व्यक्तीला शेवटपर्यंत उपयोग होतो. शिक्षण ही व्यक्तीला आयुष्यभर जगण्यासाठी शिदोरी देत असते.

२) काही तरी करण्यासाठी शिकणे : शिक्षणाने केवळ व्यावसायिक कौशल्य आत्मसात केले जात नाही तर शिक्षणा द्वारा वेगवेगळ्या परिस्थितीवर मात करण्यास शिकवले जाते. शिक्षण गटात रहायला, कामाच्या ठिकाणी वेगवेगळी आव्हाने स्वीकारायला व आव्हानांना सामोरे जायलाही शिकवते.

३) एकत्र राहण्यासाठी शिक्षण : शिक्षण वैविध्यपूर्णतेचा आदर करायला शिकवून, परस्पर सहकार्य, आदरभाव निर्माण करण्यावर भर देते.

४) शिक्षणाद्वारा क्षमता विकास करणे: शिक्षणाने क्षमता विकास करणे,व्यक्तीचा व्यक्तिमत्व विकास अशाप्रकारे विकसित करणे कि ज्यात स्वायत्तता, न्याय, वैक्तिक जबाबदारी निर्माण करण्याचा, संपर्क कौशल्य, सौंदर्यशास्त्राची जान निर्माण करण्याचा प्रयत्न केला जातो.

वरील चार पैलूचा शिक्षणाच्या प्रक्रियेत गांभीर्याने विचार होणे आवश्यक आहे.परंतु १९८० च्या सुमारास जागतिकीकरणाच्या उंबरठ्यावर उभे असताना आपण शिक्षणाने खाजगीकरण करण्याला व त्यातील नैतिक, समाजिक भूमिकेला बाजूला सारून इतर क्षेत्राप्रमाणे त्याचाही समावेश सेवा क्षेत्रात करून शिक्षणाच्या बाजारीकरणला सुरुवात केली.

या मसुद्यातही त्यामुळे पालकांना भागधारक मानले आहे. खाजगी, परोपकारी भावनेतून जे उद्याजोक शाळा चालवू इच्छितो त्यांना प्रोत्साहन देऊन त्यांच्यावर विनिमय अधिभार कमी करण्यासाठी तरतूद या मसुद्यात आहे. शिक्षण हा हक्क आहे या संविधानातील भूमिकालाच छेद देण्याचा हा प्रकार आहे. शिक्षणात उदारपणा, परोपकाराची भूमिका आली कि मदत करणाऱ्याच्या इच्छेवर अनेक गोष्टी चालतात. गुतंवणूक करणाऱ्याला जोपर्यंत फायदा दिसतो तोपर्यंत ती व्यवस्था चालते. त्याला जर फायदा दिसला नाही तर माघारही घेतली जाऊ शकते. हि भूमिका धोकादायक आहे.

सामाजिक न्यायाचा व सर्वसमावेशक शिक्षणाच्या भूमिकेचा समावेश केला गेला असला तरी शासकीय शाळांचा असणारा दर्जा,विध्यार्थी संख्येची समस्या, साधनांची असणारी कमतरता यामुळे शाळांना विविध शालेय संकुलामध्ये गटबद्ध(क्लस्टर) करण्याची भूमिका मांडली आहे. यातून सरकारी शाळा व खाजगी शाळा यातील तफावत जशी आढळते तसे शाळा समायोजनाच्या नावाखाली शाळा बंद करण्याच्या धोरणाची अधिकृत भूमिका घेतली जाऊ शकते. शाळा बंद झाल्याने शिक्षणावरचा खर्च कमी करायचा हे धोरण आहे. शिक्षण संकुलात शाळा घरापासून दूर असतील तर गळतीचे प्रमाण वाढून बालमजुरांची संख्या वाढू शकते. अशा मुलांना ई- लर्निंगचा उपाय सुचविला आहे. पण यासाठी लॅपटॉप, इंटरनेट सुविधा अखंड वीज कोण देणार हा प्रश्न आहे. कारण आजही भारतातील अनेक गावात रस्ते, वीज,इ. सुविधा पोहचल्या नाहीत. तिथे या सूचना अव्यवहार्य आहेत. यातून अहवाल तयार करणाऱ्यांना समाजाच्या वास्तवाचे भान नाही हे स्पष्ट जाणवते. आज सरकारी शाळांचा असणारा दर्जा बघता पालकांचा ओढा हा खाजगी शाळांकडे असल्याने मुख्य प्रश्न विध्यार्थी संख्येचा नसून सरकारी शाळांचा दर्जा कसा सुधारेल, या शाळांचे समक्षीकरण कसे होईल हा आहे. या शाळांकडे जास्त लक्ष देण्याची गरज आहे. पण याला महत्व देण्याबाबत कोणतीही भूमिका नाही. आपल्याकडे मुल तेथे शाळा ही संकल्पना राबवण्याऐवजी १०-१२ शाळांचे संकुल करण्याचे धोरण आहे. शिक्षण हे पसायदान आहे असे म्हणताना श्रीमंतासाठी अत्याधुनिक साधनांनी युक्त शाळा व आर्थिकदृष्ट्या मागासलेल्यांसाठी वेगळ्या शाळा यातून सर्वांसाठी समान शिक्षण या संविधानांनी स्वीकारलेल्या धोरणाचा विसर पडलेला दिसतो. सामाजिक न्यायाऐवजी अंतभुर्तता यावर भर दिला गेला आहे. यात जर शाळांची चर्चा नफा तोट्याच्या संदर्भात होत असेल तर ते अतिशय गंभीर आहे. किंबहुना शिक्षण हक्क कायद्याविरोधी आहे. पाश्चात्य देशात आजही शिक्षण ही शासनाची जबाबदारी आहे. शिक्षणाच्या खाजगीकरणाला या देशांमध्ये कोणतेही स्थान नाही. मग व्यक्ती कोणत्याही स्तरातील असो, सर्वजण एकाच शिक्षण व्यवस्थेत समान अभ्यासक्रम शिकतात. तसेच या देशांमध्ये विध्यार्थी संख्येपेक्षा गुणवत्तेला महत्व दिले जाते.

उच्च शिक्षण धोरण

उच्च शिक्षणाबाबत उदारमतवादी शिक्षण हा पाया मानताना आयआयटीच्या धर्तीवर बहुशाखीय शैक्षणिक व संशोधन विद्यापीठांची उभारणी करण्याचे उदिष्ट या मसुद्यात आहे.जगातील निवडक २०० परदेशी विद्यापीठांना मान्यता देण्याचे नमूद केले आहे.

सर्व उच्च शिक्षण संस्था स्वायत्त स्वयंशासन संस्था असतील व महाविद्यालयांना मान्यता प्रदान करण्याची पद्धत बंद करण्यात येणार असल्याचे स्पष्ट केले आहे. ही स्वायत्तता आर्थिक,शैक्षणिक व प्रशासकीय अशी सर्व प्रकारची असेल. संस्था चालकांना सर्व अधिकार देण्यात येऊन उच्च शिक्षण संस्था खऱ्या अर्थी स्वायत्त, स्वतंत्र व स्वयंशासित करण्याचे नमूद केले आहे. यातून शिक्षणाच्या बाजारीकरणाला चालना मिळेल असे तज्ञांचे मत आहे. सरकारला अयोग्य वाटणाऱ्या शिक्षण संस्था बंद करण्यात येतील. उच्चशिक्षण संस्थामध्ये उद्योग जगताला सामावून घेऊन त्यांच्या मदतीने विध्यार्थ्यांसाठी प्रशिक्षण केंद्रे उभी करण्यात येतील. उच्च शिक्षणाचे खाजगीकरण करताना संस्था चालकांवर कोणतेही निर्बंध घातले जाणार नाहीत. त्यामुळे किती व कोणते विध्यार्थी घ्यायचे, शैक्षणिक शुल्क किती असावे यावर नियंत्रण असणार नाही. असे स्पष्ट करून उच्च शिक्षण खाजगी संस्थाना सहज बहाल करून टाकण्याचा मोठा डाव आहे. यात पुन्हा विशिष्ट वर्गाचीच मक्तेदारी राहणार. कारण आरक्षण, फी सवलत याबाबतच्या धोरणाचा स्पष्ट उल्लेख टाळला आहे. या ठिकाणीही खाजगी गुंतवणूकदारांनी या सवलती दिल्या तर त्या मिळतील. त्यामुळे महागडे शिक्षण ज्यांना परवडणार नाही ते बाहेरच जातील. यातून विषमतेवर आधारित समाज उभा राहण्याची अधिक शक्यता आहे.

एकूणच या शिक्षण मसुद्यात आरक्षण, सामाजिक न्याय, धर्मनिरपेक्षता व समाजवाद यांचा तर उल्लेख नाहीच पण संविधानाचा,त्यातील मुलभूत तत्वाचा अंतर्भाव नाही. स्वायत्तमुळे समान न्यायाचे तत्व नाकारले जाणार आहे. प्रदीर्घ इतिहासाची परंपरा सांगणाऱ्या प्रज्ञा, शील, करुणा, प्रेम या मुल्यांचा विसर पडलेले दिसतो.या उलट खाजगीकरण, बाजारीकरण, यावर अधिक भर आहे.

शिक्षकांचा प्रोबेशन काळ हा दोन वर्षावरून पाच वर्षे करण्यात येईल. त्यानंतर मूल्यमापनाची स्वतंत्र प्रणाली निर्माण करून जर संस्था चालक, विध्यार्थी समाधानी असतील तरच कायम करण्याचा विचार केला जाईल. समाधानी नसतील तर हा कालावधी आणखीन पाच वर्षांनी वाढवला जाईल. यात कायम स्वरूपी नोकरी ही व्यवस्था बहुधा राहणारच नाही. तासिका तत्वावरील

शिक्षक,कंत्राटी नियुक्ती याला छेद देण्याचा प्रयत्न असला तरी हि नवी व्यवस्था आणून शिक्षकांच्या नियुक्तीमधील अनियमितता व अनिश्चितता जात नाही.

शिक्षण व अर्थकारण

कोठारी आयोगापासून शिक्षणावर ६% खर्चाची मागणी होते आहे, परंतु सरकार जेमतेम ३% च खर्च करते आहे. २०१७-१८ मध्ये तर २.७% खर्च झाला. भूतान, ब्राझील,केनिया, मलेशिया, द. आफ्रिका या सारखी भारतापेक्षा आर्थिकदृष्ट्या मागासलेली राष्ट्रे सुद्धा राष्ट्रीय उत्पन्नाच्या ५% शिक्षणावर खर्च करतात.दिल्ली सरकार १३% खर्च करते. या नव्या मसुद्यात तर राष्ट्रीय उत्पन्नाचा विचारही न करता सार्वजनिक खर्चाच्या १०% खर्च केला जाईल व २०३० पर्यत तो२०% करण्याचा प्रयत्न केला जाईल व २०३० पर्यंत तो२०% करण्याचा प्रयत्न केला जाईल असे मांडले आहे.

मुक्त अर्थव्यवस्था सरकारच्या सार्वजनिक सहभाग कमी होतो. त्यामुळे सार्वजनिक खर्च कमी होतो. त्यामुळे सार्वजनिक खर्च कमी होत गेल्याने व आज खाजगी सार्वजनिक हस्तांतरणातूनच सर्व योजना राबवल्या जात असल्याने सरकारची १०% गुतंवणूक सुद्धा अशक्य आहे.सरकार दरवर्षाला ०.१%इतकीच रक्कम शिक्षणावर खर्च केली जाऊ शकते. २०१४-१५ मध्ये भारताचे बजेट राष्ट्रीय उत्पन्नाच्या १४.४०% होते ते २०१९-२०२० मध्ये १२.७०% खाली आले. त्यामुळे शिक्षणाच्या खाजगीकरणावरच भर दिला जातो आहे. त्यामुळे २०० परदेशी विद्यापीठाना मान्यता देताना त्यांचे लाभधारक अर्थातच सर्वसामान्य असणार नाहीच. यातून संविधान जरी शिक्षण हा मुलभूत हक्क आहे असे म्हणत असले तरी हा मसुदा शिक्षण हे दोन आहे असेच म्हणते. यामध्ये आणखीन महत्वाचा भाग म्हणजे खाजगी आणि सार्वजनिक उद्योजकांनी आपल्या वार्षिक नफ्यातील ०.१% इतकी रक्कम सामाजिक जबाबदारी निधी म्हणून शिक्षणावर खर्च करावा अशी सूचना आहे.

शासकीय हस्तक्षेप

मा. पंतप्रधानाच्या अध्यक्षतेखाली राष्ट्रीय आयोगाची करणे, केंद्रीय शिक्षण मंत्री या आयोगाचे उपाध्यक्ष असतील. आयोगातील सदस्याची नियुक्ती पंतप्रधान, सर्वोच्च न्यायालयाचे न्यायाधीश, लोकसभेचे सभापती व संसदेतील विरोधी पक्ष नेते यांची चार सदस्यीय दामिती करेल. आजची एकूण परिस्थिती बघता विरोधी नेता वगळता अन्य सर्व सदस्य हे पंतप्रधानांच्या मर्जीतले असल्याने पंतप्रधानांचेच नियंत्रण या आयोगावर राहणार आहे. त्यामुळे संविधानकडे दुर्लक्ष झाल्यास नवल वाटायला नको.
मनुष्यबळ विकास मंत्रालयाला शिक्षण मंत्रालय संबोधले जाणार. राष्ट्रीय शिक्षण आयोगाला केंद्रीय शिक्षण मंत्र्यांच्या अध्यक्षतेखाली कार्यकारी मंडळ असेल व त्यात आयोगाने नामनिर्देशित केलेले १०-१५ सदस्य असतील. प्रत्येक राज्य पातळीवर असाच राज्य शिक्षण आयोग व राज्यकार्यकारी मंडळ असेल परिस्थितीनुसार अंदाज घेण्यासाठी सरकार काही घोषणा करून आपले मत रेटण्याचा प्रयत्न लारीत आहे. उदा. गृहमंत्री अमित शहा यानिऊ केलेली " एक देश एक भाषा" हि घोषणा व त्याला मिळणारा प्रतिसाद बघून हळूहळू स्वरूप बदलण्याचा डाव आहे. दक्षिणेकडील राज्यांनी हिंदीला विरोध केला.भाषा समृद्ध करण्याच्या नावाखाली गुजरातमध्ये अवांतर वाचनाच्या नावाखाली गीतेसारखी धार्मिक पुस्तके दिली गेली.पंतप्रधान मोदींच्या वाढदिवशी काश्मिरमधील ३७० कलम रद्द करणे कसे बरोबर होते ते सर्व विध्यार्थ्यांना सांगा असे पत्रक शिक्षण विभागाने काढून त्याचा अहवाल सादर करायला लावला. विध्यार्थ्यावर लक्ष ठेवण्यासाठी सामाजिक कार्यकर्ता, स्वयंसेवक नेमने यातही आपले विचार शाळा पोहचवतात कि नाही हे बघणारी यंत्रणा या सरकारने मसुद्यात केली आहे. त्यामुळे अतिशय चलाखीने हा मसुदा तयार करण्याचे काम समितीने केले आहे. अशाप्रकारे शिक्षणाचे एकहाती केंद्रीकरण, खाजगीकरण व सामायिकीकरण होण्याची, एका विशिष्ट विचार सरणीवर आधारित शिक्षणाचे संकोचीकरण होण्याची परिस्थिती नाकारता येत नाही.

भारतीय संविधानातील सामाजिक न्यायाची, सर्व समावेशकता जपणूक करण्याचे व भारतीय समाजातील बहुविधतेला टिकवून ठेवण्याचे नवे आव्हान या नव्या शैक्षणिक मसुद्याने उभे केले आहे.

संदर्भ:

१.https://www.ugc.ac.in/pdfnews/5294663_Salient-Featuresofnep-Eng-merged.pdf
२. https://www.education.gov.in/sites/upload_files/mhrd/files/NEP_Final_English_0.pdf
३. https://pib.gov.in/PressReleaseIframePage.aspx?PRID=1847066
४. https://iimranchi.ac.in/p/nep-2020-impact-on-higher-education.html

Special Issue Theme :- Implimentation of National Education Policy: 2020
(Special Issue No.119) ISSN 2349-638x Impact Factor 7.367
फेब्रुवारी २०२३

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मधील शालेय शिक्षणासाठीच्या तरतुदी

- प्रा.डॉ.अनिल किसन करवर
सहयोगी प्राध्यापक,स्वामी सहजानंद भारती कॉलेज ऑफ एज्युकेशन,श्रीरामपूर जि.अहमदनगर

सारांश- *राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाच्या समितीने 5+3+3+4 हा आकृतिबंध दिला असून अभ्यासक्रम आराखडा, एनसीईआरटी, बालकांसाठी राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आणि शैक्षणिक आराखडा विकसित करणार आहे.अंगणवाडी आणि पूर्व शालेय शिक्षणाचा विचार केलेला दिसतो. सर्व प्राथमिक शाळेत सार्वत्रिक पायाभूत साक्षरता आणि संख्या शिक्षण देणे, शालेय अभ्यासक्रम आणि शिकवण्याच्या पद्धतीतील सुधारणा, न्याय्य आणि सर्वसमावेशक शिक्षण,मूल्यांकन सुधारणा, बहुभाषिकता आणि भाषेची ताकद, शालेय शिक्षणासाठी मानक-निश्चिती आणि मान्यता, सुनियोजित व समर्पक शालेय प्रशासन, उत्तम/निर्दोष शिक्षक भरती,करिअरचे विभिन्न मार्ग अशा अनेक शालेय शिक्षणासाठीच्या तरतुदी राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२०मध्ये पहावयास मिळतात.*

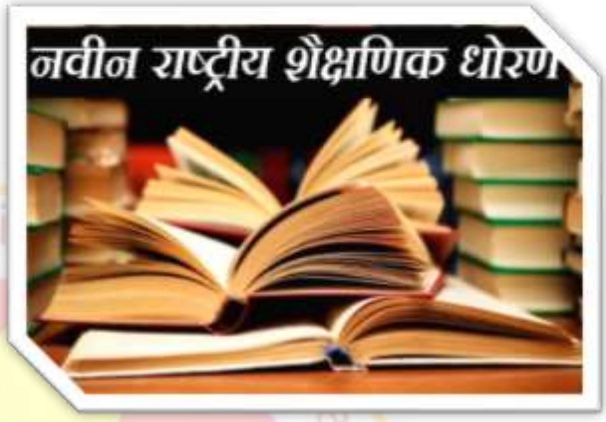

सूचक शब्द - राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण, शालेय शिक्षण

प्रस्तावना-

शालेय शिक्षणाच्या सर्व स्तरावर सार्वत्रिक प्रवेश संधी सुनिश्चित करत राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 मध्ये शालेय पूर्व ते माध्यमिक अशा सर्व स्तरावर शालेय शिक्षणाला सार्वत्रिक संधी सुनिश्चित करण्यावर भर देण्यात आला आहे.पायाभूत सुविधांची मदत, शाळाबाह्य मुलांना मुख्य प्रवाहात आणण्यासाठी कल्पक शिक्षण केंद्रे, विद्यार्थी आणि त्यांच्या अध्ययन स्तराचे मूल्यमापन,औपचारिक आणि अनौपचारिक शिक्षण पद्धतीं आणि शिक्षणाचे अनेक मार्ग सुलभ करणे, शाळांसमवेत समुपदेशक तथा उत्तम प्रशिक्षित सामाजिक कार्यकर्त्यांची सांगड, एन.आय.ओ.एस. आणि राज्यातल्या मुक्तशाळा याद्वारे इयत्ता ३,५,व ८ व्या इयत्तेसाठी खुले शिक्षण, व्यावसायिक अभ्यासक्रम,प्रौढ साक्षरता आणि जीवन समृद्ध करणारे कार्यक्रम या मार्गाने हे उद्दिष्ट साध्य करण्यात येणार आहे. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 अंतर्गत सुमारे 2 कोटी शाळाबाह्य मुले मुख्य प्रवाहात आणली जाणार आहेत. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मधील शालेय शिक्षणासाठीच्या तरतुदी-

१. नवा अभ्यासक्रम आणि शैक्षणिक आराखडा- बालवयाच्या सुरवातीलाच काळजी आणि शिक्षण यावर भर देत 10+2 या शालेय अभ्यासक्रम आकृतीबंधाची जागा आता 5+3+3+4 ह्या आकृतिबंधाने घेतली आहे.

एनसीईआरटी, बालवयाच्या सुरवातीची काळजी आणि शिक्षण यासाठी 8 वर्षांपर्यंतच्या बालकांसाठी राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आणि शैक्षणिक आराखडा विकसित करणार आहे.अंगणवाडी आणि पूर्व शालेय सह विस्तृत आणि बळकट संस्थांच्या माध्यमातून ई सी सी ई देण्यात येईल.ई सी सी ई अभ्यासक्रमात प्रशिक्षित शिक्षक आणि आंगणवाडी कार्यकर्ते यासाठी असतील.मनुष्य बळ विकास,महिला आणि बाल विकास मंत्रालय, आरोग्य आणि कुटुंब कल्याण मंत्रालय आणि आदिवासी विकास मंत्रालय ई सी सी ई नियोजन आणि अंमलबजावणी करणार आहे.

२.पायाभूत साक्षरता आणि संख्या शिक्षण साध्य करणे- पायाभूत साक्षरता आणि संख्या शिक्षण ही शिक्षणाची पूर्व अट आहे. हे जाणून राष्ट्रीय शिक्षण धोरण 2020 मध्ये एम.एच.आर.डी.कडून पायाभूत साक्षरता आणि संख्याशिक्षण राष्ट्रीय मिशन स्थापन

करण्याचे आवाहन करण्यात आले आहे.सर्व प्राथमिक शाळेत सार्वत्रिक पायाभूत साक्षरता आणि संख्या शिक्षण साध्य करण्यासाठी राज्ये अंमलबजावणी आराखडा तयार करतील.देशात राष्ट्रीय ग्रंथ प्रोत्साहन धोरण आखण्यात येईल.

३.शालेय अभ्यासक्रम आणि शिकवण्याच्या पद्धतीत सुधारणा- 21 व्या शतकाची प्रमुख कौशल्ये ,आवश्यक शिक्षण आणि चिकित्सात्मक विचार वाढवण्यासाठी अभ्यासक्रम कमी करणे आणि अनुभवातून शिक्षणावर अधिक लक्ष केंद्रित करुन विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास करणे हा शालेय अभ्यासक्रम आणि शिकवण्याच्या पद्धतीचा उद्देश असेल. विद्यार्थ्यांची लवचिकता आणि विषयांचे पर्याय वाढतील. कला आणि विज्ञान, अभ्यासक्रम आणि अवांतर उपक्रम, तसेच व्यावसायिक आणि शैक्षणिक शाखा यांच्यात कुठल्याही प्रकारचे कठोर विभाजन असणार नाही.

शाळांमध्ये व्यावसायिक शिक्षण 6 वी पासून सुरू होईल आणि त्यात इंटर्नशिपचा समावेश असेल.

एन.सी.ई.आर.टी.द्वारे एक नवीन आणि सर्वसमावेशक राष्ट्रीय शालेय शिक्षण अभ्यासक्रम रूपरेषा —एन.सी.एफ.एस.ई. 2020-21 विकसित केली जाईल.

४.बहुभाषिकता आणि भाषेची ताकद- या धोरणामध्ये किमान इयत्ता 5 वी पर्यंत आणि प्राधान्याने 8 वी आणि त्यानंतरही मातृभाषा / स्थानिक भाषा / प्रादेशिक भाषा हे शिकवण्याचे माध्यम असावे यावर भर देण्यात आला आहे. शालेय आणि उच्च शिक्षणाच्या सर्व स्तरांवर विद्यार्थ्यांना तीन-भाषांच्या सूत्रासह संस्कृतचाही एक पर्याय दिला जाईल. भारतातील इतर अभिजात भाषा आणि साहित्य देखील पर्याय म्हणून उपलब्ध असतील. 'एक भारत श्रेष्ठ भारत' उपक्रमांतर्गत इयत्ता 6-8 साठी 'भारताच्या भाषा' विषयावरील मजेदार प्रकल्प / उपक्रमात विद्यार्थी सहभागी होतील. माध्यमिक स्तरावर विविध परदेशी भाषांचा पर्याय देखील दिला जाईल. दिव्यांग विद्यार्थ्यांकरिता वापरण्यासाठी भारतीय सांकेतिक भाषा (आयएसएल) संपूर्ण देशभरात प्रमाणित केली जाईल आणि राष्ट्रीय आणि राज्य अभ्यासक्रम सामुग्री विकसित केली जाईल. कुठल्याही विद्यार्थ्यावर कोणतीही भाषा लादली जाणार नाही.

५.मूल्यांकन सुधारणा- एन.ई.पी.2020 मध्ये सारांशात्मक मूल्यांकनाकडून नियमित आणि रचनात्मक मूल्यांकनाकडे वळण्याची कल्पना मांडली आहे जी अधिक योग्यता-आधारित आहे , शिक्षण आणि विकासाला उत्तेजन देणारी आहे आणि विश्लेषण, चिकित्सात्मक विचार प्रक्रिया आणि वैचारिक स्पष्टता या सारखी उच्च कौशल्ये तपासते. इयत्ता 3, 5 आणि 8 वी मध्ये सर्व विद्यार्थी शालेय परीक्षा देतील जी योग्य यंत्रणेद्वारे घेण्यात येईल. इयत्ता 10 आणि 12 वी साठी शिक्षण मंडळाच्या (बोर्ड) परीक्षा सुरूच राहतील मात्र समग्र विकासाच्या उद्देशाने त्यांची पुनर्रचना केली जाईल. दर्जा निश्चिती संस्था म्हणून पारख (समग्र विकासासाठी कामगिरी मूल्यांकन , आढावा आणि ज्ञानाचे विश्लेषण) हे एक नवे राष्ट्रीय मूल्यांकन केंद्र स्थापन केले जाईल.

६.न्याय्य आणि सर्वसमावेशक शिक्षण- जन्माच्या वेळेची परिस्थिती किंवा अन्य पार्श्वभूमीमुळे कोणताही मुलगा शिकण्याची आणि उत्कृष्टतेची संधी गमावणार नाही हे एनईपी 2020 चे उद्दीष्ट आहे . लिंग, सामाजिक-सांस्कृतिक आणि भौगोलिक ओळख आणि अपंगत्व समाविष्ट असलेल्या सामाजिक आणि आर्थिकदृष्ट्या वंचित गटांवर (एसईडीजी) विशेष भर दिला जाईल. यामध्ये लिंग समावेश निधी आणि वंचित प्रदेश आणि गटांसाठी विशेष शैक्षणिक क्षेत्र स्थापन करण्याचा समावेश आहे. दिव्यांग मुले प्रशिक्षण , संसाधन केंद्रे, राहण्याची सुविधा , सहाय्यक उपकरणे, योग्य तंत्रज्ञान-आधारित साधने आणि त्यांच्या गरजांनुसार तयार करण्यात आलेल्या अन्य सहाय्यक साधनांच्या मदतीने पूर्व-प्राथमिक टप्प्यापासून उच्च शिक्षणापर्यंतच्या नियमित शालेय शिक्षण प्रक्रियेत पूर्णपणे भाग घेण्यास सक्षम असतील. प्रत्येक राज्य / जिल्ह्यात कला-संबंधित, करिअरशी संबंधित आणि खेळाशी संबंधित उपक्रमांमध्ये भाग घेण्यासाठी एक खास डे-टाइम बोर्डिंग स्कूल म्हणून "बाल भवन्स" स्थापन करायला प्रोत्साहन दिले जाईल. सामाजिक चेतना केंद्रे म्हणून मोफत शालेय पायाभूत सुविधा वापरता येतील.

७.मजबूत शिक्षक भरती आणि करिअर मार्ग-शिक्षकांची भरती सक्षम पारदर्शक प्रक्रियेद्वारे केली जाईल. बढती गुणवत्तेवर आधारित असेल ज्यामध्ये बहु-स्रोत नियमित कामगिरी मूल्यांकन आणि उपलब्ध प्रगतीचे मार्ग याद्वारे शैक्षणिक प्रशासक किंवा शिक्षक होता येईल. एनसीईआरटी, एस.सी.ई.आर.टी, शिक्षक आणि विविध पातळी व प्रदेशातील तज्ज्ञ संघटना यांच्याशी विचार विनिमय करून राष्ट्रीय शिक्षक शिक्षण परिषद शिक्षकांसाठी राष्ट्रीय व्यावसायिक मानके (एन.पी.एस.टी.) विकसित करेल.

८.शालेय प्रशासन- शाळा ह्या संकुल किंवा समूह यांमध्ये आयोजित केल्या जाऊ शकतात.की जे प्रशासनाचे मूलभूत घटक असतील आणि पायाभूत सुविधा, शैक्षणिक ग्रंथालये आणि बळकट व्यावसायिक शिक्षक समुदायासह सर्व संसाधनांची उपलब्धता सुनिश्चित करेल.

९.शालेय शिक्षणासाठी मानक-निश्चिती आणि मान्यता- एन.ई.पी. 2020 मध्ये धोरण आखणी , नियमन, संचलन आणि शैक्षणिक बार्बीसाठी स्पष्ट, स्वतंत्र यंत्रणेची कल्पना केली आहे. राज्ये / केंद्रशासित प्रदेश स्वतंत्र राज्य शालेय मानक प्राधिकरण स्थापन करून सर्व मूलभूत नियामक माहितीचे पारदर्शक सार्वजनिक स्वयं-प्रकटीकरण सार्वजनिक प्रतिष्ठा आणि दायित्वासाठी प्रामुख्याने वापरले जाईल. एस.सी.ई.आर.टी. सर्व हितधारकांशी सल्ला मसलत करून शालेय गुणवत्ता मूल्यांकन आणि मान्यता रूपरेषा विकसित करेल.

समारोप-

5+3+3+4 हा आकृतिबंध वय वर्षे ३ पासून ते १८ वयोगटापर्यंत आहे. शालेय शिक्षण विद्यार्थ्यांच्या जीवनासाठी अतिशय महत्वाचे आहे.त्यासाठी या आयोगात अभ्यासक्रम आराखडा अनुक्रमे 3-8,8-11,11-14,14-18 वयोगटासाठी ठवलेला आहे.. यामुळे 3-6 वर्ष हा आतापर्यंत समाविष्ट न झालेला वयोगट शालेय अभ्यासक्रमांतर्गत येईल. जगभरात हा वयोगट, बालकाच्या मानसिक जडणघडणीच्या विकासासाठी अतिशय महत्वाचा मानला जातो. नव्या पद्धतीत ३ वर्षे अंगणवाडीचे वर्ग,शिक्षक, मूल्यमापन,पालक,शाळा यांचे उत्तरदायीत्व निश्चित केलेले आहे.प्रशासन,बहुभाषिकता,संस्थांचे मूल्यांकन, विद्यार्थ्यांना आर्थिक मदत,उत्तम शिक्षक निवड,व्यावसायिक मार्ग,सर्व समावेशक शिक्षण अशा अनेक पैलूंचा शालेय शिक्षणाच्या दृष्टीने या धोरणात विचार केलेला दिसतो.

संदर्भ-

1. https://mr.vikaspedia.in/education/policies-and-schemes
2. https://mr.quora.com
3. https://www.nitinsir.in/new-national-education-policy-2020
4. https://mr.quora.com (लेखक-श्री शिवाजी शिंदे - महाराष्ट्र शासन चे माजी उपशिक्षणाधिकारी (1995–2019))

ISSN 2349-638X
www aiirjournal.com

नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० : ज्ञानसंपन्न भारत घडविण्याची क्षमता असणारा शैक्षणिक जाहीरनामा आणि आव्हाने

श्री. विजय संतू पाटोळे,
सहाय्यक प्राध्यापक,
एस. एस. बी. कॉलेज ऑफ एज्युकेशन, श्रीरामपूर
vijay.patole9@hotmail.com

प्रस्तावना:

२९ जुलै २०२० रोजी झालेल्या केंद्रीय मंत्रिमंडळाच्या बैठकीत नवीन शैक्षणिक पद्धतीला मंजुरी देण्यात आली आणि अखेर ३४ वर्षानंतर देशाच्या शिक्षण पद्धतीत मोठे बदल करण्यात आले आहे. मनुष्यबळ विकास मंत्रालयाकडून इस्रोचे माजी संचालक व विख्यात अंतराळ शास्त्रज्ञ डॉ. कस्तुरीरंगन याच्या अध्यक्षतेखाली एका तज्ञ समितीने तीन वर्ष परिश्रम करून नवीन शैक्षणिक धोरणाचा मसुदा तयार करण्यात आला होता. हे भारताचे आतापर्यंतचे तिसरे शैक्षणिक धोरण असून या आधी १९६८ साली भारतात पहिले शिक्षण धोरण लागू करण्यात आले होते व त्यानंतर १९८६ मध्ये दुसरे आणि १९९२ मध्ये या शैक्षणिक धोरणात बदल करण्यात आले होते. २००९ मध्ये शिक्षण हक्क कायदा आणला गेला होता ज्याची अंमलबजावणी २०१३ पासून करण्यात आली होती, यावेळेस जी शिक्षण पद्धती लागू करण्यात आली आहे त्यासाठी अनेकांकडून सूचना मागविण्यात आल्या होत्या व त्या सूचनावर विचार करूनच ही नवीन शैक्षणिक धोरण बनविले गेले आहे व यासोबतच केंद्रीय मनुष्यबळ विकास मंत्रालयाचे नाव आता शिक्षण मंत्रालय करण्यात आले आहे. २०२२-२३ शैक्षणिक वर्षापासून हे नवीन धोरण लागू करण्याचा केंद्र सरकारचा मानस आहे, नवीन शैक्षणिक धोरणातील बाबींविषयी संक्षिप्त ;

नवीन शैक्षणिक धोरणाचे उद्दिष्ट्ये, ***'ज्ञानावर व सर्व प्रकारच्या समानतेवर आधारित समाज निर्माण करणे हे आहे.'***

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाचे ५ स्तंभ: a) Access (सर्वांना सहज शिक्षण) b) Equity (समानता) c) Quality (गुणवत्ता) d) Affordability (परवडणारे शिक्षण) e) Accountability (उत्तरदायित्व)

साक्षर भारत : इ.स. १९५१ मध्ये भारतात केवळ १८.३ टक्के साक्षरतेचे प्रमाण होते ते २०११ पर्यंत ७२.९८ टक्के पर्यंत पोहोचले आहे. इ.स. २०१० मध्ये केंद्र सरकारने १४ वर्षापर्यंतच्या मुलामुलींना शिक्षण मोफत व सक्तीचे केले. सर्वांना शिक्षण मिळावे यासाठी सरकारने अंगणवाड्या, बालवाड्या, प्राथमिक व माध्यमिक शाळा, महाविद्यालये, विद्यापीठे, रात्रशाळा, तंत्र शाळा , औद्योगिक व व्यावसायिक शिक्षणाचे केंद्रे, साक्षरता प्रसारासाठी प्रशिक्षण केंद्रे या सर्व संस्थाचे देशभर जाळे उभारले.

शिक्षणाची उद्दिष्ट्ये: प्राचीन काळापासून आजपर्यंत ज्ञान संपादन, चारित्र्यनिर्मिती, सामाजिक बांधिलकी, राष्ट्रीय भावना, व राष्ट्रप्रेम निर्मिती, नैतिक मुल्यांची जोपासना ही उद्दिष्ट्ये राहिली होती, पण २१व्या शतकात सत्ता, संपत्ती, रोजगार, याच्या प्राप्तीसाठी शिक्षणास महत्व आल्याने वरील उद्दिष्ट्ये शिक्षणात मागे पडत चालली आहेत. सध्या नोकरी मिळविणे, निर्वाह चालविणे, करिअर घडविणे, व्यक्तिगत महत्वाकांक्षा पूर्ण करणे इ. उद्दिष्टांच्या पूर्ततेसाठी शिक्षण घेतले जात आहे.

दूरदर्शी धोरण: नवीन भारत आणि भविष्यासाठी तयार युवा पिढी घडविण्याच्या दृष्टीने हे धोरण महत्वाची भूमिका बजावणार आहे. २१व्या शतकातील सर्वात दूरदर्शी धोरण आहे, याद्वारे प्रत्येक विद्यार्थ्याच्या क्षमतांचा योग्य वापर , शिक्षणाचे सार्वत्रीकीकरण , क्षमता विकास आणि शिक्षणाच्या माध्यमामध्ये परिवर्तन घडून येणार आहे. नव्या शैक्षणिक धोरणानुसार शालेय अभ्यासक्रमात कृत्रिम बुद्धिमत्ता, आणि आर्थिक बाबींचा समावेश करण्यात आला आहे. नव्या आर्थिक धोरणामध्ये मातृभाषा आणि प्रादेशिक भाषेला अधिक प्राधान्य देण्यात आले आहे.

नाविन्यपूर्ण उपक्रम: या उपक्रमामुळे उच्च शिक्षणातील अनेक पर्याय विद्यार्थ्यांसाठी खुले होऊ शकतील. याशिवाय इ. ३री पर्यंत विद्यार्थांचे वाचन, लेखन आणि संख्याशास्त्र शिकण्याची क्षमता सुधारण्यासाठी 'निपुण भारत मिशन', पहिलीला प्रवेश घेणाऱ्या

विद्यार्थ्यांसाठी तीन महिन्यांचा अभ्यासक्रम , 'विद्या प्रवेश'', शिक्षण अध्ययनासाठीचे 'दिक्षा' हे ॲप् आणि माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांसाठी 'निष्ठा' हा प्रशिक्षण कार्यक्रम सरकारकडून आणण्यात आले.

आव्हाने: नवीन शैक्षणिक धोरण राबविताना खालील बाबींकडे दुर्लक्ष करून चालणार नाही.

१. **भारताच्या शैक्षणिक क्षेत्रातील विविधता** :सध्या नव्या शैक्षणिक धोरणाच्या अंमलबजावणीने जरी जोर धरलेला असला तरीही ते पूर्णत्वाला जाण्याच्या मार्गावर अनंत आव्हाने आहेत. भारताच्या शैक्षणिक क्षेत्रातील विविधता आणि आकार लक्षात घेता या धोरणाची अंमलबजावणी हे एक अवघड काम असणार आहे. उदा. आपण शालेय शिक्षण व्यवस्थेचा विचार केला तर, १५ लाखाहून अधिक शाळा, २५ करोड विद्यार्थी, आणि ८९ लाख शिक्षकांसह भारतातील शिक्षण व्यवस्था ही जगातील दुसऱ्या क्रमांकावरील शिक्षण व्यवस्था आहे.

२. **विविध भागधारकांमध्ये सामायिक जबाबदारी व मालकीची भावना निर्माण करणे:** उच्च शिक्षण व्यवस्थेचा आकारही फार मोठा आहे. All India Survey of Higher Education (AISHE) २०१९ च्या अहवालानुसार, भारताच्या उच्च शिक्षण क्षेत्रात जवळपास १००० विद्यापीठे, ३९,९३१ महाविद्यालये आणि १०,७२५ स्वायत्त संस्थामध्ये मिळून ३.७ करोड विद्यार्थी शिक्षण घेत आहेत. राज्य, जिल्हा, तसेच तालुका स्तरावरील सर्व भागधारकांना एकत्र आणून या नव्या शैक्षणिक धोरणाची अमलबजावणी करणे अत्यंत कठीण बाब ठरणार आहे. विलक्षण विविधता आलेल्या राज्यामधील तसेच जिल्हास्तरावरील विविध भागधारकांमध्ये सामायिक जबाबदारी व मालकीची भावना निर्माण करणे हे शिक्षण मंत्रालयासाठी मोठे आव्हान असणार आहे.

३. **सरकारी उदासीनता आणि निधी:** नव्या शैक्षणिक धोरणाची अंमलबजावणी देशांच्या, राज्यांच्या, आणि सरकारांच्या क्षमतेवर अवलंबून आहे. भारताच्या शिक्षण व्यवस्थेमध्ये निधीची कमतरता आहे, संपूर्ण व्यवस्था ही नोकरशाहीवर आधारलेली आहे व नवीन कल्पना आणि वाढीच्या क्षमतेस शिक्षण व्यवस्थेत प्रतिकूल वातावरण आहे असे के. कस्तुरीरंगन यांच्या अध्यक्षतेखालील मसुदा समितीने निदर्शनास आणून दिले आहे. नव्या शैक्षणिक धोरणामध्ये कल्पना केलेल्या परिवर्तनाच्या विशालतेला चालना देण्यासाठी शिक्षण मंत्रालये केंद्र आणि राज्ये आणि इतर नियामक संस्थामधील अंतर्गत क्षमता अत्यंत अपुरी आहेत. उदा. पारंपारिक शिक्षणाकडून प्रयोगात्मक शिक्षण व टीकात्मक विचारापर्यंत जाण्यासाठी ही शिक्षण व्यवस्था चालविणाऱ्या लोकांच्या व सोबतच शिक्षक, विद्यार्थी, व पालकांच्या दृष्टीकोनात बदल होणे गरजेचे आहे.

४. **राज्य सरकारांची सक्रियता व सहकार्य** : नवीन शैक्षणिक धोरण हे मुख्यत्वे केंद्र आणि राज्यांमधील सहकार्यावर अवलंबून असणार आहे. या धोरणाचा मसुदा केंद्र सरकारने राज्य सरकारसह विविध भागधारकांच्या योगदानातून तयार केला असला तरी त्याची अंमलबजावणी मुख्यत्वे राज्यांच्या सक्रीय सहकार्यावर अवलंबून आहे. याचे मुख्य कारण म्हणजे बहुतांश सेवांवर आधारित शैक्षणिक उपक्रम राज्य सरकारांकडून चालविले जातात. तामिळनाडू राज्याने नव्या शैक्षणिक धोरणाची अंमलबजावणी न करण्याची भूमिका अनुसरली आहे, अशीच भूमिका जर इतर राज्यांनीही घेतली तर केंद्राच्या चिंतेत वाढ होऊ शकते. त्यामुळे केंद्राकडून संघराज्याची समीकरणे कशाप्रकारे हाताळण्यात येत आहेत यावर नव्या शैक्षणिक धोरणाचे भवितव्य ठरणार आहे.

५. **खाजगी क्षेत्राची दखल घेणे**: या धोरणाच्या दृष्टीने खाजगी क्षेत्राची भूमिका महत्वाची ठरणार आहे. भारतातील जवळपास ७० टक्के उच्च शिक्षण देणाऱ्या संस्था या खाजगी आहेत. तसेच एकूण लोकसंख्येच्या जवळपास ६० ते ७० टक्के विद्यार्थी हे खाजगी संस्थामध्ये उच्च शिक्षण घेत आहेत. खाजगी क्षेत्र आर्थिक संसाधने व नाविन्यपूर्ण कल्पना प्रदान करतात याकडे दुर्लक्ष करून चालणार नाही. या धोरणाच्या प्रक्रियेसाठी खाजगी क्षेत्राचे योगदान मिळवणे व यातील एक महत्वाचा भागीदार म्हणून खाजगी क्षेत्राच्या योगदानाला मान्यता देणे ही एक महत्वाची बाब आहे.

६. **शिक्षणावरील खर्च:** सर्वात महत्वाची गोष्ट म्हणजे विविध उपक्रमाच्या यशस्वी अमलबजावणीसाठी येत्या दशकात पुरेल अशा संसाधनाची गरज लागणार आहे, या संदर्भात या धोरणात म्हटल्याप्रमाणे नव्या धोरणाची उद्दिष्ट्ये सध्या करण्यासाठी देशाला शिक्षणावरील सार्वजनिक खर्च एकूण देशांतर्गत उत्पन्नाच्या ६ टक्क्यापर्यत वाढवावा लागेल. भूतकाळात देण्यात आलेली आश्वासने आणि त्यांची प्रत्यक्ष पूर्तता यांचा विचार केल्यास हे नक्कीच कठीण काम असणार आहे. उदा. १९६८

च्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणामध्ये शिक्षणावरील सार्वजनिक खर्च एकूण देशांतर्गत उत्पन्नाच्या ६ टक्क्यापर्यंत नेण्याची शिफारस करण्यात आली होती. मात्र गेल्या चार दशकांमध्ये शिक्षणावरील सार्वजनिक खर्च ३ टक्क्यांच्या पुढे गेलेला नाही. आशर्यकारक बाब म्हणजे ज्या वर्षी हे नवे शैक्षणिक धोरण आले त्यावर्षी शिक्षणावरील खर्च हा सर्वात कमी होता. २०२० -२१ मध्ये शिक्षणावरील खर्च ९९,३११ कोटींवरून २०२१-२२ मध्ये ९३,२२४ कोटी इतका कमी झाला.

७. **त्रिभाषा सूत्रात संस्कृत नको:** आज इंग्रजी माध्यमाच्या व सीबीएससी /आयसीएससी सारख्या बोर्डांच्या शाळांच प्रमाण खूप वाढले आहे. आज भारतातला प्रत्येक तिसरा मुलगा हा इंग्रजी माध्यमाच्या शाळेत इंग्रजी हिंदीसह शिकत आहे, तेंव्हा ५वी पर्यंत व शक्य असेल तर ८वी पर्यंत मातृभाषेतून /राज्यभाषेतून शिक्षण देण्याची शिफारस कोणत्याची राज्यास अमलात आणणे कठीण आहे. अनेक राज्यात त्रिभाषा सूत्र असून पहिलीपासून महाराष्ट्र राज्याने इंग्रजी व मराठी शाळांच्या भाषा धोरणात समानता असावी म्हणून मराठी-इंग्रजी व हिंदी या तिन्ही भाषा सर्व भाषिक माध्यमाच्या शाळात शिकवण्याच धोरण स्वीकाराव व त्यात संस्कृतचा तिसरी भाषा म्हणून समावेश करू नये. संस्कृत भाषा ऐच्छिकपणे शिकण्यास हरकत नाही, पण ती त्रिभाषा धोरणाचा भाग म्हणून शिकवण नव्या काळासाठी व्यवहार्य नाही आणि उपयुक्तही नाही. महाराष्ट्रातील संस्कृत विद्यापीठाची अवस्था चांगली नाही, कारण आज संस्कृत हे आधुनिक ज्ञानाची गोष्ट सोडा पण लोक संपर्काचीही भाषा नाही.

८. **खाजगीकरणाला उत्तेजन:** भविष्यात अनेक महाविद्यालयांना स्वायत्तता तीही आर्थिक स्वायत्तता देण्याची या धोरणातील शिफारस पाहता विद्यार्थ्यांना उच्च शिक्षण हे अधिक महाग व न परवडणारे होऊ शकते, आजही उच्च शिक्षण ग्रामीण बहुजनास व शहरी गरीबास न परवडणारे आहे,त्या धोरणामुळे महाविद्यालयात ५० टक्क्यापर्यंत ग्रॉस एन्रोल्मेंट रेशो वाढविण्याचे उद्दिष्ट कागदावरच तर राहणार नाही ना ही शंका वाटते.

९. **परकीय विद्यापीठांना संमती:** यात पुन्हा १०० सर्वोत्तम परकीय विद्यापीठांना भारतात येण्याची परवानगी दिल्यास उच्च शिक्षण अधिक महाग होऊ शकते. म्हणून शासनाने उच्च शिक्षणात गुंतवणूक अधिक वाढविणे महत्वाचे आहे. नाहीतर श्रीमंत व गरीब यांच्यातील दरी अधिक रुंद होत जाईल. के.जी टू पी.जी. शिक्षण का मोफत दिले जाऊ नये? हा एक प्रश्न मनात निर्माण होतो.

१०) **मराठी शाळांची गुणवत्ता टिकविणे:** मराठी शाळा आणि शिक्षणाचा विचार सर्वांनी अग्रक्रमाने केला पाहिजे, कारण आज पालकांचा इंग्रजी माध्यमाच्या शाळांकडे ओढा दिवसेंदिवस भयावह गतीने वाढत आहे आणि जगाच्या संदर्भात विचार करता इंग्रजीच ज्ञानभाषा म्हणून महत्व नजीकच्या काळात कमी होणार नाही तेंव्हा राज्य शासनाने 'उत्तम इंग्रजीसह उत्तम मराठी' हे धोरण स्वीकारून मराठी शाळेतील पहिलीपासूनच इंग्रजी भाषेच शिक्षण —जे आज अत्यंत दयनीय अवस्थेत आहे —ते गुणवत्तापूर्ण केल्या खेरीज मराठी शाळेकडे पालकांचा कमी होणारा ओढा वाढणार नाही. त्यामुळे महाराष्ट्रात मराठी शाळांची गुणवत्ता आणि पायाभूत सुविधा वाढण आवश्यक आहे. मराठी भाषा विद्यापीठ निर्माण होण्याची नितांत गरज आहे.

अशाप्रकारे नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण हे भारताच्या अफाट लोकसंख्येला शिक्षणाच्या मुख्य प्रवाहात घेऊन येईल आणि त्याद्वारे असंख्य रोजगाराच्या संधी निर्माण होतील सर्व आव्हानांवर उत्तम उपाय आणि पर्याय शोधले आणि अधिक गतिमान धोरण ठेवले तरच ज्ञानसंपन्न भारत उदयास येईल.

संदर्भ:

१. www.aksharnama.com
२. www.orfonline.org/marathi 07 December 2021.
३. www.mr.quora.com
४. www.shaleyshikshan.in
५. दैनिक सकाळ, मार्च २०२३
६. www.dnyantarangini.com /शिक्षणातील बदलते प्रवाह व भविष्यकालीन आव्हाने/जुलै २०२१ .

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मधील बदल व कमतरता

प्रो. नान्नर आर. के.
एस. एस. बी. कॉलेज ऑफ एज्युकेशन, श्रीरामपूर.

प्रस्तावना -

कोणत्याही समाजाच्या आणि देशाच्या सर्वांगीण विकासासाठी शिक्षण हा एक अत्यावश्यक आणि अपरिहार्य घटक आहे.ही गरज पूर्ण करण्यासाठी राष्ट्राकडून सर्वसमावेशक राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण तयार केले जाते. भारत सरकारने आपले नवीन शैक्षणिक धोरण, राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० (NEP 2020) जाहीर करून एक मोठी झेप घेतली आहे.अलीकडे भारताच्या शैक्षणिक व्यवस्थेत शालेय ते महाविद्यालयीन स्तरापर्यंत अनेक बदल झाले आहेत. नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाला केंद्रीय मंत्रिमंडळाने मान्यता दिली असून त्यात सर्व बदल दिसून आले आहेत. ही नवीन मंजूर केलेली योजना भारतीय शैक्षणिक क्षेत्रातील मोठ्या परिवर्तनीय सुधारणांबद्दल बोलते ज्याचे अनेकांनी कौतुक केले आहे. कौतुकासोबतच या नव्या शैक्षणिक धोरणातील त्रुटींवरही लक्ष केंद्रित करणारी टीकाही होत आहे.प्रस्तुत लेखात शालेय शिक्षण' विभागातील काही वैशिष्ट्यांची परीक्षणात्मक बाजूने मांडणी केली आहे.

१. पूर्वबाल्यावस्था संगोपन आणि शिक्षण—(ECCE)

वैशिष्ट्ये- शिक्षणाचा अधिकार पात्रता विंडो 6-14 वर्षे वरून 3-18 वर्षे वाढवते. 2030 पर्यंत 100 टक्के मुले 'शाळेसाठी तयार' असण्याचे उद्दिष्ट ठेवून, धोरण ECCE च्या सार्वत्रिकीकरणावर जोर देते.काही ऑनलाइन घटकांसह, सहा महिन्यांच्या प्रमाणन कार्यक्रमाद्वारे खेळाची उपकरणे आणि बाल-अनुकूल इमारती, तसेच ECCE शिक्षक आणि अंगणवाडी सेविकांचा सतत व्यावसायिक विकास (CPD) यासारख्या पायाभूत सुविधांमध्ये गुंतवणूक.

उणीवा- एका मंत्रालयाच्या अंतर्गत अभ्यासक्रम असण्याची आणि तीन वेगवेगळ्या मंत्रालयांसह अंमलबजावणीची स्थिती कायम ठेवणे. आजपर्यंत, या धोरणामुळे प्राथमिक शिक्षणासह ECCE चे एकीकरण खराब झाले आहे. NEP ची 'संयुक्त टास्क फोर्स'ची शिफारस ही सुप्रसिद्ध दरी दूर करण्यासाठी पुरेसा उपाय वाटत नाही.

प्रत्येक अंगणवाडी किंवा पूर्व प्राथमिक शिक्षण केंद्रात उच्च दर्जाचे शिक्षक आणि सेविका (सेविका) असतील की नाही याबाबत स्पष्टता नसणे.

2. मूलभूत साक्षरता आणि सांख्यिकीज्ञान (FLN)

वैशिष्ट्ये• विद्यार्थ्यांसाठी तीन महिन्यांचा पूर्वतयारी अभ्यासक्रम, डिजिटल आशय सामग्रीचा स्फूर्तीदायी पाठ्यपुस्तकांमधून परिचय. 2025 पर्यंत 100 टक्के पायाभूत स्तर (ग्रेड 3 पर्यंत) शिक्षण प्राप्त करण्यासाठी सामाज शिक्षण तसेच विद्यार्थ्यांच्या नेतृत्वाखालील पीअर लर्निंग शिफारस केली आहे. वंचित क्षेत्र आणि समाजातील घटकांना प्राधान्य देऊन, शिक्षकांच्या रिक्त जागा कालबद्ध पद्धतीने भरल्या जातील.

उणीवा - ज्याच्या संदर्भात साक्षरता मोजली जाईल तो मूलभूत मजकूर म्हणजे काय याची व्याख्या दिलेली नाही,

राष्ट्रीय पुस्तक प्रोत्साहन धोरण नमूद केले आहे. तथापि, पुस्तकांवरील धोरणापेक्षा, विद्यार्थ्यांसाठी विविध भाषांमधील संबंधित, वयोमानानुसार वाचन साहित्याच्या उपलब्धतेला प्राधान्य देणे महत्त्वाचे आहे, जे आधीपासून संपूर्ण शिक्षा सारख्या सरकारी कार्यक्रमांचे सतत लक्ष केंद्रित करते.

अनपेक्षित परिणाम- पायाभूत शिक्षणावर विशेष लक्ष केंद्रित केल्याने विद्यार्थी मास्टर ग्रेड-स्तरीय अध्ययन साध्यांवर प्रभुत्व मिळविण्यापासून दूर होऊ शकते. पुढे, जे विद्यार्थी बुद्धिमान /'उच्च कामगिरी करणारे' आहेत, त्यांची प्रेरणा परिणामस्वरुप मर्यादित राहू शकते.

3. सर्व स्तरांवर शिक्षणासाठी सार्वत्रिक प्रवेश-

वैशिष्ट्ये- 2030 पर्यंत सर्व स्तरांवर 100 टक्के ग्रॉस एनरोलमेंट रेशो (GER) साध्य करण्याची वचनबद्धता. १२ वीपर्यंतच्या विद्यार्थ्यांसाठी पायाभूत सुविधा आणि शिक्षक यासारख्या संसाधनांमध्ये गुंतवणूक; तसेच सामाजिक कार्यकर्ते आणि समुपदेशक

विद्यार्थ्यांना उपलब्ध करून दिले जातील याची खात्री करणे, जेणेकरून ते गळती दरात योगदान देणाऱ्या घटकांचे निराकरण करू शकतील.कोणीही मागे राहू नये याची खात्री करण्यासाठी तंत्रज्ञान-आधारित प्लॅटफॉर्मद्वारे. 100 टक्के मुलांचे कठोर ट्रॅकिंग.गळती आणि शाळाबाह्य मुलांची संख्या कमी करण्यासाठी विविध सार्वजनिक-खाजगी भागीदारी शाळा मॉडेल्सना प्रोत्साहन देणे.

उणीवा -

मुलांसाठी सामाजिक कार्यकर्ते किंवा समुपदेशकांचे प्रमाण, आणि त्यांची नेमणूक कोणत्या स्तरावर केली जाईल (उदा. शाळा किंवा क्लस्टर स्तर), किंवा इतर मंत्रालयांमधील विद्यमान कर्मचाऱ्यांकडून त्यांना नियुक्त केले जाईल याबद्दल कोणतीही स्पष्टता नाही.शाळा सोडण्यात योगदान देणाऱ्या कायदेशीर उल्लंघनांचा (बालविवाह आणि बालमजुरीसह) स्पष्ट उल्लेख नाही.अनुसूचित जाती प्रवेश करू शकत नसलेल्या मुलांसाठी प्रदान करण्यात आलेल्या खुल्या शिक्षण अभ्यासक्रमांच्या सामाजिक आणि व्यावसायिक (आर्थिक) मूल्याबद्दल कोणतीही स्पष्टता नाही.

4. शाळांमधील अभ्यासक्रम आणि अध्यापनशास्त्र-

वैशिष्ट्ये• धोरण किमान ग्रेड 5 पर्यंत स्थानिक भाषांना शिक्षणाचे माध्यम म्हणून प्रोत्साहित करते; द्विभाषिक शिक्षण आणि शिकण्यासाठी पाठ्यपुस्तकांना प्रोत्साहन देते; तसेच मध्यम आणि माध्यमिक स्तरावर अनेक भाषा.सुचविलेली 5 3 3 4 वर्ग प्रणाली प्रत्येक गंभीर टप्प्यावर शिक्षण पातळी परिभाषित करण्यावर, बहु-अनुशासनात्मक दृष्टीकोन घेण्यावर आणि मुख्य शिक्षण क्षमतांना लक्ष्य करून सामग्री कमी करण्यावर लक्ष केंद्रित करते.कोडिंग आणि कॉम्प्युटेशनल थिंकिंग (इतरांमध्ये) यासारखे नवीन वयाचे विषय मध्यम शालेय स्तरावर सादर केले गेले.विद्यार्थी आता माध्यमिक शाळेत (प्रामुख्याने कला, शारीरिक आणि व्यावसायिक शिक्षण) विषय अभ्यासक्रम निवडू शकतात.

उणीवा - शिक्षणाच्या भाषेबद्दल कोणताही निश्चित निर्णय किंवा मार्गदर्शक तत्त्वे नाहीत. उदाहरणार्थ, धोरणात 'शक्य असेल तिथे' स्थानिक भाषांचा वापर करावा, ज्यामुळे यथास्थिती राहण्यासाठी-जे सध्याचे तीन भाषांचे सूत्र आहे-जारी ठेवण्यासाठी खूप जागा सोडते, विशेषत: उच्च-कार्यक्षम सरकारी शाळा प्रणालींच्या बाबतीत. जसे की केंद्रीय विद्यालये (KVs).पॉलिसीमध्ये अध्यापनशास्त्र, मूल्ये, कौशल्ये आणि पद्धतींची वरवर संपूर्ण यादी समाविष्ट आहे, जे सर्व 'असणे चांगले' आहे. यापैकी अनेक 2005 च्या राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखड्यात आधीपासूनच उपस्थित आहेत, आणि शिक्षकांच्या पद्धती किंवा विद्यार्थ्यांच्या वर्तनात त्यांचे भाषांतर करताना दस्तऐवजीकरण करण्यात आलेली आव्हाने आहेत.मुलांची 'मातृभाषा' आणि मातृभाषा शाळांमध्ये शिक्षणासाठी वापरल्या जाणाऱ्या स्थानिक भाषेपेक्षा भिन्न असण्याचा मुद्दा, विशेषत: स्थलांतरित आणि आदिवासी कुटुंबांच्या बाबतीत, संबोधित केले गेले नाही.धोरण शिक्षकांना 'भारतीय ज्ञान प्रणाली' योग, भारतीय तत्त्वज्ञान आणि आदिवासी/आदिवासी शिकण्याच्या पद्धती यासारख्या विषयांचा अभ्यासक्रमात समावेश करण्यास सांगते. तथापि, या जटिल कल्पनांना धर्मनिरपेक्ष आणि सर्वसमावेशक रीतीने एकत्रित करण्यासाठी, सध्या मूलभूत अभ्यासक्रम शिकवण्यासाठी देखील धडपडणारे उच्चशिक्षित शिक्षक हे निश्चितच एक आव्हान आहे.

अनपेक्षित परिणाम:राष्ट्रीय पाठ्यपुस्तके, जी प्रस्तावित केली गेली आहेत, त्यांचा अर्थ शिक्षणाचे अति-केंद्रीकरण करण्याचा प्रयत्न म्हणून केला जाऊ शकतो.सूचीबद्ध केलेल्या पध्दतींच्या लांबलचक सूचीमुळे शिक्षक विहित वर्गातील पद्धतींबद्दल गोंधळून जाऊ शकतात. यामुळे फोकसची कमतरता तसेच कोणत्याही एका दृष्टिकोनात मर्यादित यश देखील येऊ शकते.

5. परीक्षा आणि मूल्यांकन-

वैशिष्ट्ये• 3री, 5वी आणि 8वी इयत्तेवरील चाचणीसह, नवीन प्रस्तावित शालेय शिक्षण प्रणालीच्या सर्व स्तरांवर मोजता येण्याजोग्या शिक्षण परिणामांवर लक्ष केंद्रित करा.मुलांच्या चालू शैक्षणिक प्रगतीचे मोजमाप करण्यासाठी फॉर्मेटिव्ह असेसमेंट (जे अभ्यासक्रमाचे छोटे भाग समाविष्ट करून सतत चालवले जातात), समवयस्क मूल्यांकन आणि सर्वांगीण प्रगती अहवालांना प्रोत्साहन देणे.10वी आणि 12वी इयत्तेच्या बोर्ड परीक्षांमध्ये विद्यार्थ्यांची निवड समाविष्ट केली जाईल. विषय निवडीचे स्वातंत्र्य देऊन, दोन प्रयत्नांतून सर्वोत्तम परवानगी देऊन आणि अडचणीची निवड (मानक आणि उच्च पातळी) देऊन असे करण्याचे धोरण सुचवते.

उणीवा - धोरण दोन नवीन एजन्सींच्या निर्मितीचे सुचवते: PARAKHआणि NTA - सर्वांगीण विकासासाठी ज्ञानाचे कार्यप्रदर्शन मूल्यांकन पुनरावलोकन विश्लेषण आणि राष्ट्रीय चाचणी एजन्सी, अनुक्रमे. या नवीन एजन्सीमुळे अति-केंद्रीकरण होऊ शकते

आणि संभाव्यतः, राष्ट्रीय आणि राज्य स्तरावर मुलांची अति-चाचणी होऊ शकते.१२वी इयत्तेच्या बोर्ड परीक्षांना दिलेले महत्त्व, तसेच बारावीनंतरच्या सामान्य विद्यापीठ प्रवेश परीक्षांमध्ये आच्छादन.राज्यांच्या कामगिरीशी निगडीत निधीमुळे कमी उत्पन्न आणि कमी कामगिरी करणाऱ्या राज्यांना भविष्यात केंद्रीय निधीसाठी अडचण येऊ शकते, ज्यामुळे पुढील स्तरीकरण होऊ शकते.धोरण विद्यार्थी आणि पालकांसाठी एक समग्र प्रगती अहवाल कार्ड विकसित करण्याची सूचना देते, ज्यात त्यांच्या वाढीचा मागोवा घेण्यासाठी AI आधारित सॉफ्टवेअरद्वारे प्रवेश केला जाऊ शकतो. तथापि, विद्यमान चमकणारे डिजिटल विभाजन कसे दूर केले जाईल हे स्पष्ट केलेले नाही.पॉलिसी भाषेत ऑलिम्पियाड्स आणि इतर स्पर्धात्मक चाचणीचा प्रचार करून IITs/NIT मध्ये प्रवेश वाढवण्यासाठी 'हुशार विद्यार्थी' वर लक्ष केंद्रित करण्याचा उल्लेख आहे. गरीब कुटुंबांना ऑलिम्पियाडची तयारी आणि परीक्षा शुल्क परवडत नाही आणि धोरणानुसार सुचविल्याप्रमाणे प्रीमियर संस्थांनी त्यांच्या प्रवेशाच्या निकषांमध्ये त्यांचा समावेश केल्यास, उच्च शिक्षणातील विद्यमान सामाजिक असमानता आणखी वाढेल.

अनपेक्षित परिणाम:अनेक राज्य आणि राष्ट्रीय मूल्यांकनांवर उच्च स्टेक चाचणी संस्कृती (विद्यार्थ्यांच्या गुणांची सार्वजनिकरित्या यादी करणे आवश्यक असलेल्या शाळांसह), मुलांवर कामगिरी करण्यासाठी दबाव आणेल, 'कोचिंग संस्कृती कमी करणे' च्या उद्दीष्ट परिणामास नकार देईल, जी पहिल्या धोरणात ठळक केलेली समस्या होती. जागाशिक्षक आणि शाळा अभ्यासक्रम विभागात कल्पना केलेली समग्र शिक्षण उद्दिष्टे पूर्णपणे बाजूला ठेवून परीक्षेसाठी शिकवण्यास सुरुवात करतील.

6. शिक्षक आणि शिक्षकांचे प्रशिक्षण -

वैशिष्ट्ये• धोरणात 2030 पर्यंत, सध्याच्या दोन वर्षांच्या D.El.Ed/B.Edपदवीवरून चार वर्षांच्या बी.एड. अंडरग्रेजुएट प्रोग्राममध्ये बदलण्याची किमान शिक्षक शिक्षण पदवीची आवश्यकता प्रस्तावित आहे.अत्याधिक शिक्षकांच्या बदल्या थांबवल्या जातील, तत्त्वतः, विद्यार्थ्यांसोबत चांगले सातत्य, तसेच स्थानिक निवासस्थानाची तरतूद. धोरण वरिष्ठता आणि अध्यापन स्तरावर (प्राथमिक/प्राथमिक/माध्यमिक) ऐवजी गुणवत्तेवर आधारित पदोन्नती सुचवते. शिक्षकांच्या उभ्या गतिशीलतेसाठी पर्याय देखील आहेत, जेथे उच्च कामगिरी करणाऱ्या शिक्षकांना जिल्हा किंवा राज्य स्तरावर काम करण्यासाठी पदोन्नती दिली जाऊ शकते.शिक्षक आणि शाळेच्या मुख्याध्यापकांच्या CPDसाठी मिश्रित शिक्षण शिक्षक प्रशिक्षण कार्यक्रम (MOOCs) चा प्रचार, दरवर्षी किमान 50 तास CPDअनिवार्य आहे.

उणीवा - सेवांतर्गत शिक्षक प्रशिक्षणाची सेवाज्येष्ठतेशी संरेखित क्रेडिट्सशी लिंक करून त्याची परिणामकारकता सुधारण्याची संधी गमावली. (प्रत्येक शिक्षक प्रशिक्षण कार्यक्रम यशस्वीरीत्या पूर्ण करण्यासाठी 'क्रेडिट्स' वाटप करणे ही जागतिक सर्वोत्तम सराव आहे; जिथे 10 वर्षांच्या कालावधीत जमा होणा-या क्रेडिट्सचा संबंध वाढीच्या पात्रतेशी जोडला जाऊ शकतो, आणि/किंवा काही वेटेजचा आधार बनतो. जाहिराती.)विशेष शिक्षणासाठी समर्थन सुधारण्यासाठी कोणतीही मजबूत वचनबद्धता नाही. धोरण सध्याच्या विशेष शिक्षकांसाठी स्टेप-अप कोर्सबद्दल बोलते, परंतु विद्यार्थ्यांच्या योग्य प्रमाणात विशेष शिक्षकांची संख्या वाढल्याशिवाय ते पुरेसे नाही.

अनपेक्षित परिणाम:चार वर्षांचे विद्यापीठ शिक्षण घेतलेल्या पदवीधर शिक्षकांना कमी किमतीच्या खाजगी शाळांमध्ये (खाजगी शाळा क्षेत्रातील 70 टक्क्यांपेक्षा जास्त) INR 4,000 सरासरी पगार असमर्थ ठरू शकतो, ज्यामुळे या क्षेत्रात खळबळ उडाली किंवा एकूणच वाढ होईल. त्या शाळांच्या कामकाजाचा खर्च, दीर्घकाळात तो इतका 'कमी खर्चाचा' नाही.विद्यमान शिक्षकांची व्यावसायिक पात्रता भविष्यातील चार वर्षांच्या प्रशिक्षित शिक्षकांच्या पातळीवर कशी वाढवायची याबद्दल संभ्रम. शिक्षक संघटना आणि व्यावसायिक समुदायांमध्ये वेगळे गट निर्माण होण्याचीही शक्यता आहे. वैकल्पिकरित्या, एक प्रचंड संसाधन गहन आणि आव्हानात्मक, किंवा संभाव्यत: स्पर्धात्मक, अपस्किलिंगची प्रक्रिया हाती घ्यावी लागेल.धोरणामध्ये शिक्षकांना कामगिरी-आधारित वेतन/प्रोत्साहन, समवयस्क पुनरावलोकनांसह मजबूत बेंचमार्कचा उल्लेख करण्यासाठी काही संकेत आहेत. तथापि, कार्यप्रदर्शन-आधारित प्रोत्साहन प्रणाली सहकार्याने केली जात नाही अशा प्रकरणांमध्ये जागतिक स्तरावरील त्रुटींचे दस्तऐवजीकरण केले गेले आहे.

7. न्याय्य आणि सर्वसमावेशक शिक्षण

वैशिष्ट्ये• ‘जेंडर इन्क्लुजन फंड’ जो महिला आणि ट्रान्सजेंडर विद्यार्थ्यांना राज्य-स्तरीय समावेशन क्रियाकलाप चालवून, सुरक्षिततेसाठी पुरेशी पायाभूत सुविधा विकसित करून आणि लक्ष्यित बोर्डिंगद्वारे समर्थन देतो.विशेष शैक्षणिक क्षेत्र (SEZ) आणि

कस्तुरबा गांधी बालिका विद्यालये (KGBVs)/KV ची स्थापना शिक्षणाचे प्रमाण आणि गुणवत्ता सुधारण्यावर लक्ष्य केंद्रित करून महत्त्वाकांक्षी जिल्ह्यांमध्ये केली जाईल.

उणीवा - सामाजिक श्रेण्यांमधील अंतर किंवा विशेष गरजा असलेल्या मुलांसाठी कोणतेही कृती बिंदू किंवा कालबद्ध उद्दिष्टे नाहीत; असमानता अस्तित्वात असल्याची केवळ 'मौखिक पावती'.शालेय स्तरावर 'समावेशक संस्कृती' चा उल्लेख आहे, परंतु ते कसे घडेल याबद्दल तपशील नाही.काही धार्मिक अल्पसंख्याकांचे, विशेषत: मुस्लिमांचे बिघडलेले शैक्षणिक परिणाम लक्षात घेता, धोरणात नमूद केलेली अधिक चांगली पोचपावती आणि समर्थन मिळू शकले असते.महिला विद्यार्थिनींची सुरक्षा आणि लैंगिक शोषणाचा मुद्दा बोर्डिंग स्कूल स्तरावर किंवा लिंग समावेश निधीमध्ये संबोधित केला जात नाही.सामाजिक कार्यकर्ते, विशेष शिक्षक आणि समुपदेशकांची भूमिका, नियुक्ती, अंदाजपत्रक, गुणोत्तर, आणि अशाच प्रकारे विविध विकासात्मक आणि सामाजिक समावेशन अंतर भरून काढण्यासाठी आवश्यक असलेल्या समुपदेशकांची कोणतीही स्पष्टता नाही.

8. शाळा संकुल-

वैशिष्ट्येअगदी कमी पटसंख्या असलेल्या छोट्या शाळांची पुनर्रचना एका 'शालेय संकुल' संरचनेत, ज्यामध्ये अशा 10-15 लहान शाळांना एका प्रशासकीय युनिटमध्ये एकत्र केले जाते, यामुळे शाळांचे विभाजन कमी होण्यास मदत होईल, अध्यापन शिकण्याच्या संसाधनांचा कार्यक्षमतेने वापर होईल आणि प्रशासन आणि जबाबदारी वाढेल, विशेषत: ग्रामीण भारत. /आदिवासी भागात.स्थानिक पातळीवर उपक्रमाची योजना आणि अंमलबजावणी करण्यासाठी स्वायत्तता प्रदान करणे ही तत्त्वतः चांगली कल्पना आहे. शालेय संकुल व्यवस्थापन समिती (SCMC) आणि शालेय संकुल स्तरावरील लोकप्रतिनिधी विकेंद्रित अंमलबजावणी तसेच पालकांच्या उच्च सहभागाला प्रोत्साहन देतील.

उणीवा - विद्यार्थी आणि पालकांची सुरक्षित आणि परवडणारी हालचाल गृहीत धरली जाते, विशेषत: लायब्ररी, बालभवन, प्रयोगशाळा, सामाजिक केंद्रे इत्यादी सामायिक संसाधनांमध्ये प्रवेश करताना. ही गतिशीलता सध्या अनुपस्थित आहे, आणि त्यामुळेच प्रथम स्थानावर 1 किमीच्या परिघात लहान शाळा उघडणे आवश्यक आहे.

अनपेक्षित परिणाम:

शालेय एकत्रीकरणाचा चुकीचा अर्थ शाळा बंद होण्यासाठी प्रेरणा म्हणून लावला जाऊ शकतो, परिणामी सरकारी शाळेचा ठसा कमी होतो. हे नंतर खाजगी शाळांच्या प्रसाराला चालना देण्यासाठी युक्तिवाद म्हणून वापरले जाऊ शकते.

9. मानक निश्चीती आणि शाळा मान्यता —

वैशिष्ट्ये• एका समर्पित एजन्सी (राज्य शाळा मानक प्राधिकरण, किंवा SSSA) द्वारे मानके सेट करून सर्व शाळांमध्ये पारदर्शकता आणि जबाबदारी आणण्यासाठी एक जोरदार प्रयत्न, ज्यात शिकण्याशी संबंधित निर्देशक तसेच शाळेच्या रेटिंगमध्ये विद्यार्थ्यांचा अभिप्राय समाविष्ट केला जातो.

विकास, कार्यप्रदर्शन आणि उत्तरदायित्व हे प्रणालीतील सहायक अधिकारी आणि शिक्षकांचे तीन प्रमुख स्तंभ आहेत, नोकरीच्या भूमिकांमध्ये अधिक संरेखन आणि स्पष्टता, नियतकालिक कामगिरी मापन संरचना आणि वेळेवर अभिप्राय यंत्रणा

उणीवा -

शालेय गुणवत्ता मूल्यांकन आणि मान्यता फ्रेमवर्क (SQAAF), SSSA द्वारे मानके, शिक्षण विभागाद्वारे देखरेख आणि SSC बोर्डाद्वारे नियमित चाचणी यांसारख्या देखरेख फ्रेमवर्कसह, शाळेच्या कामकाजावर खूप जास्त निरीक्षणाची छाप आहे.धोरणात नमूद केले आहे की सार्वजनिक शाळा पालकांसाठी सर्वात आकर्षक पर्याय बनल्या पाहिजेत आणि त्याच बरोबर खाजगी शाळा स्थापन करण्याचे निकष सैल केले पाहिजेत.

अनपेक्षित परिणाम:विविध संस्थांद्वारे एकापेक्षा जास्त देखरेख आणि देखरेख फ्रेमवर्कमुळे शिक्षण व्यवस्थेच्या नियमनात अति-नोकरशाही आणि अनावश्यकता येऊ शकते.शालेय संकेतस्थळांवर किंवा SSSA वेबसाइटवर शैक्षणिक परिणामांचे सार्वजनिक प्रकटीकरण, तत्त्वतः मनोरंजक असले तरी, शाळांकडून विद्यार्थ्यांवर कामगिरी करण्यासाठी किंवा शिक्षकांना उच्च परीक्षेचे गुण दाखविण्याचा उच्च दबाव निर्माण होईल, ज्यामुळे उच्च-स्तरीय चाचणी संस्कृती नाकारली जाईल. इतर कोणत्याही गोष्टीपेक्षा विकास आणि समर्थनासाठी चाचणीच्या संदर्भात आधी मांडलेला मुद्दा.खाजगी शाळांच्या स्थापनेसाठी निकष शिथिल करणे हे

बहुतांशी कमी किमतीच्या खाजगी शाळांद्वारे स्वीकारले जाईल, परिणामी विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक अनुभवाचे स्तरीकरण होईल आणि 'गरिबांसाठी कमी खर्च पुरेसे आहे' अशी वृत्ती असेल.

समारोप- एकंदरीत, हे धोरण कायदेशीररीत्या कोणत्याही कृतीला बांधील नसले तरी, हे निश्चितपणे शिक्षण क्षेत्रात काही महत्त्वपूर्ण बदल घडवून आणण्याची सरकारची दृष्टी स्पष्ट करते. इतर कोणत्याही धोरणाप्रमाणे, पारदर्शक आणि जलद अंमलबजावणीवर बरेच काही अवलंबून असेल. NEP २०२० चे यश आणि त्याच्या अंमलबजावणीचा वेग हे सरकार, विद्यापीठे आणि शाळांना समोरच्या व्यावहारिक आव्हानांना व कमतरताना किती यशस्वीपणे तोंड देऊ शकतात यावर मोठ्या प्रमाणात अवलंबून आहे.

संदर्भ-

1. https://idronline.org/
2. https://mr.quora.com
3. https://www.orfonline.org
4. https://www.aimsolute.com/post

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal ISSN 2349-638X www.aiirjournal.com

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२०- उच्चशिक्षण

मा. नांगरे नूतन कृष्णराव
आझाद कॉलेज ऑफ एज्युकेशन सातारा.

प्रास्ताविक :

पुढची पिढी आत्मनिर्भर भारतासाठी, नवनिर्माणासाठी सज्ज होण्याच्या दिशेने टाकेलेले एक पाऊल म्हणजे राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२०.

'नवे राष्ट्रीय शिक्षण धोरण २०२०' हे इस्त्रोचे माजी संचालक व विख्यात अंतराळ शास्त्रज्ञ के.कस्तुरीरंजन यांच्या अध्यक्षतेखाली एका तज्ञ समीतीने ३ वर्षे परिश्रम करुन तसेच शैक्षणिक क्षेत्रातील सर्व संबंधीतांशी व्यापक विचारविनीमय करुन तयार केले आहे.

एकविसाव्या शतकाच्या गरजा लक्षात घेता, चांगल्या, विचारवंत, अष्टपैलु आणि कल्पक व्यक्ती विकसीत करणे हे दर्जेदार उच्च शिक्षणाचे उद्दिष्ट असले पाहिजे. त्यासाठी उच्च शिक्षण व्यवस्थेचे नुतनीकरण करुन तिला नवीन उर्जा प्रदान करणे आणि त्याद्वारे समता आणि सर्वसमावेशक असे उच्च गुणवत्तेचे उच्च शिक्षण प्रदान करणे या धोरणात अपेक्षित आहे.
उच्च शिक्षण (एन.ई.पी. २०२०)
राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० नुसार उच्च शिक्षण व्यवस्थेमध्ये खालील मुख्य बदलांचा समावेश आहे.

१) अशा प्रकारच्या उच्च शैक्षणिक व्यवस्थेच्या दिशेने वाटचाल करणे ज्यामध्ये प्रत्येक जिल्हयात किंवा जवळपास किमान एक मोठे बहूशाखीय विद्यापीठ आणि महाविद्यलायाचा समावेश असेल, आणि संपुर्ण भारतभरात अशा अनेक एच.इ.आय. असतील ज्यांचे शिकवण्याचे किंवा कार्यक्रमांचे माध्यम स्थानिक भारतीय भाषा असेल.
२) अधिक बहुशाखीय पदवीपुर्व शिक्षणाच्या दिशेने वाटचाल करणे.
३) अद्यापकीय आणि संस्थात्मक स्वायत्ततेच्या दिशेने वाटचाल करणे.
४) विद्यार्थ्यांना अधिक चांगला अनुभव मिळण्यासाठी अभ्यासक्रम, अद्यापनशास्त्र, मुल्यांकन आणि विद्यार्थी सहाय्य यामध्ये सुधारणा करणे.
५) अध्यापन, संशोधन आणि सेवा यावर आधारित नेमणुक आणि करियर प्रगतीद्वारे शिक्षकांच्या आणि संस्थात्मक नेतृत्वाच्या सचोटीची पुष्ठी करणे.
६) सहाध्यायींनी पुनरावलोकन केलेल्या संशोधनास अर्थसहाय्य करण्यासाठी आणि विद्यापीठे व महाविद्यालयांमध्ये सक्रियपणे संशोधन रुजविण्यासाठी राष्ट्रीय संशोधन संस्थेची स्थापना करणे.
७) शैक्षणिक व प्रशासकीय स्वायत्तता, असलेल्या उच्च पात्रताधारक स्वतंत्र मंडळांमार्फत एच.इ.आय. चे शासन.
८) उच्च शिक्षणासाठी एकाच नियामकाद्वारे 'सुलभ पण परिणामकारक' नियमन
९) उत्कृष्ट सार्वजनिक शिक्षणाच्या मोठया संधीसारख्या अनेक उपायांव्दारे अधिक उपलब्धता, समानता आणि सर्वसमावेशकता.
१०) उपेक्षित व वंचितांसाठी खाजगी/धर्मादाय विद्यापीठांद्वारे शिष्यवृत्त्या, ऑनलाईन शिक्षण व मुक्त दुरस्थ शिक्षण आणि सर्व पायाभूत सुविधा व शिक्षण साहित्य दिव्यांग विद्यार्थ्यांसाठी सहज वापरता येण्याजोगे आणि उपलब्ध.

उच्च शिक्षणातील या अपेक्षित बदलांना अनुसरुन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मध्ये पुढील शिफारशी सुचविण्यात आल्या आहेत.

संस्थांची पुनर्रचना आणि बळकटीकरण :

उच्च शिक्षणासंदर्भात या धोरणाचा मुख्य भर उच्च शिक्षणाचे तुकडे होणे समाप्त करुन उच्च शिक्षण संस्थांचे प्रत्येकामध्ये ३००० किंवा त्यापेक्षा जास्त विद्यार्थी असलेल्या मोठया बहूशाखीय विद्यापीठांमध्ये, महाविद्यालयांमध्ये आणि एच.इ.आय. क्लस्टर्स मध्ये रुपांतर करणे हे एक लक्ष्य असेल. यामुळे विद्वान सहाध्यायींचा एक उत्साही समुदाय तयार होण्यास आणि हानिकारक गटबाजी संपुष्टात आणण्यास मदत होईल. विद्यार्थी कलात्मक, सर्जनशील आणि विश्लेषक विषसांसह खेळांमध्ये देखील अष्टपैलू होण्यास सक्षम बनतील. आंतरशाखीय संशोधनासह विविध विषयांमधील संशोधनाचे समुदाय विकसीत होतील आणि संपुर्ण उच्च शिक्षणामध्ये भौतिक संसाधने आणि मनुष्यबळ अशा दोन्हींची कार्यक्षमता वाढेल.

अधिक सर्वांगीण आणि बहूशाखीय शिक्षणाच्या दिशेने :

भारताला २१ व्या शतकात आणि चौथ्या औद्योगीक क्रांतीकडे नेण्यासाठी एक सर्वांगीण आणि बहूशाखीय शिक्षण भारतातील शिक्षणासाठी खरोखरच आवश्यक आहे. अगदी आय.आय.टी. सारख्या अभियांत्रिकी संस्थासुध्दा कला, मानव्यशास्त्रे यांचा अधिक समावेश करुन अधिक सर्वांगीण आणि बहूशाखीय शिक्षणाकडे वळतील. कला, मान्यव्यशास्त्राचे विद्यार्थी जास्त प्रमाणात विज्ञान शिकायचे ध्येय ठेवतील आणि सर्वजण अधिक व्यावसायिक विषय आणि व्यावहारिक कौशल्ये समाविष्ट करण्यासाठी प्रयत्न करतील.

एका विषयातील किंवा अनेक विषयातील संशोधनावर आधारित स्पेशलायझेशनच्या बरोबरीनेच अभ्यासक्रमातील सवचिकता आणि नाविण्यपुर्ण, आकर्षक अभ्यासक्रमाचे पर्याय विद्यार्थ्यांना उपलब्ध करुन दिले जातील. अभ्यासक्रम निश्चित करताना जास्त शिक्षणगण आणि संस्थात्मक स्वायत्तता देऊन यासाठी प्रोत्साहन दिले जाईल. अध्यापनशास्त्रात संवाद, वादविवाद, संशोधन आणि दुसया शाखेतील आणि आंतरशाखीय विचार करण्यासाठी संधी यावर भर दिला जाईल.

शिक्षणासाठी अनुकुल वातावरण आणि विद्यार्थ्यांचा सहयोग :

उच्च शैक्षणिक पात्रतेच्या विस्तृत चौकटीत राहून अभ्यासक्रम, अध्यापनशास्त्र आणि मुल्यांकनामध्ये नाविण्यपुर्ण शोध लावण्याकरिता संस्था आणि शिक्षकांकडे स्वायत्तता असेल. अशा नाविण्यापुर्ण शोधांचे उद्दिष्ट संस्था व कार्यक्रमांमध्ये तसेच ओ.डी.एल., ऑनलाईन आणि पारंपारिक वर्ग या माध्यमांमध्ये सुसंगती असल्याचे सुनिश्चित करणे हे असेल. तसेच, सर्व विद्यार्थ्यांना एक चालना देणारा आणि गुंतवून ठेवणारा अध्ययन अनुभव देण्यासाठी संस्था आणि प्रेरित शिक्षकांद्वारे अभ्यासक्रम आणि अध्यापनशास्त्राची रचना केली जाईल आणि प्रत्येक कार्यक्रमाचे उद्दिष्ट साध्य करण्यासाठी रचनात्मक मुल्यांकनाचा सातत्याने वापर केला जाईल. अंतिम प्रमाणपत्राशी संबंधीत प्रणालींसह सर्व मुल्यांकन प्रणाली एच.इ.आय. कडून निश्चित केल्या जातील. नाविष्यपुर्ण शोध आणि लवचिकता विद्यार्थ्यांच्या मनावर बिंबविण्यासाठी चॉईस बेस्ड क्रेडिट सिस्टिममध्ये सुधारणा केली जाईल. प्रत्येक कार्यक्रमाच्या उद्दिष्टांच्या आधारावर विद्यार्थ्यांच्या कामगिरीचे मुल्यांकन करणाया निकष आधारित श्रेणीबद्ध पध्दतीचा एच.इ.आय. कडून अवलंब केला जाईल.

विद्यार्थी उपक्रम आणि सहभाग :

विद्यार्थ्यांना क्रीडा, सांस्कृतिक कला, पर्यावरण क्लब, ॲक्टिव्हिटी क्लब, समाजसेवा प्रकल्प इ. मध्ये सहभागी होण्याच्या भरपूर संधी दिल्या जातील. ताणतणाव आणि भावनिक मुद्दे हाताळण्यासाठी प्रत्येकी शिक्षण संस्थेत समुपदेशन यंत्रणा असतील. या व्यतिरिक्त ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांना वसतिगृहांसारख्या आवश्यक त्या सुविधा पुरविण्याकरिता एक पध्दतशीर व्यवस्था निर्माण केली जाईल. सर्व एच.इ.आय. त्यांच्या संस्थांमधील सर्व विद्यर्थ्यांसाठी दर्जेदार वैद्यकीय सुविधा सुनिश्चित करतील.

विद्यार्थ्यांना आर्थिक सहाय्य :

एस.सी., एस.टी. ओ.बी.सी. आणि इतर एस.इ.डी.जी. मधील विद्यार्थ्यांच्या गुणतत्तेस आर्थिक प्रोत्साहन देण्यासाठी प्रयत्न केले जातील. शिष्यवृत्ती मिळणाया विद्यार्थ्यांना मदत करणे, आधार देणे आणि त्यांच्या प्रगतीवर लक्ष ठेवण्यासाठी

राष्ट्रीय शिष्यवृत्ती पोर्टलचा विस्तार करण्यात येईल. खाजगी उच्च शिक्षण संस्थांनी त्यांच्या विद्यार्थ्यांना मोठया संख्येने शुल्कमाफी आणि शिष्यवृत्ती द्यावी यासाठी प्रोत्साहित केले जाईल.

प्रेरित उत्साही आणि समक्ष शिक्षक :

शिक्षकांना पाठयपुस्तक व वाचनास निवडण्याचे, असा इनमेंट व मुल्यांकन यांसह मंजूर चौकटीत राहून त्यांच्या स्वतःच्या अभ्यासक्रमाच्या आणि अध्यापन शास्त्रीय दृष्टीकोनांची रचना करण्याचे स्वातंत्र्य देण्यात येईल. शिक्षकांना स्वतःला योग्य वाटेल अश नाविण्यपुर्ण पध्दतीने अध्यापन, संशोधन आणि सेवा करण्याचे अधिकार देणे ही ख�या अर्थाने उत्कृष्ट आणि कल्पक काम करण्यासाठी प्रेरक व सक्षम करणारी बाब ठरेल.

योग्य पुरस्कार, पदोन्नती, सन्मान आणि संस्थेच्या नेतृत्वात सहभाग याद्वारे उत्कृष्टतेस प्रोत्साहीत केले जाईल. दरम्यान मुलभूत निकषांनुसार कामगिरी न करणा�या शिक्षकांना जबाबदार धरले जाईल.

जास्त परिणामकारक संशोधन आणि योगदानाची दखल घेण्यासाठी एक जलदगतीने काम करणारी पदोन्नतीची प्रणाली असेल.

प्रत्येक एच.इ.आय. कडून कामगिरीच्या योग्य मुल्यांकनासाठी अनेक निकष असलेली प्रणाली कार्यकाळ ठरविणे, पदोन्नती पगारवाढ, कामाची दखल इ. तसेच सहका�यांचे आणि विद्यार्थ्यांचे अभिप्राय, शिकविण्यात आणि अध्यापना शास्त्रात नाविण्यपुर्णता, संशोधनाची गुणवत्ता आणि परिणाम, व्यावसायिक विकासासाठी उपक्रम आणि संस्थेच्या आणि समाजाच्या सेवेचे इतर प्रकार यांचे योग्य मुल्यमापन करण्यासाठी विकसित यांचे योग्य मुल्यमापन करण्यासाठी विकसीत केली जाईल आणि त्यांच्या संस्थात्मक विकास योजनेत ती स्पष्टपणे नमुद केली जाईल.

समारोप

नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण नव शतकासाठी व आजच्या तरुण वर्गासाठी अत्यंत उपयोगी आहे.

तरी देखील सदर धोरण खाजगी करणाला उत्तेजन देणारे आहे व एक प्रकारे अधिकाधिक प्रमाणात कॉलेजेसना स्वायत्तता देण्याची या धोरणातली शिफारस पाहता विद्यार्थ्यांना उच्चशिक्षण हे अधिक महाग व न परवडणारे होण्याची शक्तता वाटते.

संदर्भपुस्तके :

१.राष्ट्रीय शिक्षण धोरण २०२० शिक्षण मंत्रालय भारत सरकार

२.नवे शैक्षणिक धोरण २०२० : एक चिकित्सक अभ्यास – डॉ. लक्ष्मीकांत देशमुख

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२०: शिक्षक विचार

डॉ. शिंदे भागवत असाराम,
सहायक प्राध्यापक,
स्वामी सहजानंद भारती कॉलेज ऑफ एज्युकेशन, श्रीरामपूर
ई-मेल आयडी- shindebhagwat1982@gmail.com

प्रास्ताविक:

सध्या सर्वत्र राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० संदर्भात विविध ठिकाणी चर्चासत्रे ,परिसंवाद होत आहेत.या शैक्षणिक धोरणामध्ये शिक्षकाला अनन्यसाधारण असे महत्त्व देण्यात आलेले आहे. साहजिकच त्यामुळे या शैक्षणिक धोरणामध्ये शिक्षक शिक्षणाच्या सक्षमीकरणावर अधिक भर देण्यात आलेला आहे. त्यादृष्टीने मुख्यतः प्रचलित दोन वर्षाच्या बी.एड. अभ्यासक्रमाच्या ऐवजी चार वर्षाच्या बहुशाखीय एकात्मिक शिक्षक शिक्षणाच्या कार्यक्रम विकासावर अधिक भर दिला जात आहे. या सर्व बाबी लक्षात ठेवून एकूणच शैक्षणिक धोरणामध्ये शिक्षकासंदर्भात जे महत्त्वपूर्ण विचार, योजना मांडल्या आहेत त्या सर्वांचा प्रस्तुत शोधनिबंधात विचार केला जाणार आहे.

एनईपी २०२० मधील शिक्षक विषयक महत्वपूर्ण विचार:

हे विचार मांडत असताना शिक्षक विचाराच्या पहिल्याच मुद्द्यांमध्ये या धोरणात शिक्षकासंबंधी मांडलेले पुढील मत लक्षात घ्यावे असे आहे. **शिक्षकांच्या प्रशिक्षणाची गुणवत्ता, भरती, नेमणूक, सेवेच्या अटी आणि शिक्षकांचे सक्षमीकरण या बाबी जशा असायला हव्यात तशा नाहीत आणि यामुळे शिक्षकांची गुणवत्ता व प्रेरणा अपेक्षित निकषा पर्यंत पोहोचत नाही.** त्या दृष्टीने शिक्षक सुधाराबाबत या धोरणात खालील महत्त्वपूर्ण विचार मांडलेले आहेत.

१. गुणवत्तेवर आधारित शिष्यवृत्ती व प्रोत्साहन योजना:

शिक्षक शिक्षणाच्या कार्यक्रमांमध्ये ग्रामीण भागातील उत्कृष्ट विद्यार्थी प्रवेश करतील हे साध्य करण्यासाठी देशभरामध्ये दर्जेदार व एकात्मिक अशा बहुशाखीय बी.एड. कार्यक्रमाचा अभ्यास करण्यासाठी देशभरात मोठ्या प्रमाणात गुणवत्ता आधारित शिष्यवृत्या सुरू केल्या जाणार आहेत. ग्रामीण भागात खास गुणवत्ता आधारित शिष्यवृत्यांची स्थापना केली जाईल. ज्यामध्ये बी.एड. कार्यक्रम यशस्वीरित्या पूर्ण केलेल्या विद्यार्थ्यांना त्यांच्या स्थानिक क्षेत्रात प्राधान्याने नोकरी दिली जाईल. अशा शिष्यवृत्ती स्थानिक विद्यार्थ्यांना स्थानिक नोकरीच्या संधी उपलब्ध करून देतील. विशेषतः महिला विद्यार्थ्यांना जेणेकरून हे विद्यार्थी स्थानिक भागातील रोल मॉडेल म्हणून स्थानिक भाषा बोलणारे उच्च पात्रताधारक शिक्षक म्हणून काम करतील. ग्रामीण भागामध्ये काम करण्यासाठी शिक्षकांना विशेष प्रोत्साहन योजना दिल्या जातील.

२. बदली प्रक्रियेतील पारदर्शकता:

या धोरणामध्ये शिक्षकांच्या वारंवार बदल्या करण्याच्या हानिकारक प्रथेला थांबवण्याचे वचन देण्यात आले आहे. यातून विद्यार्थ्यांचे रोल मॉडेल आणि शैक्षणिक वातावरण यात सातत्य राहील. शिक्षकांच्या बदल्या अगदी विशेष परिस्थितीत आणि राज्य व केंद्र सरकारच्या योग्यतेने निर्धारित केलेल्या रचनात्मक पद्धतीनुसारच होतील. शिवाय या सर्व बदल्या ऑनलाइन संगणकीय प्रणालीने होतील ज्यामुळे त्यात पारदर्शकता साधण्यास मदत होईल.

३. शिक्षक पात्रता चाचण्यांचे सक्षमीकरण:

आशय आणि अध्यापनाच्या दृष्टीने गुणवत्तापूर्ण शिक्षक निर्मिती प्रक्रियेसाठी शिक्षक पात्रता चाचण्यांचे सक्षमीकरण केले जाईल. शालेय शिक्षणाच्या सर्व स्तरावरील शिक्षकांना टीईटी प्रक्रियेतून निवडणे अनिवार्य असेल. या पात्रता परीक्षा शिवाय

शिक्षकांच्या शालेय संकुलात प्रत्यक्ष अध्यापन पाठ, मुलाखतीही घेतल्या जातील. स्थानिक भाषा, स्थानिक कौशल्य याला महत्त्व दिले जाईल.

४. गरजेनुसार पुरेशी शिक्षक भरती:

सर्व विषयांसाठी विशेषतः कला, शारीरिक शिक्षण, व्यावसायिक शिक्षण आणि भाषा अशा सर्व विषयांसाठी पुरेसे शिक्षक असतील. हे निश्चित करण्यासाठी शाळा किंवा संकुलात शिक्षकांची भरती केली जाईल आणि राज्य, केंद्रशासित प्रदेश सरकारांनी स्वीकारलेल्या शाळा गटांच्या नुसार शाळा दरम्यान शिक्षकांचे आदान प्रदान देखील केले जाईल.

५. स्थानिक तज्ज्ञांच्या भरतीस प्रोत्साहन:

विद्यार्थ्यांच्या हितासाठी तसेच स्थानिक क्षेत्रात उपलब्ध असलेले ज्ञान व व्यवसायांचे संरक्षण आणि प्रसारास मदतीसाठी पारंपारिक स्थानिक कला, व्यावसायिक हस्तकला, उद्योजकता, शेती किंवा असा इतर कोणताही विषय जात स्थानिक नैपुण्य, कौशल्य उपलब्ध आहे अशा विविध विषयांचे मास्टर प्रशिक्षक म्हणून त्या त्या स्थानिक भागातील प्रतिष्ठित व्यक्ती व तज्ज्ञांची भरती करण्यास शालेय संस्थांना प्रोत्साहन दिले जाईल.

६.शाळा संस्कृतीची पुनर्रचना:

शिक्षकांना शाळेत काम करताना चांगले वातावरण मिळावे, त्यांच्या सेवे संदर्भातली त्यांना शाश्वती व उत्साहकारकता असावी यासाठी सेवेच्या वातावरणाची आणि शाळांच्या संस्कृतीची पुनर्रचना करण्याचे मुख्य उद्दिष्ट म्हणजे शिक्षकांनी त्यांचे कार्य प्रभावीपणे करण्याची क्षमता वाढवणे होय.

शिक्षक, विद्यार्थी, पालक, मुख्याध्यापक आणि इतर शालेय कर्मचारी यांच्या अत्यंत उत्साही काळजी घेणाऱ्या व सर्वसमावेशक समुदायांचा एक भाग बनतील याची खात्री करणे आणि या सर्वांचे एकच समान लक्ष असेल ते म्हणजे आपली मुले शिकत आहेत हे निश्चित करणे.

७.शिक्षणेत्तर कामे न देण्यावर भर:

शिक्षकांना सध्या शिक्षणेत्तर अनेक कामावर खूप वेळ द्यावा लागतो. हे थांबवण्यासाठी शिक्षकांना यापुढे शिक्षणाशी संबंधित नसलेली कामे करायला सांगितले जाणार नाही. विशेषतः शिक्षक खडतर प्रशासकीय कामांमध्ये आणि तर्कसंगत मानविण्यापेक्षा अधिक वेळ मध्यान भोजनाशी संबंधित कामात गुंतवले जाणार नाहीत जेणेकरून ते त्यांच्या शिकण्या शिकवण्याच्या कामावर पूर्णपणे लक्ष केंद्रित करू शकतील.

८.सामाजिक भावनिक शिक्षणावर भर:

यासाठी शिक्षकांना अध्यापन शास्त्राचे पैलू निवडण्यात अधिक स्वायत्तता, स्वातंत्र्य देण्यात येईल. जेणेकरून ते त्यांच्या वर्गातील विद्यार्थ्यांसाठी त्यांना सर्वात प्रभावी वाटेल अशा पद्धतीने शिकवतील. कोणत्याही विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासाचा एक महत्त्वपूर्ण पैलू असलेल्या सामाजिक भावनिक शिक्षणावर देखील शिक्षक लक्ष केंद्रित करतील. या दृष्टीने अध्ययन निष्पत्ती मध्ये सुधारणा करण्यासाठी वर्गात नाविन्यपूर्ण पद्धतींचा अवलंब करणाऱ्या शिक्षकांचा सन्मान केला जाईल.

९.निरंतर व्यावसायिक विकासाची योजना:

या शैक्षणिक धोरणामध्ये शिक्षकांनी स्वतःमध्ये सुधारणा घडवून आणावी यासाठी त्यांना आपल्या विषयातील चर्चासत्रे, परिसंवाद, कार्यशाळा या सर्वांमध्ये सहभाग घेण्याच्या योजनेला प्रोत्साहन देण्यात आले आहे. या सर्व संधी शिक्षकांना ऑनलाइन पोर्टलच्या माध्यमातून दिल्या जातील. यामध्ये स्थानिक, प्रादेशिक, राज्यस्तरीय, राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय स्तरावरच्या ऑनलाईन शिक्षक विकास मोडेलचा समावेश असेल. त्यासाठी शिक्षकाने दरवर्षी किमान 50 तासांची सीपीडीच्या संधीमध्ये स्वेच्छेने सहभागी होणे अपेक्षित आहे. या निरंतर व्यावसायिक विकास कार्यक्रमांमध्ये पायाभूत साक्षरता आणि संख्या ज्ञान अध्ययनाच्या निष्पत्तीचे रचनात्मक आणि अनुकूलित मूल्यांकन क्षमतेवर आधारित अध्ययन यांच्याशी निगडित नवीनतम अध्यापन शास्त्र तसेच इतर संबंधित अध्यापन शास्त्र कार्यक्रमांचा समावेश असेल.

१०.उत्कृष्ट शिक्षकांना प्रेरणा प्रोत्साहन योजना:

या शैक्षणिक धोरणामध्ये आपापल्या विषयात उत्कृष्ट कामगिरी करणाऱ्या शिक्षकांना प्रोत्साहन, पदोन्नती देण्याचे धोरण पुरस्कारीले आहे. अशा शिक्षकांना कार्यकाळ पदोन्नती, वेतन मान यांचा समावेश असलेली, शिक्षणाच्या प्रत्येक टप्प्यावर एकाहून

अधिक पुढच्या श्रेणीत जाण्याची संधी असलेली आणि उत्कृष्ट शिक्षकांना प्रोत्साहित आणि सन्मानित करणारी गुणवत्तेवर आधारित सशक्त व्यवस्था विकसित करण्यावर भर दिला आहे. या शिक्षकांच्या कामगिरीचे योग्य मूल्यांकन करण्यासाठी विशिष्ट मापदंड ,पॅरामीटरची यंत्रणा राज्य, केंद्र शासनाला विकसित करावी लागणार आहे .

११.करिअर विकासाच्या संधी:

शिक्षकांना निरंतर व्यावसायिक विकास योजनेशिवाय शिक्षकांना करिअर विकासाच्या संधी उपलब्ध करून देण्यात आलेल्या आहेत. या शिक्षकांना आपले इच्छेने एका स्तरावरून दुसऱ्या स्तरावर जाण्याची संधी देण्यात आलेली आहे. हे करत असताना कुठलाही स्तर कमी नसून शिक्षणाचा प्रत्येक स्तर महत्त्वाचा आहे हे सार्वभौम तत्व लक्षात घेतलेले आहे.

समारोप :

सारांशाने, राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणात शिक्षक भूमिकेला अत्यंत महत्त्वाचे स्थान आसल्याचे दिसून येते. यातून अधिक चांगला ,सक्षम शिक्षक कसा तयार करण्यात येईल, त्या दृष्टीने आश्वासक वातावरण, कार्य संस्कृती कशी निर्माण करता येईल यावर अधिक भर असल्याचे स्पष्ट होते.

संदर्भ ग्रंथ :

1. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२०,शिक्षण मंत्रालय, भारत सरकार (मराठी आवृत्ती).
2. https://www.ugc.ac.in/pdfnews/5294663_Salient-Featuresofnep-Eng-merged.pdf
3. https://www.education.gov.in/sites/upload_files/mhrd/files/NEP_Final_English_0.pdf
4. https://pib.gov.in/PressReleaseIframePage.aspx?PRID=1847066
5. https://iimranchi.ac.in/p/nep-2020-impact-on-higher-education.html

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० अंमलबजावणी संदर्भातील आव्हाने

प्रो. नान्नर आर. के.
एस. एस. बी. कॉलेज ऑफ एज्युकेशन, श्रीरामपूर.

प्रस्तावना-

२९ जुलै २०२१ रोजी "राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२०" जाहीर झाले. देशातील ३३ कोटी विद्यार्थ्यांसाठी आखलेले हे धोरण आपल्या देशाला विकसित देशांच्या बरोबरीने आणण्यासाठी फार महत्त्वाचे आहे. नवीन शैक्षणिक धोरण अतिशय आश्वासक आहे, लवचीक आहे. शिक्षणाची सहज उपलब्धता, प्रत्येक घटकाचे उत्तरदायित्व, परवडणारे शिक्षण, शैक्षणिक समानता, शिक्षणाचा दर्जा या पाच स्तंभांवर भविष्यातील शैक्षणिक वाटचाल होणार आहे. या धोरणाचे उद्दिष्ट म्हणजे प्रचलित शैक्षणिक व्यवस्थेत बदल करून प्रत्येकाला शिक्षण उपलब्ध होणे. पूर्वीच्या धोरणातील अनेक त्रुटी लक्षात घेऊन त्या दुरुस्त करण्याचा प्रयत्न या धोरणात केलेला आहे. पण अजून प्रत्यक्ष अंमलबजावणी करताना अनेक समस्या समोर दिसत आहेत. कोणतेही नवीन धोरण हे आधीच्या धोरणाच्या वा व्यवस्थेच्या असमाधानातून पुढे येत असते. अर्थात नवीन धोरण राबविताना काही आव्हाने असणार शिवाय नवीन आहे म्हणजे ते परिपूर्ण असेलच असेही नाही. प्रस्तुत निबंधात हे नवीन धोरण राबविताना कोणती आव्हाने असू शकतातयाचा विचार मांडला आहे.

नवीनधोरण— काही आव्हाने :

१. **शिक्षण क्षेत्राचा आकार आणि विविधता**—भारताच्या शैक्षणिक क्षेत्रातील विविधता आणि आकार लक्षात घेता या धोरणाची अंमलबजावणी हे एक अवघड काम असणार आहे. उच्च शिक्षण व्यवस्थेचा आकारही फार मोठा आहे. एआयएसएचई २०१९ च्या अहवालानुसार, भारताच्या उच्च शिक्षण क्षेत्रात जवळपास १००० विद्यापीठे, ३९,९३१ महाविद्यालये आणि १०,७२५ स्वायत्त संस्थांमध्ये मिळून ३.७४ करोड विद्यार्थी शिक्षण घेत आहेत. राज्य, जिल्हा तसेच तालुका स्तरावरील सर्व भागधारकांना एकत्र आणून या नव्या शैक्षणिक धोरणाची अंमलबजावणी करणे ही एक अत्यंत कठीण बाब ठरणार आहे. विलक्षण विविधता असलेल्या राज्यांमधील तसेच जिल्हास्तरावरील विविध भागधारकांमध्ये सामायिक जबाबदारी व मालकीची भावना निर्माण करणे हे शिक्षण मंत्रालयासाठी मोठे आव्हान असणार आहे.

२. **मानसिकता बदलणे-** सध्याची शिक्षण व्यवस्था ही ब्रिटिशकालीन आणि औद्योगिक युगातील हँगओव्हर आहे. मानसिकतेतील बदलामध्ये पालक, शिक्षक, आजी-आजोबा आणि शिक्षकांच्या दोन किंवा अधिक पिढ्यांचा समावेश असेल. STEM शिक्षण-केंद्रित पिढीला NEP ला मार्ग द्यावा लागेल. कॉर्पोरेट जगताला देखील हे संरेखित करावे लागेल आणि त्यांची भर्ती आणि ग्रूमिंग धोरणे बदलावी लागतील. ही मानसिकता बदलताना अनेक आव्हाने असतील. तथापि, हे सरकारच्या सॉफ्ट पॉवर प्लेशिवाय केले जाऊ शकते.

३. **केंद्र आणि राज्यांमधील सहकार्य-** NEP मुख्यत्वे केंद्र आणि राज्यांमधील सहकार्याच्या मर्यादेवर अवलंबून असेल. NEP चा मसुदा केंद्र सरकारने तयार केला आहे (राज्य सरकारांसह अनेक भागधारकांच्या इनपुटसह), त्याची अंमलबजावणी मुख्यत्वे राज्यांच्या सक्रिय सहकार्यावर अवलंबून आहे. याचे कारण असे की बहुतांश सेवा-संबंधित शिक्षण राज्य सरकारे करतात. अलीकडच्या काळात राजकीय ध्रुवीकरणाची तीव्रता आणि केंद्र आणि राज्यांमधील विश्वासाचा तुटवडा लक्षात घेता हे करणे थोडेसे कष्टाचे वाटते.

४. **अध्यापनशास्त्रीय बदलांची पुनर्कल्पना आणि अवलंब करणे**-शिक्षणाने विद्यार्थ्यांमध्ये केवळ संज्ञानात्मक कौशल्ये विकसित केली पाहिजेत - साक्षरता आणि संख्याशास्त्राची दोन्ही 'पायाभूत कौशल्ये' आणि गंभीर विचारसरणीसारखी 'उच्च श्रेणीची' संज्ञानात्मक कौशल्ये - तर 'सामाजिक आणि भावनिक कौशल्ये' देखील विकसित केली पाहिजे ज्यांना सहानुभूती, ग्रिट सारखी सॉफ्ट स्किल्स म्हणून ओळखले जाते. , चिकाटी, नेतृत्व आणि टीमवर्क. NEP मध्ये महत्त्वपूर्ण अभ्यासक्रम

आणि शैक्षणिक बदलांसह अशा मूल्य-आधारित शिक्षणाची आवश्यकता आहे. हे अध्यापनशास्त्रीय बदल कठीण आहेत आणि यशस्वी अंमलबजावणीसाठी पुन्हा कल्पना करणे आवश्यक आहे

५. **नियामक व इतर संस्थांमधील अपुरी अंतर्गत क्षमता-** नव्या शैक्षणिक धोरणाची अंमलबजावणी देशांच्या, राज्यांच्या आणि सरकारांच्या क्षमतेवर अवलंबून आहे. भारताच्या शिक्षण व्यवस्थेमध्ये निधीची कमतरता आहे, संपूर्ण व्यवस्था ही नोकरशाहीवर आधारलेली आहे व नवीन कल्पना आणि वाढीच्या क्षमतेस शिक्षण व्यवस्थेत प्रतिकूल वातावरण आहे असे के. कस्तुरीरंगन यांच्या अध्यक्षतेखालील मसुदा समितीने निदर्शनास आणून दिले आहे.याचा अर्थ असा की या मेगा उपक्रमाची अंमलबजावणी करण्यासाठी हजारो शाळा व महाविद्यालयांच्या क्षमता वाढीस व पुनर्निर्देशनास हातभार लावणे आवश्यक आहे. थोडक्यात, मंत्रालयाची विद्यमान संघटनात्मक रचना आणि प्रणालीमध्ये मोठ्या प्रमाणात फेरबदल करावे लागणार आहेत.

६. **डिजिटल कनेक्टिव्हिटी-**आम्हाला दुर्गम भागात इंटरनेट प्रवेशाची आवश्यकता आहे कारण ई-लर्निंग हाच पुढे जाण्याचा मार्ग आहे, जसे की महामारीच्या काळात पाहिले गेले. या उद्देशासाठी डिजिटल पायाभूत सुविधांमध्ये डिजिटल क्लासरूम, कौशल्य-चालित ऑनलाइन शिकवण्याचे मॉडेल, शारीरिक शिक्षण आणि प्रयोगशाळेच्या पायाभूत सुविधांमधील तफावत दूर करण्यासाठी एआर/व्हीआर तंत्रज्ञान, शाळांमध्ये एकसमान मूल्यांकन योजना, करिअर समुपदेशन सत्रे आणि नवीन युगात पारंगत होण्यासाठी शिक्षक प्रशिक्षण यांचा समावेश असेल. तंत्रज्ञान पुढील दशकात हे मोठे आव्हान राहणार आहे.

७. **खाजगी क्षेत्राची भूमिका -** 70 टक्के उच्च शिक्षण संस्था (महाविद्यालये आणि विद्यापीठे) खाजगी क्षेत्राद्वारे चालवल्या जातात. विशेष म्हणजे, सुमारे 65-70 टक्के विद्यार्थी सध्या खाजगी उच्च शिक्षण संस्थांमध्ये नोंदणीकृत आहेत. खाजगी क्षेत्र आर्थिक संसाधने व नावीन्यपूर्ण कल्पना प्रदान करतात याकडे दुर्लक्ष करून चालणार नाही. या धोरणाच्या प्रक्रियेसाठी खाजगी क्षेत्राचे योगदान मिळवणे व यातील एक महत्त्वाचा भागीदार म्हणून खाजगी क्षेत्राच्या योगदानाला मान्यता देणे ही एक महत्त्वाची बाब आहे.

८. **पुनर्विचार मूल्यमापन-**शाळा सोडल्या जाणाऱ्या परीक्षा आयोजित करणाऱ्या मंडळांना विद्यार्थ्यांसाठी त्यांच्या मूल्यमापन मापदंडांचा पुनर्विचार करावा लागेल आणि योग्य शिक्षण सामग्री रुब्रिक देखील ओळखावे लागेल. त्यानुसार शालेय पाठ्यपुस्तकांची पुनर्रचना करावी लागेल. रचनात्मक मूल्यांकन अक्षरशः अनुपस्थित आहे. आम्ही ते अखंडपणे कसे जुळवून घेतो आणि अंमलात आणू? भारतातील बहुसंख्य K-12 शिकणारे वार्षिक शिक्षण शुल्क रु. १२०००पेक्षा कमी असलेल्या शाळांमध्ये नोंदणीकृत आहेत; प्रस्तावित बदल शाळांच्या विविध स्तरांवर सोयीस्करपणे कॅस्केड करावे लागतील.

९. **प्रशिक्षण शिक्षक-**अशा धाडसी उद्दिष्टांची अंमलबजावणी करण्यासाठी शिक्षक, शिक्षक आणि अधिकारी कर्मचाऱ्यांना उत्कृष्ट, प्रेरक मार्गदर्शकांचा समूह तयार करण्याबरोबरच प्रशिक्षणाची आवश्यकता असेल. शिकणे हे कष्टदायक व्यायामाऐवजी एक आनंददायक आणि आकर्षक कार्य असावे.जे शेवटी बेरोजगार तरुणांना बाहेर काढते. या धोरणामध्ये आपल्या देशाची भौगोलिक आणि सांस्कृतिक विविधता तसेच प्रत्येक विद्यार्थ्याच्या विविध शिक्षणाची गती लक्षात घेऊन शिक्षण परिसंस्थेची रचना करावी लागेल.

१०. **शिक्षकांसाठीसंधी वाढवणे-**सर्व स्तरांवर अध्यापन व्यवसायात प्रवेश करण्यासाठी आपल्याला अतिशय उत्तम आणि हुशार लोकांना नियुक्त करण्याची आवश्यकता आहे. तसेच, शिक्षकांना आपल्या समाजातील सर्वात आदरणीय आणि आवश्यक सदस्य म्हणून पुनर्संचयित करणे आवश्यक आहे, कारण तेच आपल्या पुढील नागरिकांच्या पिढीला खऱ्या अर्थाने आकार देतात. अतिदुर्गम, दुर्गम ठिकाणी काम करताना वैयक्तिक आणि व्यावसायिक अडथळे दूर करण्यासाठी देखील कार्य करणे आवश्यक आहे.जेकार्यबल तयार करण्यासाठी आणि NEP यशस्वी करण्यासाठी महत्त्वपूर्ण आहे.

११. **तळाशी दृष्टीकोन-** भारतीय या नात्याने, जीवनाच्या सर्व क्षेत्रात टॉप-डाउन दृष्टिकोन स्वीकारण्यासाठी आम्ही सामाजिकरित्या प्रोग्राम केलेले आहोत. हे सामाजिक आणि शैक्षणिक परिवर्तन तळागाळापर्यंतच्या तळागाळातील हस्तक्षेपानेच शक्य आहे. गोष्टींच्या भव्य योजनेमध्ये, बॉटम-अप दृष्टिकोनाद्वारे सिस्टमची दुरुस्ती आणि सुधारणा

करणे.कार्यालयीन कर्मचारी आणि पालकांसह संबंधितांच्या मानसिकतेत सुरुवातीपासूनच निश्चित बदल घडवून आणणे ही एक महत्त्वाची कृती असेल. 'काय विचार करायचा' ते 'कसा विचार करायचा' असा परिवर्तन आवश्यक आहे.

सारांश-

कोणत्याही समाजाच्या आणि देशाच्या सर्वांगीण विकासासाठी शिक्षण हा एक अत्यावश्यक आणि अपरिहार्य घटक आहे. ही गरज पूर्ण करण्यासाठी राष्ट्राकडून सर्वसमावेशक राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण तयार केले जाते. भारत सरकारने मंजूर केलेले नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण, २०२० हा या दिशेने एक महत्त्वाचा उपक्रम आहे. पुढची पिढी आत्मनिर्भर भारतासाठी, नवनिर्माणासाठी सज्ज होण्याच्या दिशेने टाकलेले एक पाऊल म्हणजे राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० होय. हे धोरण आपल्या समाजाच्या आणि संपूर्ण देशाच्या सर्वांगीण विकासासाठी एक आवश्यक उपक्रम आहे. तथापी, या धोरणाच्या अंमलबजावणीमुळे त्याचे यश निश्चित होईल. या नव्या शैक्षणिक धोरणाच्या पूर्णत्वाला जाण्याच्या मार्गावर अनंत आव्हाने आहेत परंतु ,पालक, शिक्षक, संस्थाचालक व शासन यांच्या समन्वयातून या समस्यांवर उत्तर मिळेल व त्यातून नवीन पिढीला अधिक प्रभावी कार्यक्षम शिक्षण देता येईल अशी आपण आशा करू या.

संदर्भ-

1. https://www.orfonline.org
2. https://www.aimsolute.com/post
3. https://mr.quora.com
4. https://idronline.org

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal ISSN 2349-638X www.aiirjournal.com